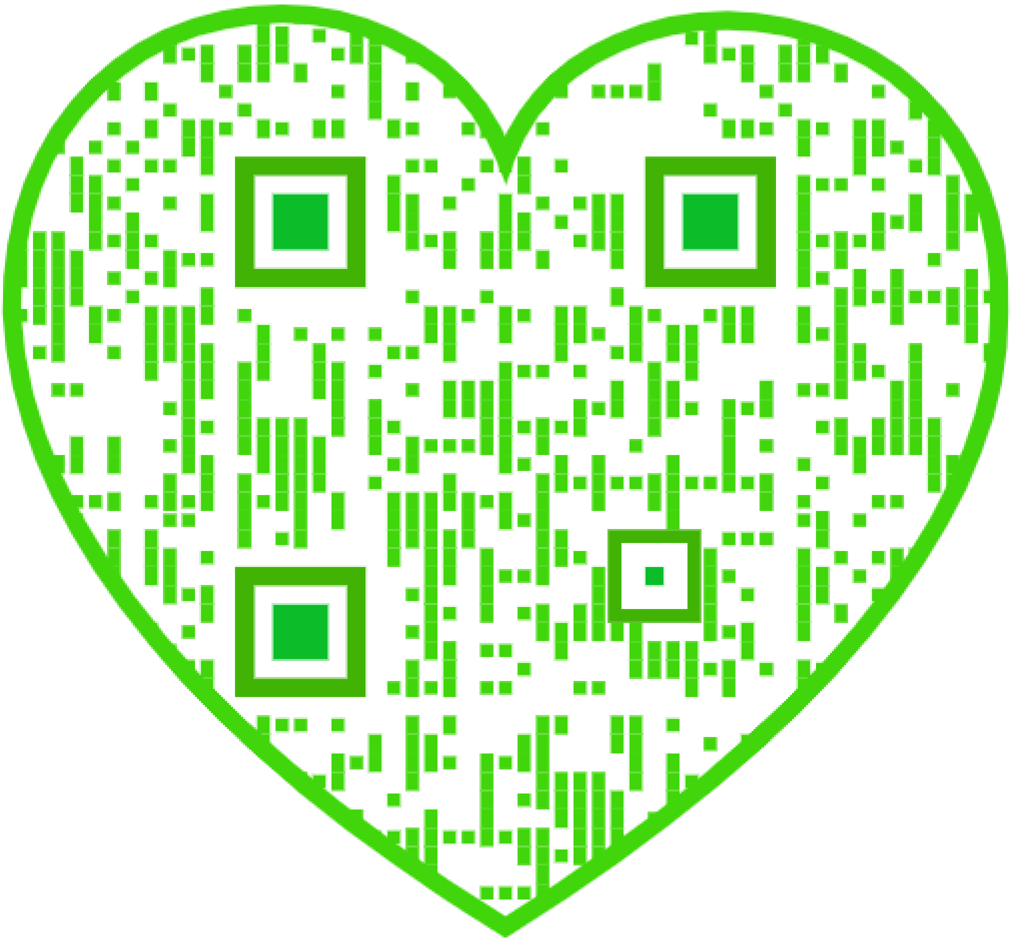

242

DE AARDE,

BESCHOUWD IN HAREN

NATUURLIJKEN TOESTAND

EN

VERDEELING;

NAAR DE VATBAARHEID DER JEUGD
INGERIGT DOOR

N. G. VAN KAMPEN.

MET KAARTEN.

Tweede, Herziene Druk.

1132

O.K.10
Kam.a
B
f1.25
21 DEC. 1937

AARDE,

BESCHOUWD IN HAREN

RLIJKEN TOESTAND

EN

DEELING,

DOOR

IVIEREN, MEREN,
EN WOESTIJNEN;

BENEVENS

OELMATIGE STREKKING;

ATBAARHEID DER JEUGD
NGERIGT DOOR

VAN KAMPEN.

MET KAARTEN.

weede, Herziene Druk.

STADSBIBLIOTHEEK EN LEESZAAL HAARLEM

HAARLEM,
RVEN F. BOHN.
1841.

DE AARDE,

BESCHOUWD IN HAREN

NATUURLIJKEN TOESTAND

EN

VERDEELING,

DOOR

ZEEËN, RIVIEREN, MEREN, BERGEN EN WOESTIJNEN;

BENEVENS

DERZELVER DOELMATIGE STREKKING;

NAAR DE VATBAARHEID DER JEUGD
INGERIGT DOOR

N. G. VAN KAMPEN.

J180

MET KAARTEN.

Tweede, Herziene Druk.

STADSBIBLIOTHEEK EN LEESZAAL HAARLEM

HAARLEM,
ERVEN F. BOHN.
1841.

VOORBERIGT
VOOR DEN EERSTEN DRUK.

Daar mijne beschouwing der Aarde in haren natuurlijken toestand *wel het geluk heeft gehad, eenen tweeden druk te beleven, maar nogtans, uit hoofde der meerdere kostbaarheid, bij de jeugd niet dat nut heeft gedaan, hetwelk ik daarmede wenschte te bereiken, zoo heb ik besloten, dezelve aanmerkelijk* verkort, *voor den kinderlijken leeftijd te bewerken. Alle eenigzins moeijelijke redeneringen, in bijzonderheden loopende beschrijvingen, enz. heb ik daaruit weggelaten, en ik durf mij vleijen, dat het werkje, in dezen vorm gebragt, ook op de scholen zal kunnnen gebruikt worden, waar het ten minste dat voordeel zal hebben, dat het den kinderen de Aardrijkskunde niet als eene dorre, maar als eene aangename wetenschap, de Aarde als eenen spiegel der goddelijke volmaaktheden zal toonen, en dat het, de willekeurige staatkundige bepalingen daarlatende, door geene ruilingen, verdeelingen, of staatkundige gebeurtenissen hoegenaamd zal kunnen veranderd worden.*

Mogt ik te meermalen den kindertoon niet getroffen hebben, mogt ik vooral door de naauwkeurige opgave der grenzen, van de strekking der bergen en den loop der rivieren, op de zoo gevreesde klip der droogheid vervallen zijn, zoo hoop ik, dat bekwame onderwijzers door hunne mondelinge onderrigtingen dit gebrek wel zullen verhelpen.

DE SCHRIJVER.

Bij dezen Tweeden *Druk is de onlangs in het licht verschenen* Derde *Druk van het groote Werk, bearbeid door den Groningschen Hoogleeraar* H. C. VAN HALL, *tot grondslag gelegd. Meer zal hier wel niet behoeven gezegd te worden, om dit werkje op den duur den bijval te verzekeren, dien het sedert de eerste verschijning mogt ondervinden, en den waardigen Schrijver alzoo ook na zijn overlijden nuttig te doen blijven voor de jeugd van een vaderland, dat hij zoo zeer beminde, en dat aan hem in verschillende opzigten zoo veel verpligt is.*

DE UITGEVERS.

WERELD KAART.

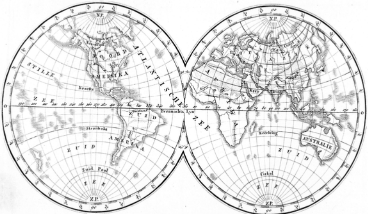

D. Veelwaard Junior sculp.

DE AARDE,

BESCHOUWD IN HAREN

NATUURLIJKEN TOESTAND

EN

VERDEELING.

EERSTE HOOFDSTUK.

Inleiding.

De *Aardrijkskunde* is zekerlijk eene der nuttigste, en noodigste, maar tevens aangenaamste wetenschappen, Of zou het niet vernederend en verachtelijk zijn, gelijk de mol slechts in het rond om te woelen, zonder meer te kennen dan het kleine hoopje gronds, waarin wij ons bewegen! Maar hoe vermakelijk is het niet tevens, zoo vele en velerlei landen, van de onze verschillend in lucht en streek, in voortbrengselen, in levenswijze der inwoners, in meesterstukken der kunst, te leeren kennen! Men reist immers zoo gaarne. Zelfs kinderen verheugen zich maanden lang in het vooruitzigt van een reisje; en hoe genoegelijk moet het dan niet zijn, zonder eenigen last of bezwaar, zelfs in de warme kamer, de geheele wereld. in zijne verbeelding rond te reizen! Daar nu de *Aardrijksbeschrijving* in drie hoofddeelen, de *wiskundige*, *natuur-* en *staatkundige* verdeeld wordt, zoo is de tweede daarvan, naar ons oordeel, de nuttigste zoowel als aangenaamste. Men moet wel *iets* van de eerste weten; maar om die in hare geheele uitgebreidheid te kennen, is toch alleen het werk van Ge-

§ 1. Nut en vermakelijkheid der Natuurkundige Aardrijksbeschrijving.

leerden, die zich aan de wiskundige wetenschap toewijden. En de *ſtaatkundige* Aardrijksbeſchrijving is zoo geheel het werk der menſchen, zij verandert zoo veel en zoo dikwijls naar de onderscheidene luimen der Vorſten, dat zij in geene vergelijking komt bij de *natuurlijke Aardrijksbeſchrijving*, die zich alleen met het werk van God bezig houdt, en de wijsheid en goedheid des Scheppers bij elken voetſtap, zoo veel ons bekrompen verſtand toelaat, tracht op te ſporen. Komt, mijne jonge Vrienden! verzelt mij dan op eenen togt *om de Aarde* heen: doch ſlaat eerst met mij een' blik naar den Hemel, naar de duizende geſtarnten boven ons hoofd.

§ 2. Het wereldſtelſel. De vaste ſtarren.

Velen uwer zullen misſchien wel gehoord hebben van den ontzettenden afſtand dier hemelbollen; en wanneer wij dan bedenken, dat wij dezelve nog in zulk eene verte kunnen zien, zoo komt ons het denkbeeld van derzelver verbazende grootte voor den geest. Bedenken wij eens, dat de vaste ſtar *Sirius* (een der ſchitterendſte in het ſtarrebeeld *de groote hond*) waarſchijnlijk *viermaalhonderdduizend maal* verder, dan de zon van ons af is. Op zulk een' afſtand heeft zekerlijk die ſtar geen licht van onze zon, maar *eigen* licht, zoo als deze, en dan ook hoogstwaarſchijnlijk zoogenoemde *dwaalſtarren* of Planeten bij zich, bewoonde werelden, gelijk onze Aarde, maar die haar licht van deze ſtar ontvangen. En zouden die groote lichten zelve, welke niet om onze zon loopen, en daarom *vaste ſtarren* heeten, wel onbewoond zijn? Dit is niet waarſchijnlijk, al zijn ze ſlechts zoo groot als onze zon, die *veertienmaalhonderdduizend* maal grooter is dan de Aarde. En wanneer wij dan nu het oog op die tallooze lichten ſlaan, en bedenken, dat wij ze ſlechts daarom niet in de heerlijkſte orde geſchaard zien, omdat onze Aarde of ons zonneſtelſel niet in het midden ſtaat, — zoo rijst onze bewondering ten top over de grootheid van dien

God, welke dat alles zoo heerlijk geſchapen heeft.

§ 3. De melkweg. De nevelſtarren.

Hetgeen den beſchouwer des Hemels terſtond in het oog valt, is een groote *witte ſtreep*, die de *Melkweg* genoemd wordt, en hoogstwaarſchijnlijk uit louter ſtarren beſtaat, die zoo verre van ons af zijn, dat hun licht voor ons in elkander loopt. De groote ſtarrekundige HERSCHEL heeft in dien melkweg door zijn' grooten verrekijker bijna 50,000 ſtarren in een klein beſtek gezien, hetgeen wel vier Millioenen voor het geheel zou uitmaken. Maar dit is niet alles. Er zijn nog andere wegen of ſtraten der Schepping (om zich eens zoo uit te drukken) die veel verder van ons af zijn dan de melkweg, en dus ook nog veel onduidelijker gezien worden; en *nevelvlekken* of *nevelſtarren* heeten. Deze zijn gedeeltelijk 600, gedeeltelijk 8000 maal, ja waarſchijnlijk nog verder van ons af, dan de naaste vaste ſtar, de *Sirius*; wanneer wij ten minſte groote ſtarrekundigen mogen gelooven. Deze *Sirius* zou volgens ſommigen het groote *middelpunt* zijn, rondom 't welk zich de vaste ſtarren bewegen, even als de Aarde en de andere Planeten om onze zon; en wie weet, of er niet nog andere, hoogere zonnen zijn, rondom welke ook de *Sirius* draait? Wie heeft het Rijk van God gemeten? Wie kan de grootte daarvan bedenken? Wie zegt ons of de Hemel der Zaligen, waarvan de Bijbel ſpreekt, niet het *groote middelpunt van alles is?* Doch hier duizelt ons verstand en onze verbeelding. Dalen wij af tot onze *Zon*.

§ 4. De Zon.

Deze is ten minſte 39 Millioenen, 384,000 uren van onze Aarde verwijderd; dat is zoo verre, dat een kanonskogel, wanneer hij regt en altijd even ſnel door kon gaan, tot dien weg vijfentwintig jaren zou noodig hebben. En uit zulk eenen afſtand komen toch de lichtſtralen in *een half kwartier uurs* tot ons! Doch wat is de Zon? een groot vuur? Dan zou het reeds voor lang moeten uitgebrand zijn, al-

thans veel donkerder wezen, dan voor duizende jaren. Waarschijnlijk is het licht der zon slechts een fijne dampkring, en wel een driedubbelde, welke met meer of minder lichtstof de zon omringt, even als onze lucht de Aarde. Als dit zoo is, kunnen er zeer goed levende wezens op de zon wonen; doch waarschijnlijk van eene fijnere stof dan wij. De *Zon* heeft *vlakken*, die men duidelijk zien kan, die zich bewegen, en waaruit men opmaakt, dat zij in 25 dagen rondom hare as loopt, even als onze Aarde in 24 uren.

§ 5. De Planeten. Rondom de zon nu loopen *elf* Planeten of dwaalstarren, die te zamen *achttien* wachters of *manen* met zich rondvoeren. Deze planeten zijn naar oude Heidensche Goden of Godinnen genoemd. Zij hebben alle eene dubbelde beweging om de zon, (en wel in langwerpige banen) en rondom zich zelve, of om eene spil in haar midden, die men in de verbeelding trekt, en de *as* noemt. Het digst bij de zon is *Mercurius*, die in 88 dagen om dezelve heenloopt, en tweeëntwintig maal kleiner is dan de Aarde. Daarop volgt *Venus*, de avond- en ook de morgenstar, omtrent zoo groot als de Aarde, die in 214 dagen om de zon loopt; (deze schoone star heeft hooge bergen;) onze *Aarde* zelve, die in 365 dagen om de zon, en in 24 uren om hare as draait: *Mars*, vijfmaal kleiner dan de Aarde, doch die nog 40 Minuten langzamer om hare as, en in 686 dagen rondom de zon loopt: vier kleinere Planeten, met name *Ceres*, *Pallas*, *Juno* en *Vesta*, eerst in 1801, 1802, 1804 en 1807 door starrekundigen in *Siciliën* en *Duitschland* ontdekt, en wier loopkringen merkelijk van die der Aarde verschillen; zij zijn ook veel kleiner, (*Ceres* is 116, *Pallas* 52, *Juno* 172, en *Vesta* zelfs 14,800 maal kleiner dan onze Aardbol): *Jupiter*, de grootste van alle Planeten, 1479 maal grooter dan onze Aarde, die eerst in 11 jaren 315 dagen zijn loop om

de zon volbrengt, doch met eene onbegrijpelijke snelheid in 10 uren min 4 minuten om zijne as loopt; zij heeft duistere en ook heldere strepen of banden rondom zich, die men, daar zij zich bewegen, voor dikke wolken houdt, welke door geweldige stormen voortgedreven worden: — *Saturnus*, die zich eerst in 30 jaren om de zon wentelt, duizend dertig malen grooter is dan de Aarde, en eenen ring om zich heeft, (door onzen grooten starrekundige HUYGENS ontdekt,) welke eene zonderlinge gedaante en vorm heeft, en uit twee stukken bestaat, waarop verbazend hooge bergen aan weêrszijden uitsteken: — eindelijk *Uranus*, in 1781 door HERSCHEL ontdekt, ook met twee ringen voorzien, die elkander in regte hoeken doorsnijden.

§ 6. De Wachters. Rondom de drie laatstgenoemde groote Planeten wentelen zich, even als om de Aarde, *trawanten* (*satelliten*) of *wachters*, d. i. kleinere dwaalstarren, die de grootere als 't ware opwachten of tot gevolg dienen. Wie heeft de *maan* niet gezien, die onze nachten meer verlicht, dan alle starren te zamen? Zij is 51,000 mijlen van ons verwijderd, en 52 maal kleiner dan de Aarde, om welke zij in 28 dagen, en in dienzelfden tijd om hare as draait, zoodat de maanbewoners slechts aan éénе zijde van hunnen bol de Aarde zien kunnen. Hoe treffend moet niet dit verhevene schouwspel zijn voor hen, die het nooit gezien hebben! — (de Aarde vertoont zich dáár 14 maal grooter aan den Hemel, dan de maan bij ons). De maan is vol bergen, die nog hooger zijn dan die op onze Aarde, en ringgebergten, die onmetelijke holen in zich besluiten, doch heeft volgens sommige waarnemers *geheel geen water*, en ook een fijneren dampkring dan de onze. *Jupiter* heeft vier, *Saturnus* zeven, en *Uranus* volgens sommigen acht, doch waarschijnlijk slechts zes manen. Wij zien dus, dat de verstafgelegene Planeten van ons zonnestelsel (zoo noemt men alles, wat door onze zon verlicht wordt) voor

het gemis van zonnelicht door den grooten afstand vergoeding bekomen in de weërkaatsing daarvan, welke hare vele Manen haar geven (*).

§ 7. De Kometen. Tusschen de laatste Planeet *Uranus* met hare wachters en de naaste vaste star *Sirius* is eene ontzettende ruimte; doch deze is niet geheel ledig. Dáár wandelen of liever zwerven de *Kometen* of *Staartstarren*, die wel eens nader bij de zon komen dan *Mercurius*, en dan weder verre boven *Uranus* in de ruimte voor ons oog verdwijnen. Zij kenmerken zich door een' *lichten staart*, (misschien lichtstof, die zij in de nabijheid der zon opdoen) die, als hij kort en breed is, veelal *baard* genoemd wordt. — De loop der Kometen wordt door de starrekundigen berekend; zij zijn dus geene verschrikkelijke luchtverschijnsels, die oorlog en andere rampen voorspellen, gelijk men langen tijd gewaand heeft. Integendeel: niets geeft meer dan de hemelsche ligchamen de grootste blijken van *orde*, *regelmatigheid*, en wijze schikking van den hoogsten Werkmeester. Dat zelfde zullen wij in de *wetten* ontdekken, volgens welke alle ligchamen van dit groote Heelal zich bewegen.

§ 8. De Aantrekkingskracht. De eerste dezer wetten is de *aantrekkingskracht*. Zij is een vermogen, dat alle ligchamen hebben, om elkander tot zich te trekken, en wel het grootste en zwaarste al wat kleiner en ligter is. Dus trekt de *Aarde* alles, wat zich op hare oppervlakte bevindt, naar haar middelpunt toe, alsmede de Maan: de Zon, die zoo veel grooter is, trekt de Aarde en alle Planeten tot zich. Doch nu heeft de Schepper, om de orde in stand te houden, aan alle dwaalstarren en wachters eene andere kracht gegeven, om namelijk zich zijdelings van de zon te verwijderen, (men noemt

(*) Alle deze groote ontdekkingen heeft men te danken aan de uitvinding der *verrekijkers*, door den *Nederlander* ZACHARIAS JANSEN, in het laatst der zestiende Eeuw.

die de *middelpuntschuwende* kracht,) en door deze twee tegen elkander overwerkende krachten loopen de Planeten nu *rondom* de Zon, gelijk de Maan om de Aarde, en de wachters van *Jupiter* enz. om hunne hoofdplaneten. De groote Engelsche Wijsgeer NEWTON is door het vallen van een' appel op den grond het eerst op het denkbeeld dezer wetten gekomen, en heeft daardoor den welverdienden naam van eenen der grootste Wijzen verworven. Hoe wijs moet dan niet de Schepper zijn, die deze wetten uitdacht en tot stand bragt!

§ 9. Helling van de as der Aarde. Jaargetijden. Wij hebben boven gezegd, dat de Aarde om hare as draaide: dat is, om twee punten op hare oppervlakte, die men de *Noord-* en *Zuidpool* noemt, alwaar de Aarde een weinig plat is, bijna als een oranjeappel, en door welke men in gedachten eene spil heentrekt, om welke dan de Aarde heenwentelt. Doch deze spil of as (en dus ook de loopbaan der Aarde) staat niet regt, maar schuins tegen over de zon, zoodat deze des zomers veel hooger aan den Hemel staat, en des winters veel lager; alléén in het voorjaar en in den herfst (21 Maart en 21 September) zijn dagen en nachten gelijk, en ook altijd vlak in het midden tusschen de Polen, waar de Aarde het dikst is, aan den zoogenaamden *evenaar* (*Evennachtslijn* of *Linie*) omdat daar de schuinsche helling der as geene werking kan doen. Wanneer deze as *regtstandig* ware, zouden wij altijd niet alleen dag en nacht even lang, maar ook slechts één jaargetijde hebben, namelijk koele voorjaars-lucht; en het is zeer onzeker, of dan wel zoo vele vruchten, die de stovende zomerhitte noodig hebben, tot rijpheid zouden komen: — althans midden onder den evenaar, waar de zon altijd vlak boven 't hoofd stond, zou alles verbranden, en ver af in 't Noorden misschien alles bevriezen. Dit is nu belet door de schuinsche helling der Aarde,

waardoor de zon des zomers $23\frac{1}{2}$ graden (*) boven den Evenaar klimt, des winters even zoo ver beneden denzelven daalt, en in de lente en herfst daarmede gelijk staat. Met de langste dagen, wanneer de zon hare stralen bijna regt op ons afzendt, hebben wij dus ook doorgaans de meeste warmte: alles wordt behoorlijk rijp en ingezameld, eer de korte dagen komen, wanneer de zonnestralen schuins op ons neêrvallen, en de aarde zoowel als de mensch rust geniet van den veldarbeid. Naar mate van dezen schijnbaren loop der zon heeft men *vijf Aardgordels* of *streken* (*zonen*). De eerste, de heete of verzengde, is aan weêrszijden van den Evenaar, alwaar de inwoners de zon altijd tweemaal vlak boven hun hoofd hebben; de tweede en derde, ten Noorden en Zuiden der heete luchtstreek, heeten de *gematigde;* de zon staat aldaar nooit lijnregt boven het hoofd, hoewel het in de zuidelijke gedeelten onzer gematigde luchtstreek warm genoeg kan zijn. Aan weêrszijden der gematigde Aardgordels, tot aan de Polen toe, zijn de beide *koude* streken, waar de zon wel op den 21 December zelfs des *middags* (en gedurig langer, hoe noordelijker men komt,) geheel niet gezien wordt, maar ook op den 21 Junij te *middernacht* boven den gezigteinder of *Horizon* zich vertoont. Hoe wijs is

(*) Een graad is het 360ste gedeelte van elke rondte of cirkel, groot of klein. Dus is ook de Aardbol in 360 graden verdeeld, zoo naar de breedte (van den Evenaar naar de beide Polen) als naar de lengte (langs den Evenaar naar het Oosten en Westen). Men verdeelt dus de breedte in Noorder- en Zuiderbreedte, en de lengte in Ooster- en Westerlengte. De lijnen, die van den Evenaar naar de beide Polen getrokken worden, heeten *middaglijnen* of *Meridianen:* men is het nog niet eens waar de eerste derzelve te plaatsen: sommigen rekenen die van *Parijs*, anderen van *Greenwich* bij *Londen;* oudtijds rekende men die algemeen van het eiland *Ferro*, een der *Kanarische* eilanden.

dit alles ingerigt! De omwenteling der Aarde om hare as verpoost ons door de afwisseling van dag en nacht; die der Aarde om de Zon, vereenigd met den schuinschen stand van hare as, bezorgt ons de bekoorlijke afwisseling der jaargetijden, die zoo veel gelijkt naar de tijden van den dag: immers de lente is de morgen, de zomer de middag, de herfst de avond, en de winter de nacht des jaars. Alles dient dus, om ons door beurtelingsche werkzaamheid en rust genoegelijk en nuttig bezig te houden, maar tevens de uitputting onzer krachten, zoowel als die der Aarde, voor te komen.

§ 10. Invloed van de Maan op de Aarde.

De *maan*, die getrouwe wachter onzer Aarde, is haar in verscheidene opzigten nuttig. Hoe aangenaam verlicht zij onze nachten! misschien heeft zij ook invloed op sommige gewassen. Haar invloed doet de Zee aanwassen, en veroorzaakt dus *Ebbe* en *Vloed*, die voor de zeelieden van zoo veel belang zijn.

TWEEDE HOOFDSTUK.

De Dampkring, het Water, Rivieren, de Zee.

§ 11. De dampkring.

Beneden de Maan is de *dampkring*, dat is die verzameling van allerlei luchtsoorten, welke men tegenwoordig algemeen *gaz* noemt. De gewone dampkringslucht bestaat voor ruim een vijfde gedeelte uit *zuurstof*, of eigenlijke levenslucht en voor het overige uit *stikstof*. Zoo het anders ware, zouden wij of te spoedig verteren, even als eene helderflikkerende kaars, of stikken. Er zijn ook nog andere, op zich zelve ongezonde soorten van *gaz*, doch wier mengeling zeer noodig is voor het Algemeen: zoo neemt de plant de luchtsoorten op, die voor ons en de dieren schadelijk zijn, en geeft daarentegen *le-*

venslucht uit hare bladeren van zich, wanneer het licht daarop werkt. Dit was noodig, want door het inademen en verbranden gaat veel levenslucht verloren. — Doch behalve dit zijn er nog vele dampen in de lucht, die het water opgeeſt, vooral bij de warmte, even als kokend water, wanneer er vuur onder komt. Deze vallen dan neder in *regen*, die zoo noodig is voor den groei van alles, en in *ſneeuw*, die des winters den grond voor de vorst beſchermt. Bovendien vereenigt de lucht zich nog met het water door de *uitwaſeming*, waarop ook de warmte veel invloed heeft, en wanneer het over dag zeer heet geweest is, vallen die uitgewaſemde deeltjes, welke door de koude verdikt worden, neder in *dauw*.

§ 12. Oorſprong der rivieren. Wanneer daarentegen die grootere dampen, welke zich in de bovenlucht tot *wolken* verdikken, door den wind naar de bergen gevoerd worden, zoo ſtuiten zij daar, worden door derzelver toppen aangetrokken, en vallen aldaar in ſneeuw neder, of in dikke nevelen, en blijven aldus of op de bergen liggen, of worden door dezelve, gelijk eene ſpons, ingezogen, en borrelen dan dikwijls als *bronnen* weder op. De ſneeuw op de hooge bergen ſmelt door de warmte der aarde, der lucht en der zon, en vloeit dan naar beneden. Wanneer de bergen zeer ſteil zijn, ſtort het water zich lijnregt neder, vervliegt dan als *ſtofbeken* tot ſchuim, en vereenigt zich weder aan den voet des bergs, of wanneer de helling grooter is, heeft men alleen op de ſteile plaatſen *watervallen*, en waar het een weinig meer ſchuins naar beneden gaat, *ſtroomingen*. Die beken vereenigen zich dan tot *rivieren*, de rivieren tot *ſtroomen*, en deze vloeijen in Zee.

§ 13. Loop der rivieren door de bergen en de vlakte. Die rivieren of ſtroomen ontſpringen doorgaans uit groote *bergruggen* of *gebergten*, die door geheele landen heentrekken; deze zenden dan naar weêrskanten van hunne afhelling de rivieren naar zee, en

de ruimte tusſchen den oorſprong eener rivier en de plaats, waar zij zich in eene andere ſtort, of wel in de Zee, heet haar *water- of ſtroomgebied*; en de plaats, tusſchen den oorſprong van twee rivieren, die naar verſchillende rigtingen van de bergen afloopen, heet de *waterſcheiding*, waarvan het toppunt in *Noord-Amerika draagplaats* of *portage* genoemd wordt, omdat de inwoners aldaar hunne goederen van de eene naar de andere rivier moeten overdragen. Die afſtand is ſoms verbazend klein. Zoo is de oorſprong van de groote *Misſouri* en van de *Columbia-Rivier*, waarvan de eene naar de Zuidzee, de andere naar den Atlantiſchen Oceaan vloeit, ſlechts een kwartier uurs van elkander. Ook lage gebergten kunnen ſomtijds groote ſtroomen doen ontſtaan, zoo als uit het *Waldai*-gebergte de *Dwina*, de *Duna*, de *Dnieper* en de *Wolga*, alle in *Rusland*. Wanneer nu de rivier (dikwijls na vele kronkelingen) uit het gebergte in de vlakte komt, zoo loopt dezelve op verre na zoo ſpoedig niet meer; dit ziet men in ons vlakke land; maar dan bekomen de rivieren ook vele *ondiepten* of *zandbanken*, vooral digt bij de zee. Doch de Schepper heeft wijsſelijk gezorgd, dat er doorgaans eenige helling of ſchuinte overblijft, anders zouden de rivieren het land in *moerasſen* of *poelen* veranderen.

§ 14. Voeding en nut der rivieren. Maar die rivieren moeten ook *altijd* loopen, of anders zou alles verdorren. Hoe geſchiedt dit nu? Doordien het meeste water ontſtaat uit de ſneeuw, die grootendeels op de bergen blijft liggen, en ſlechts langzamerhand ſmelt. (Wij hooren wel eens van groote ongelukken, die het ſpoedig ſmelten der ſneeuw veroorzaakt; doch dit gebeurt zelden.) Nu vloeit de rivier, of de ſtroom, die gedurig toevoer van water bekomt, geregeld naar zee. En hoe ongemeen nuttig is dit niet? Waar volſtrekt geene rivieren zijn, of waar de menſchen, bij gebrek van rivieren, de kunſtige beſproeijing door kanalen laten vervallen,

daar ziet men dorre *Zandwoestijnen* ontstaan, waarin niets kan groeijen, en waar de mensch geheel niet, of slechts armoedig, kan leven. Waar daarentegen de rivieren het rijkelijkst vloeijen, daar is het land ook het vruchtbaarst, gelijk in *Egypte*, in het oude dal *Siddim* (thans de Doode Zee) in *Indiën* en *Zuid-Amerika*.

§ 15. Onderaardsche wateren. Maar alle water loopt niet op de oppervlakte der Aarde; er is ook veel *binnen* dezelve. Dit blijkt daaruit, dat sommige rivieren meer water naar zee zenden, dan men berekenen kan, dat zij door regen en sneeuw bekomen. Verscheidene meren, zoo als de groote *Kaspische* binnen-zee, ontvangen zoo ontzettend veel water door groote rivieren, die daarin vallen, dat zij waarschijnlijk ook onderaardsche kanalen hebben, door welke zij het overtollige water lozen, en dus zendt de genoemde zee waarschijnlijk onder den grond veel water naar de *Zwarte*, die weder boven den grond eenen afloop heeft naar de *Middellandsche* Zee. — Deze onderaardsche wateren hebben ook haar nut. Vooreerst vereenigen zij zich met vele *zoutdeelen*, en geven ons dan de *zoutpannen*, waarvan men in *Duitschland* zoo vele heeft; of met deelen van metalen of andere mineralen, hetwelk de zoo heilzame *gezondheidsbronnen* of *baden* oplevert, die men almede in *Duitschland* en elders in overvloed aantreft. Ook veroorzaken de steenen, die deze wateren op hunnen weg ontmoeten, *versteeningen*, door welke de plant of het dier geheel in steen overgaat, of deszelfs gedaante daarin wordt afgedrukt. Die versteeningen vertoonen ons onder anderen ook vele sporen van oude, thans vergane soorten van dieren en planten, uit den tijd, toen de mensch nog niet bestond. Men heeft zelfs zeedieren boven op hooge bergen gevonden, een bewijs, dat die toen overstroomd geweest moeten zijn.

§ 16. De Zee. Die groote Zee, welke dus eens (ook volgens den Bijbel) de geheele aarde bedekte, beslaat nog twee derden van hare oppervlakte, en is op sommige plaatsen zeer diep, naar gissing wel anderhalf uur of meer; (want men kan haar dáár niet peilen). En dit moest zoo zijn, want gaan niet alle onreinheden door de rivieren naar zee? sterven er niet onnoemelijk vele dieren en diertjes in de zee zelve? Die menigte van nuttelooze stoffen, slijk en slib, is zoo groot, dat zij eensdeels in een stilstaand water, dat geenen afloop heeft, gelijk de Zee is, gevaar van verpesting zouden baren, en aan den anderen kant, mogt men vreezen, welligt de diepte der zee zouden opvullen. Daartegen heeft nu de Schepper verscheidene middelen gebezigd, zoo als het *zout*, waarmede de Zee verzadigd is, en hetwelk tot ontbinding dient van de vele stoffen, die in zee worden aangevoerd, en haar in eene bestendige gisting houdt; de *winden*, die de uitwasemingen der zee van de eene naar de andere plaats overbrengen, en wel eens als *stormen* de zee hevig beroeren; de *eb* en *vloed*, die haar viermaal in de 24 uren bewegen, en eindelijk *bijzondere stroomen*, waarvan men er vele heeft, die somtijds vrij sterk zijn, en *draaikolken* of *maalstroomen*, middelen die elk op zich zelve wel te zwak, doch vereenigd genoegzaam zijn, om de zee voor besmetting te bewaren.

§ 17. Omloop van het water. Nu moeten wij de vraag beantwoorden: Waar blijft toch al het water, hetwelk de vele rivieren in zee brengen? Moest de zee daardoor eindelijk niet overloopen? Maar wij hebben reeds gezien, dat er eene kracht van uitdamping en uitwaseming in het water ligt, waardoor dagelijks eene menigte water, vooral uit de zee, in damp opgelost wordt, en weder in regen of sneeuw naar beneden valt. Nu is dit verlies juist zoo groot, als de winst, die de zee door de

rivieren bekomt. Welk een ſchoone, onophoudelijke omloop is dit niet, waardoor de goede Schepper de Aarde en alle hare bewoners in ſtand houdt. De zee, eene woonplaats van duizend maal duizende levende wezens (visſchen, krabben, ſchulp- en ſlijmdieren enz.) geeft haren overvloed af aan de lucht; de dampen, die zij dus naar boven zendt, worden door den wind naar het land overgebragt, ſluiten of verdikken daar op de bergen; zij bedekken hunnen top met ſneeuw: deze ſmelt geregeld en voedt de bronnen en beken, die uit de bergen komen opborrelen, en ook verdikte dampen zijn: — zoo vereenigd, loopt de rivier weder naar beneden; daar vereenigen zich verſcheidene rivieren tot eenen ſtroom, en deze, die de lage landen bevrucht, ſtort zich eindelijk met bedaarden vloed in eene breede bedding in zee. Welk eene heerlijke orde! Hoe wijs moet niet de werkmeester zijn, die dat alles zoodanig geregeld, en ten meesten nutte voor zijne ſchepſelen heeft beſchikt!

Dat het water door de koude ***bevriest***, weet gij allen. Doch waarom eene rivier niet tot den grond toe bevriest, en de zee bijkans in 't geheel niet, dit zal u wel onbekend zijn. De reden is weder eene wijze ſchikking van God. Het water bevriest altijd eerst van ***boven*** af, en bedekt dan de oppervlakte met eene ijskorst, die als een ſchild tegen het verdere bevriezen ſtrekt; daar de warmteſtof weder, volgens eene andere natuurwet, door het ijs heen niet vervliegt. Deed zij dit, zoo bevroren alle rivieren ſpoedig tot den grond toe, en er zou geene mogelijkheid zijn, dat zij ontdooiden.

DERDE HOOFDSTUK.

Het land met gebergten, ijsbergen en Zandwoestijnen.

Nu gaan wij van het water tot het *land* over, dat wij bewonen. Al maakt zulks dan ook ſlechts *een derde* der Aarde uit, wij hebben daarop nogtans de meeste betrekking, en het land is ook belangrijker voor ons door de afwisſeling van ***bergen***, heuvelen, dalen en vlakten; terwijl de zee ſlechts ééne onafgebrokene vlakte vertoont. Wij hebben boven reeds iets van de bergen moeten zeggen, toen wij over den oorſprong der rivieren hebben geſproken. Doch nu moeten wij die meer van naderbij bezien. § 18. Afwisſeling van het land.

De vorming der bergen meent men gedeeltelijk aan het *vuur*, gedeeltelijk aan het *water* te moeten toeſchrijven. De oudſte of *oorſpronkelijke* bergen worden van vurigen oorſprong geacht, en verdeelen zich weder in twee tijdvakken 1.) *graniet*, *porfier*, enz.; 2.) *leiſteen*; doch in geen van beide heeft men ooit eenig ſpoor van plant of dier gevonden. In de bergen der *tweede* vorming (*zand* en *leiſteen*, *kalk*, delfſtoffelijk *zout*), gekenmerkt door de *steenkool*, alsmede door *koralen* en *schelpen*, ſchijnt de grond meerendeels in en door water gevormd te zijn, in een' tijd toen er reeds planten en dieren op aarde beſtonden, blijkens de verſteeningen daarin ontdekt. Boven het *krijt*, dat de opperſte laag dezer vorming uitmaakt vangen de bergen van de *derde* vorming aan, die zich door verſteeningen van reusachtige, thans niet meer aanwezige dierſoorten onderſcheiden. De *vierde* vorming wordt *deluvie* of *vloedvorming* geheeten wegens de geweldige overſtroomingen, die in dat tijdperk op aarde moeten plaats gehad hebben. § 19. Soorten der bergen.

De jongſte, nog voortdurende vorming is die van het *alluvie* of der *aanſlibbing*, van welke zee en rivieren nog dagelijks bewijs geven. — De lagen, waaruit deze vormingen beſtaan, volgen echter niet overal regelmatig op elkander. Aardbevingen en andere omwentelingen hebben ze op vele plaatſen uiteengerukt en dooreen geworpen. Dwars door dezelve heen loopen de metalen (*) in gangen, die bijna de oppervlakte der aarde bereiken.

§ 20. De vuurbergen. Ook de *vuurbergen* hebben hunne ſchoorſteenen (om zoo te ſpreken) in het hart der aarde of der zee. Zij gaan door de aardſoorten en metalen heen, en werpen dus bij eene uitbarſting geſmoltene ſtoffen, asch en puinſteen uit. De *lava*, zoo als men de ineengevloeide uitwerpſelen noemt, is rood en vloeijend, zoo lang zij warm is, maar zwart en hard, als zij bekoelt. Deze ſtoffen hebben dikwijls veel nadeel geſticht; door asch en lava zijn zelfs geheele landſtreken en ſteden overdekt (*Herculanum* en *Pompeji*, twee Romeinſche ſteden, die zóó begraven waren, heeft men 1650 jaren na haren ondergang wedergevonden), maar die harde korst wordt naderhand weder uitſtekend vruchtbaar, zoo als onder anderen de omtrek van den *Veſuvius* bij *Napels*, en die van den *Etna* op *Sicilië* bewijzen. Groote baſaltkolommen verkondigen de kracht van het onderaardſche vuur, en hoewel men de rol, die het bij de vorming der aarde geſpeeld heeft, niet in allen deele kan aanwijzen, zoo is men toch overtuigd, dat de werking daarvan groot en algemeen moet geweest zijn. In

(*) Goud, *platina*, zilver, kwikzilver, koper, ijzer, tin en lood en vele zoogenoemde *halve metalen*, die ſomtijds digt aan de oppervlakte van den grond, doch ſomtijds ook zeer diep in de aarde, en meer of min zuiver gevonden worden. Zelden vindt men groote klompen zuiver goud, doch wel ijzer. De onzuivere metalen heeten *ertſen*, en het kost groote moeite en kosten, die te zuiveren.

alle vormingen ontmoet men er de ſporen van. De uitgebrande vulkanen overtreffen de thans nog in werking zijnde verre in getal.

§ 21. Onderſcheidene hoogte der bergen. De *hoogte* der bergen is zeer onderſcheiden. Men kan die in dit opzigt verdeelen: 1) in *bergketenen* of *bergruggen*, die van onderen zamenhangen, doch waarvan de toppen uitſteken, zoo als de meeste bergen in *Europa*. 2) *bergvlakten* of hooge landen (*plateaux*) waarvan ons een gedeelte van *Spanje* in *Europa*, doch vooral *Tibet* in *Azië*, geheel Middel-*Afrika*, en *Mexiko* in *Amerika*, voorbeelden bieden. Deze zijn wel eens 6000 of 7000 voeten hoog: die van *Quito* in *Zuid-Amerika* is 9000 voet boven de Zee. 3) De *hoogſte bergtoppen*, die doorgaans aan den rand der bergvlakte ſtaan, gelijk de *Himmalaya* in *Azië*, en de *Andes* in *Amerika*. Tusſchen de bergen en de zee is het middelgewest: de *kust* is altijd het laagſte, doch ſomtijds is de eene zeeoever veel hooger dan de andere, b. v. in *Engeland* is de kust (een krijtgebergte) veel hooger dan in *Holland* het lage ſtrand. De *dalen* of *valleijen* kunnen ook ſomtijds zeer hoog liggen: vooral de doortogten tusſchen gebergten (*cols*).

§ 22. Nut der bergen. Het blijkt terſtond, welke groote nuttigheden deze inrigting voor onze aarde heeft. *Vooreerst* brengt zij bijkans alle klimaten of luchtſtreken in een kort beſtek bijeen, zoodat men b. v. in *Zwitſerland* beneden aan den voet der bergen het klimaat van *Italië*, en boven dat van *Groenland* heeft, waardoor daar dan ook eene groote verſcheidenheid van gewasſen kan groeijen. 2) Zij bevordert de *gezondheid*; waar de kust door het ſtilſtaan der wateren of om andere redenen ongezond is, daar gaat men naar de naburige bergen, om zich te herſtellen, en dit gelukt doorgaans, b. v. op *Java*. 3) De bergen vergrooten de oppervlakte des Aardrijks, en maken dat daarop meer levendige wezens kunnen wonen. 4) Zij trekken de wolken aan, en verzamelen daardoor het water op

hunne toppen. Zoo heeft b. v. op het eiland *Mauritius* de hooge berg *Pieter Both* als 't ware een hoed van wolken boven op zijne kruin.

§ 23. Meeren op de bergen. Die dampen nu vallen op de bergen, gelijk wij gezien hebben, neder, en worden als water vergaderd, hetzij in *holen*, hetzij in *meren*, die men aldaar menigvuldig vindt. Men denke ſlechts aan de vele meren in de *Zwitſerſche Alpen*, aan het *Neufchâteller* en *Bieler*-meer het meer van *Genève*, dat van *Conſtantz*, de honderd een en dertig meren in *Beijeren*, die in *Schotland*, in *Armeniën*, in *Tibet* enz. Die meren zijn eigenlijk dalen, welke de rivieren geheel vervullen, en die de omliggende landen zouden overſtroomen, indien zij geen' afloop hadden. Het zijn dus zooveel als magazijnen, waarin het overtollige water bewaard wordt, en van waar het nedervloeit, om de rivieren gedurig aan den gang te houden.

§ 24. IJsvelden. Daar het echter bij ſterke droogte zou kunnen gebeuren, dat ook de meren genoegzaam ledig wierden van water, zoo heeft de Schepper tegen dit gevaar gezorgd door de opeenſtapelingen van het ijs en de ſneeuw in *ijsbergen* en *ijsvelden* (*Gletſcher*, *Glaciërs*). De laatſten zijn veeltijds *dalen*, gevuld door het afglijden der ſneeuw van de toppen der hooge bergen, ſomtijds door ſneeuwſtortingen (*avalanches*), een vreesſelijk natuurverſchijnſel, waardoor wel eens geheele dorpen met hunne inwoners worden bedekt. Die ſneeuw ſmelt dan wel gedeeltelijk, maar bevriest ook weder, en wordt dus een groot veld of eene zee van ijs.

§ 25. IJsbergen. De *IJsbergen* zijn bedekt met eeuwige ſneeuw, die niet uit vlokken maar uit zuivere witte korrels beſtaat, welke er tot eene aanzienlijke hoogte opeengeſtapeld liggen. De grenzen tusſchen de eeuwige ſneeuw en de ijsvelden zijn des zomers zeer gevaarlijk, wijl er in het ijs vaak geweldige ſpleten ontſtaan, waaronder men het water hoort ruiſchen. Deze voorraad

van water droogt nimmer op: met de ijsvelden en meren maakt hij den onuitputtelijken ſchat uit, van welken de rivieren onophoudelijk voedſel ontvangen. Maar is er nu misſchien niet te veel ijs en ſneeuw op de bergen? Indedaad hebben ſommigen opgemerkt, dat de lucht op de hooge bergen gedurig kouder wordt; de ijsvelden worden dus grooter, en de Alpenbewoners kunnen de veeteelt niet meer drijven op ſommige bergtoppen, die thans te koud zijn, dan dat er iets op zou groeijen.

§ 26. Zandwoestijnen. Hiertegen heeft de algoede Vader der Natuur gezorgd door de *Zandwoestijnen*, die wij eerst kortelijk zullen beſchouwen, om dan te zien, welk nut zij te weeg brengen.

§ 27. De woestijn Sahara. Er loopt eene bijkans aaneengeſchakelde rij van Zandwoestijnen van de uiterſte punt van *Afrika* ten Westen, Kaap *Bojador*, tot op de grenzen van *China*, niet verre van de Stille- of Zuidzee. De eerſte dier woestijnen is die van *Sahara*, uitgeſtrekt van den 15den tot den 30ſten Graad Noorderbreedte; en dus zoo groot als half *Europa*, of de *Middellandſche* zee dubbeld genomen, eene eigenlijke Zandzee, waarvan het zand door den oostewind tot diep in den Oceaan wordt gedreven, en de kusten ondiep en onveilig maakt, terwijl de zonnehitte door het fijne witte zand zoodanig wordt weêrgekaatst, dat men er, zoo het heet, de bloote voeten in verſchroeit. Hier groeit niets bij gebrek aan water. Doch in deze zee heeft men, even als in den Oceaan, eilanden of vruchtbare plekken, die den naam van *Oaſes* dragen, en waar de karavanen of handelgezelſchappen, die de woestijn doortrekken, uitrusten en zich ververſchen. Zonder die plekjes zou de doortogt van de woestijn onmogelijk zijn. Zij worden meest in het oostelijk gedeelte gevonden, en bedragen volgens ſommigen wel 32 grootere en kleinere, waarvan 20 bewoond zijn. De voornaamſten heeten *Fezzan*, *Augilah* en *Siwah* ten Noor-

den, de ***kleine***, ***groote*** en ***westelijke Oaſis*** (van *Egypte* afgerekend) ten Oosten. Doch het ſchijnt, dat het zand gedurig vorderingen maakt.

§ 28. Nubiſche woeſtijn. Aan de overzijde van den ***Nijl*** is de ***Nubiſche*** woeſtijn, veel kleiner dan de vorige, en door den Reiziger BRUCE doorkruiſt, die haar treffend beſchreven heeft. Men heeft daar groote kolommen van beweegbaar zand, die een treffend gezigt opleveren. Een purperkleurige nevel kondigt den giftigen wind (*Samoum*) aan, die doodelijk is, wanneer men zich niet terſtond voorover op den grond werpt. Somtijds ſchijnt het in deze woeſtijn, of men van verre water, boomen enz. ziet, doch alles is ſlechts ſchijn, een valſche weêrglans der zonneſtralen op het zand.

§ 29. Woeſt Arabië, en de Zeekuſt van Perzië. Nu wordt de woeſtijn door de *Roode Zee* afgebroken, aan wier overkant zich het zand van *Arabië* verheft. In deze woeſtijn bevinden zich meer putten van water, 't welk echter grootendeels brak is. (In de ***Nubiſche***, en vooral in de woeſtijn ***Sahara*** is zelfs dit brakke water veel zeldzamer). Hier en dáár zijn ook aangename groene plekjes, en dadelboomen. Ook vindt men in woeſt *Arabië* meer, en betere volksſtammen, de zwervende Arabieren of Beduïnen. Aan de overzijde der Perziſche golf volgt dan de heete, zandige, en geheel woeſte kuſt van *Perzië*, waarin het leger van den Macedoniſchen veroveraar ALEXANDER bijna van dorſt zou zijn omgekomen.

§ 30. Indiſche- en Cobi-woeſtijnen. De rivier *Indus* ſcheidt de woeſtijn in *Perzië* van de Indiſche af. Deze laatſte ſchijnt niet zeer geducht te zijn; men ziet wel zandheuvelen van 26 tot 100 voet hoog, doch hier en daar toch ook nog groen en heeſters, watermeloenen en diep onder den grond water; men vindt er zelfs groote ſteden als *Bikanier*. Nu wordt de reeks der woeſtijnen door bouwlanden, rivieren en bergen afgebroken, en ſlechts ver af in 't Noordooſten begint weder de groote zandwoeſtijn ***Cobi*** tuſſchen ***Rusland*** en ***China***.

§ 31. De Zuidewind uit de woeſtijn doet het ijs op de bergen ſmelten. Waartoe, zou men nu kunnen vragen, dient zulk een groot verlies van vruchtbaar land door gulle zandvlakten? Deze vlakten bevatten warmteſtof voor andere, voor onze geweſten; de wind belaſt zich met die brandende uitwaſemingen, en verkrijgt daardoor een' buitengewonen graad van hitte. De wind *Sirocco* in het zuiden van *Italië* is zoo vermoeijend heet, dat niemand bijna iets doen kan, zoo lang hij waait. Deze heete zuidewind dient om de ſneeuw op de ijsbergen der ***Pyreneën***, der ***Alpen*** en van het ***Hemus-***, *Taurus-* en *Imaus*-gebergte te ſmelten.

§ 32. Strekking der voornaamſte ijsgebergten. Dit zal ons blijken, wanneer wij de ſtrekking der voornaamſte ijsbergen nagaan. Deze loopen namelijk omtrent in dezelfde rigting als de zandwoeſtijnen, van het Weſten naar het Ooſten. Zoo heeft men 1) de *Pyreneën* tuſſchen ***Frankrijk*** en *Spanje*, 2) de *Alpen*: deze beide gebergten tegen over de woeſtijn ***Sahara***; tegen over de meeſte *Oaſen* en den *Nijl* heeft men de ***Poolſche*** en ***Rusſiſche*** grasvlakten of ***ſteppen***, en geene zandwoeſtijn; — 3) het gebergte *Taurus* in ***Klein-Azië*** tegen over de ***Nubiſche*** woeſtijn; 4) de ***Kaukaſus*** ten noorden van *Armeniën* en *Perzië* tegen over de *Arabiſche* en *Perziſche* zandwoeſtijnen: 5) de ***Himmalaya***, het hoogſte gebergte der Aarde, met den daarachter gelegenen *Mustag* tegen over de Indiſche woeſtijn. Een nog weinig bekende berg in het land der ***Mantchoux*** raakt bijna aan de woeſtijn *Cobi*, zoodat de woeſtijnen, de ijsgebergten, en de Atlantiſche Oceaan te zamen een' grooten driehoek vormen, waarvan de twee eerſten de langſte zijden uitmaken.

§ 33. De golfſtroom. Voor het hooge Noorden ſchijnt de Voorzienigheid nog door een ander middel, den zoogenoemden ***golfſtroom*** gezorgd te hebben, die het water tot uit de Weſtindiſche zeeën, en tevens eene zachtere luchtsgeſteldheid aan noordelijk ***Europa*** toevoert. Terwijl de winters in het Noordooſten doorgaans overal ſtreng zijn, vertoont de zee ten Weſten van ***Ierland***, ***Schot-***

land en *Noorwegen* geen spoor van ijs. Zonder die vaderlijke zorg van den Schepper zou het ijs alle jaren toenemen, en eindelijk al de vruchtbaarheid van het land en de bevaarbaarheid der zee ophouden.

§ 34. Bekoeling van den Zuidewind door de bergen. Maar terwijl de zuidewinden zoo vele heilrijke oogmerken bereiken, zouden zij ook, wanneer zij geheel niet getemperd wierden, aan de zuidelijke landen veel nadeel kunnen doen, door te veel heete lucht aan te voeren. Daarom plaatste de Schepper, op hunnen weg uit de woestijn naar het Noorden verkoelende zeeën en bergen, namelijk den hoogen berg *Atlas* in *Afrika*, de *Middellandsche* zee tusschen dat werelddeel en *Europa*, de Apennijnsche bergen, den berg *Ida* op het eiland *Kreta*, de bergen *Libanon* en *Antilibanon*, de Perzische golf en de bergvlakte in het midden van *Perzië*, het gebergte *Gatt* of *Gates* in *Indië*.

§ 35. De noordewind bekoelt de warme landen. De *noordewind* die over de ijsbergen heen strijkt, dient ook, om de warme landen in den gematigden Aardgordel aanmerkelijk te verkoelen, welke anders somtijds een' bijkans ondragelijken graad van hitte moeten verduren. Hij drijft ook de wolken naar het Zuiden, die alsdan zuidwaarts op de Abyssinische bergen in regens nedervallen, en den *Nijl* doen ontstaan. Dus veroorzaakt de schuinsche rigting van de as der aarde, die de zon hooger en lager doet klimmen, en de beurtelingsche werking van zandwoestijnen en ijsbergen op den luchtstroom, door noorden zuidewinden, de bekoorlijke afwisseling der jaargetijden en de vruchtbaarheid der aarde tot hoog in het Noorden.

§ 36. Strekking der bergen in de Nieuwe Wereld. In de Nieuwe Wereld of *Amerika* is de strekking der bergen anders dan in het oude halfrond. De voornaamste loopen daar namelijk niet Oost en West, maar Zuid en Noord. Dit zijn de beroemde *Andes*, die van de zuidelijkste punt van *Amerika*, bij de Straat van *Magellaan*, tot hoog in het Noorden, langs de Westkust van dat wereldddeel heentrekken. Om nu te zien, waarvoor zulks dienstig is, moeten wij eerst een woord van de rigting der winden zeggen, waarover wij naderhand uitvoeriger zullen spreken.

§ 37. Uitwerking der Passaatwinden op den loop der Rivieren. Tusschen de *twee Keerkringen*, of in den heeten Aardgordel, heeft men eenen bestendigen wind, die de *Passaatwind* genoemd wordt, en aan den Evenaar vlak Oost, meer noordwaarts uit het Oost-Noordoosten, meer zuidwaarts uit het Oost-Zuidoosten waait. Deze brengt dus de heete dampen der woestijn *Sahara* naar *Zuid-Amerika* over, alwaar weinig, en slechts kleine zandwoestijnen zijn, en die warme dampen dienen waarschijnlijk ter ontdooijing van sneeuw en ijs op de *Andes*, en tot vorming van de grootste rivieren der Aarde. Wanneer echter de *Andes* aan de oostkust van *Amerika* waren, zouden de dampen op die toppen afstuiten, en in kleine riviertjes naar zee vloeijen, terwijl het geheele groote land achter die toppen, omdat de winden aldaar geene dampen aanbragten, ook geene rivieren zou hebben, en dus zoo bar en dor zijn als de woestijnen van *Afrika*. Maar nu moeten de *Amazone*, de *Orinoco* en de *Plata*-rivieren, aan de westzijde van *Zuid-Amerika* ontspringende, de geheele breedte van dat werelddeel door, om in de Atlantische zee uit te loopen, en maken dus de geheele streek uitstekend vruchtbaar. Men kan dit duidelijk zien, wanneer men de kaart van *Amerika* voor zich neemt.

§ 38. Gesteldheid van Noord-Amerika. Groote meren. In *Noord-Amerika* is het wederom anders gesteld. Aldaar zijn ook wel hooge bergen, maar toch zoo hoog niet als in *Zuid-Amerika*, en ook niet, of althans minder, rivieren van *die* uitgestrektheid. Doch men heeft daar ook geen Ooster-Passaatwind, maar *veranderlijke* winden, omdat het land (behalve *Nieuw-Spanje*) niet in den heeten, maar in den gematigden Aardgordel ligt. Er is ook slechts ééne zandwoes-

eind wegs verder in die rigting, tot aan de ſtreek der veranderlijke winden, hetwelk de ſcheepvaart uit *Amerika* naar *Europa* almede grootelijks bevordert, en, zoo als wij boven gezien hebben, de luchtsgeſteldheid in het noordwesten van *Europa* verzacht.

§ 41. Mousſons. Er is tusſchen de keerkringen, vooral in de Indiſche zee tusſchen *Azië*, *Afrika* en *Nieuw-Holland*, ook nog een andere vaste wind, de *Mousſon* genaamd, die beurtelings van April tot September uit het westzuidwesten naar het oost-noordoosten, en van October tot Maart in eene omgekeerde rigting waait. Om zich tegen die winden te beveiligen, is de beste ſtrekking landwaarts in van het zuid-zuidoosten naar het noord-noordwesten. En dit is ook juist de rigting, die de Schepper aan de uitgeſtrekte kust van *Zuidelijk Azië* gegeven heeft. Men heeft aldaar de Roode zee, de Perziſche golf, die van *Bengale*, *Siam*, *Cambodia*, *Tonquin* met de daarin gelegene havens. Daarenboven laten deze vaste winden eene geregelde ſcheepvaart naar *Indië* toe; zelfs vergunden zij die in oude tijden, toen men nog geen kompas kende, en niet wist dan van langs de kusten te varen. Zoo handelden de Romeinen reeds naar *Indië*; zij voeren met den zuidwestewind daarheen, en keerden met den noordoostewind terug. Nog eene andere omſtandigheid bevorderde de ſcheepvaart; noordewinden in de Roode zee in de zomermaanden, waarmede men dan den zuidwester-*Mousſon* bereikte, en zuidewinden in den winter, wanneer de noordoostewind of *Mousſon* de ſchepen naar de Roode zee terugbrengt. — Met deze *Mousſons* heeft men niet alleen ſtroomingen in zee, gelijk met den *Pasſaat*-wind, maar ook regens en heldere lucht, zoodat de zuidwestewind regen, de noordoosten daarentegen droogte aanbrengt. (In de oostelijke zeeën van *Azië* is het vlak omgekeerd.) Daarenboven heeft men nog een aantal bij-

zondere winden, zoo als de *Papagaijos* in de Zuidzee bij *Mexiko* uit het Noorden, de *Travados* in *Indië* en de zeeën van *Afrika* enz., doorgaans met ſtormen en onweders verzeld, die wel eens grooter vruchtbaarheid aanbrengen; de *Harmatan* op de kust van *Guinea* uit het noordoosten, die koud en doordringend is. Sommige zeeën zijn ſtormachtiger dan de andere, b. v. die bij den uithoek van *Afrika*, van waar deze uithoek, (thans *Kaap de Goede Hoop*) eertijds de *Stormkaap* genaamd werd.

Eer wij van de winden afſtappen, verdient nog een enkel woord nader van den *land-* en *zeewind* gezegd te worden, die op de kusten van de heete gewesten der Aarde heerſchen. De eerſte, het gevolg van de verwarming des lands door de zon en de daardoor veroorzaakte uiteenzetting der lucht, waait over dag; de laatſte, des avonds, wanneer de lucht boven het land door de uitdampingen van den grond bekoeld en ineengedrongen wordt, als wanneer nieuwe luchtſtroomen uit zee het evenwigt herſtellen. De gezondheid wordt door deze regelmatig wederkeerende ververſching van den dampkring zeer bevorderd.

§ 42. Eilanden. Bezien wij thans het nut der *Eilanden*, die hetzij nabij, hetzij op een' verderen afſtand van het vaste land liggen. De voordeelen, die zij aanbrengen, zijn voornamelijk *vier* in getal.

1 Nut. Zij breken de kracht des ſtrooms. 1) De eilanden breken de kracht van den ſtroom, waarvan wij zoo even geſproken hebben, en die den Pasſaatwind of den *Mausſon* volgt. Wanneer er geene eilanden waren, zou deze ſtroom door de groote ruimte, die hij doorloopt, gedurig toenemen, en voor de ſcheepvaart nadeelig of gevaarlijk worden. Dit is minder te vreezen in de Atlantiſche zee tusſchen *Europa*, *Afrika* en *Amerika*, waar men echter ook de Kanariſche en Azoriſche eilanden, en in de Mexikaanſche golf, waar men de reeks der *Caraïben* of *kleine Antillen* en de Lucaiſche eilanden vindt. Doch

in de Zuidzee, in de verbazende ruimte tuſſchen *Amerika* en *Azië*, zou de kracht des ſtrooms door de gedurige opeenrolling der golven onweerſtaanbaar worden, zoo zij niet door meer dan eene reeks van eilandgroepen werd gebroken. En deze groepen, genoegzaam alle noord- en zuidwaarts gerigt, putten de kracht der golven uit tegen de koraalklippen of rotſen, waaruit die eilanden zijn zamengeſteld; in het midden daarentegen is de vaart ſtil en vreedzaam.

Op diezelfde wijze leveren de Maldiviſche eilanden eene beveiliging op tegen den *Mouſſon*. Twaalfduizend kleine eilanden of klippen zijn door kanalen in dertien groepen of hoopjes verdeeld. Rondom elk dier groepen is een ſteenen muur of bank, en ook daar loopen weder twee ſchuinſche kanalen doorheen, omtrent op deze wijze ⊠, opdat men van de eene eilandgroep naar de andere zou kunnen varen. Wanneer nu b. v. de *Mouſſon* uit het zuidweſten waait, zoo vaart men door het ſchuinſche kanaal naar het weſten, en geeft zich dan ſlechts aan den *Mouſſon* over, die ons van zelve brengt, waar wij wezen willen. Een half jaar later is het vlak omgekeerd. Intuſſchen verlieſt de ſtroom door die eilandjes veel van zijne kracht, en men loopt dus op de vaste kust van *Indie* minder gevaar. — Zoo bewaren ook vóór de Afrikaanſche kuſt de eilanden *Mauritius*, *Bourbon* en het groote *Madagascar* het vaste land tegen den ſtroom van den Paſſaatwind, en *Schotland* en *Noorwegen* worden door geheele rijen van kleinere of grootere eilanden tegen den noordweſtewind beſchermd. Aan de Afrikaanſche kuſt onder de linie, waar dikwijls windſtilten zijn, vindt men ook weinig eilanden.

§ 43. 2 Zij beveiligen de baaijen. 2. De eilanden liggen veelal vóór de invaart der baaijen of zeeboezems, en beveiligen die daardoor. Dit zien wij zelfs in ons Vaderland, waar eene reeks eilanden van *Texel* tot *Ameland* vóór de Zuiderzee, en anderen vóór den *Dollart* liggen. Op eene kaart

van *Europa* zult gij zien, dat de Ooſtzee door de twee groote Deenſche eilanden *Seeland* en *Funen*, de golf van *Venetië* door *Corfu*, die van *Lepante* door *Cephalonia* en *Zante*, de *Archipel* door *Kandia* beſchermd wordt. In *Azië* ſtrekt zich van het zuidweſten naar het noordooſten eene geheele reeks van groote en kleine eilanden vóór de drie groote zeeboezems van *Cambodia*, *Tonquin*, *Corea*, en de golf van *Ochozk* of *Kamtſchatka* uit, van de Evennachtslijn af tot hoog in het Noorden. In *Amerika* liggen de kleine *Antillen* en *Lucayen* voor de golf van *Mexiko*, *Newfoundland* voor de golf van *St. Laurens* enz. Maar, vraagt men miſſchien: Welk nut doet dit nu? Onbegrijpelijk veel. Denkt eens: hoe zou men toch de zee kunnen bevaren, zoo zij ſteeds in hevige golven of brandingen tegen den oever aanſloeg, zoo als op verſcheidene Zuidzee-eilanden, zonder dat er een *inham* of *haven* was, waar de ſchepen zich konden bergen? En deze havens vindt men meest altijd ſlechts in *zeeboezems* of *golven*, die, wanneer ze kleiner zijn, ook wel *baaijen* heeten. De plaats in eene golf of baai vóór de haven, doch door de ſtrekking des lands tegen eenige winden beſchut heet de *reede*. Door deze inrigting is nu de ſcheepvaart zoo begunſtigd, dat het meeſtentijds veel gemakkelijker, ſpoediger en minder koſtbaar is ter zee te reizen, dan naar dezelfde plaatſen te land.

Doch de zeeboezems dringen ook diep in de landen, en vermeerderen daardoor het aantal der dampen, die in regens nedervallen, en dus den bodem vruchtbaar maken. Zoo b. v. de Middellandſche zee, die groote golf tuſſchen *Europa*, *Afrika* en *Azië* niet beſtond, wat zouden er dan niet minder rivieren kunnen zijn, welke nu ontſpringen uit de waterdampen en wolken, die uit de genoemde zee oprijzen en door de winden zoowel naar het Zuiden, als vooral naar het Noorden, worden heengedreven, waar zij op de

bergen verdikken? — Even zoo dringt de Oostzee ten noorden van *Europa* diep in het land, en maakt de beide groote zeeboezems, de Finsche en Bothnische golf. Eene menigte rivieren, die in het Noorden ontspringen, zijn alléén aan de dampen dier zee haren oorsprong verschuldigd. Dezelfde dienst doet in *Azië* b. v. de groote golf van *Bengalen*, waarin de rivieren *Ganges* en *Burhampouter* zich storten.

§ 44. 3 Zij houden de riviermonden open.

3. *De eilanden houden steeds de monden of uitwateringen der rivieren geopend.* Want zoo er geene eilanden aan die monden waren, en de rivier door één kanaal naar zee liep, zou de wind, die vlak op de uitwatering stond, de wateren terugdrijven, en misschien overstroomingen kunnen veroorzaken. Nu daarentegen voert de rivier aarde van het gebergte met zich; waar haar loop flaauwer wordt, d. i. digt bij haren mond, loopt zij natuurlijk langzamer, die aarddeeltjes blijven liggen, en vormen eerst *zandbanken*, en ten laatste, als zij boven het water uitsteken, eilanden. De rivier vloeit dan aan beide zijden van dat eiland, of, zoo er meer eilanden zijn, rondom dezelve heen in zee, en men kan dus aan weêrszijden daarvan bij onderscheidene winden uitzeilen. — Dit zien wij in ons eigen Vaderland, aan de Zeeuwsche eilanden, die tusschen de monden der *Schelde* liggen, aan de eilanden van *Dordrecht*, *Beijerland*, *Voorne*, en *Overflakkee*, tusschen de monden der *Maas*, en aan het *Kamper*-eiland bij de uitwatering van den *IJssel*. In *Duitschland* en *Pruissen* hebben de rivieren *Elve*, *Oder*, *Weichsel* en *Niemen* ook verscheidene eilanden aan haren mond. Zoo loopt ook de *Pô* in *Italië*, de *Donau* tusschen *Rusland* en *Turkije*, de *Rhône* in *Frankrijk*, enz. door verscheidene monden in zee, tusschen welke een of meer eilanden liggen. Anderen, gelijk de *Hebrus*, de *Strymon*, de *Acheloüs* in *Griekenland*, de *Var* tusschen *Frankrijk* en *Piemont*, de *Guadalquivir* in *Spanje*, hebben eilan-

den in zee digt bij haren uitloop. In *Azië* en *Afrika* maken de *Ganges*, de *Nijl* en meer rivieren bijna driehoekige eilanden aan haren mond, tusschen de zee en de twee hoofdarmen der rivier, (die men naar de Grieksche letter D (Δ), naar welke zij gelijken, *Delta's* noemt) welke dan weder door verscheidene kleinere kanalen doorsneden worden, en doorgaans zeer vruchtbaar zijn. In *Amerika* is zulks ook het geval met den *Amazonen*-stroom, den grootsten van allen, waarvan de noordelijkste en zuidelijkste arm wel honderd uren van elkander liggen, met den *Orinoco*, en den *Missisippi*, aan wiens mond het eiland *Nieuw-Orleans* ligt. Daarentegen ligt vlak voor den mond der groote *St. Laurens*-rivier in *Noord-Amerika* het groote eiland *Newfoundland* of *Terre Neuve* in zee.

4. *De eilanden dienen tot ververschingsplaatsen voor de scheepvaart.* Hoe treurig zou het voor de zeevaarders zijn, wanneer al de grond, welke thans de eilanden beslaan, eens aan het vaste land gehecht was, en men dus in eens, zonder tusschenpoozing, van het eene Halfrond of Werelddeel naar het andere de zee moest oversteken! De vruchtbaarheid zou daarbij ook ongemeen verliezen; want daar de eilanden meestal door gepaste afwisselingen van koele zeewinden verfrischt worden, daar het klimaat der zee gelijkmatiger is dan dat van het vaste land, en de dampen der zee de eilanden doorgaans overvloedig van water voorzien, zoo zijn zij meestal gematigder van luchtsgestel en vruchtbaarder, dan het vaste land op dezelfde poolshoogte. Om van ons eigen wereld deel te beginnen: de eilanden *Seeland* en *Funen* in *Denemarken*, de Britsche eilanden (*Groot-Brittannië* en *Ierland*) hebben een veel zachter klimaat, dan men naar hunne ligging ten noorden zou onderstellen; in het zuiden van *Engeland* zijn de velden midden in

§ 45. 4 Zij dienen tot ververschingsplaatsen. Hunne vruchtbaarheid.

November nog zoo frisch en groen als bij ons in de lente, oranje- en mirteboomen tieren er in de opene lucht; daar en in *Ierland* heeft het gras eene ongemeen groene kleur. *Sicilië* in de Middellandsche zee, was reeds in oude tijden om zijn koren, honig, en veeteelt, *Chios* om zijn wijn en mastik, *Kreta* of *Kandia* om zijnen landbouw beroemd. *Madera* en de Kanarische eilanden zijn vermaard om hunnen voortreffelijken wijn. In *Azië* levert *Ceylon* alléén de echte kaneel, benevens nog zoo vele andere keurige voortbrengselen; *Java* uitstekende boomvruchten, beste rijst en koffij in groote hoeveelheid; *Sumatra* peper en gember; de Moluksche eilanden sago, kruidnagelen en notenmuskaat; de *Philippijnen* bijna alle specerijen; *Japan* thee, koper en porseleinaarde; de eilanden der Zuidzee den broodboom, den papiermoerbezieboom, en nog eene menigte andere voortbrengselen; en bijkans alle eilanden in den heeten Aardgordel in ruimen overvloed den zoo nuttigen kokosboom, die spijze en drank in zijne vrucht, en kleeding in zijne bladeren en bast bevat. Geen eiland heeft zandwoestijnen, en de meesten leveren heerlijke natuurtooneelen op.

Behalve de reeds hierboven aangeduide oorsprong der eilanden (door aanslibbing) zijn ook velen door het doorbreken van landengten en afscheuring van het vaste land ontstaan, en anderen door vuurbergen voortgebragt, terwijl verscheidene eilanden in de Zuidzee een gewrocht zijn van het kleine *koraal-insekt*, of liever van de *koraal-polyp*.

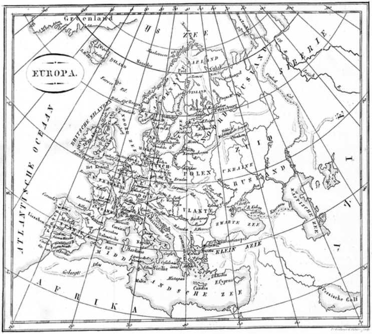

VIJFDE HOOFDSTUK.

Bijzondere beschouwing der onderscheidene Gewesten.

Gaan wij thans over, om te zien, of diezelfde wijsheid van inrigting, die wij reeds in het geheel onzer Aarde, en de overeenkomst van licht, lucht, rivieren, zee, bergen, woestijnen en ijsvelden hebben beschouwd, zich ook in de bijzonderheden der onderscheidene landen zal doen kennen. Wij zullen met ons Werelddeel, met *Europa*, beginnen. **§ 46. Europa. Grenzen van dit werelddeel.**

De natuurlijke grenzen van *Europa* zijn: ten westen de Atlantische, ten zuiden de Middellandsche zee, ten oosten de *Archipel* of Ægeische zee, de zeeëngte *Hellespont*, zoo beroemd in de Geschiedenis, de *Propontis* of zee van *Marmora*, de zeeëngte van *Konstantinopel*, de *Zwarte Zee*, welke wateren ons Werelddeel van *Aziën* afscheiden, gelijk de Middellandsche zee van *Afrika*. Nu verstrekt tusschen de *Zwarte* en *Kaspische* zeeën het hooge gebergte *Kaukasus*, vervolgens de *Kaspische* zee, de rivier *Jaik*, en het *Uralsche* of *Werchoturische* gebergte tot grensscheiding van *Europa* en *Azië*, tot aan de groote *IJszee*, welke ons Werelddeel ten noorden bepaalt.

Men kan *Europa* in twee hoofddeelen splitsen, het *zuidelijke* en *noordelijke*, die van elkander gescheiden worden door de hooge gebergten der *Pyreneën*, der *Cevennes*, der *Alpen*, en derzelver voortzetting de *Norische* en *Julische Alpen* in *Illyrië*, de gebergten *Scardus*, *Orbelus*, *Scomius*, *Rodopé* en *Hemus* ten noorden van *Griekenland*. *Portugal*, *Spanje*, zuidelijk *Frankrijk*, *Italiën* en *Griekenland* behooren dus tot het zuiden. Tusschen het noorden en het zuiden strekt zich van het noordwesten naar het zuidoosten de vallei van den *Donau* uit, welke het zui- **§ 47. Verdeeling.**

delijk *Duitschland*, geheel *Hongarije*, *Moldaviën* en *Wallachije* bevat, en door het *Zwartewoud*, het *Fichtelgebergte*, *Boheemsche woud*, de *Sudetische*, *Reuzen-* en *Karpatische* gebergten van het noordelijk *Europa* wordt afgescheiden, hetwelk zich weder in tweeën laat verdeelen, in de landen ten *zuiden* der Oostzee (noordelijk *Frankrijk* en *Duitschland*, de *Nederlanden*, *Denemarken*, *Polen*, *Pruissen*, het zuidelijk *Rusland* en de Britsche eilanden) en ten *noorden* dier zee (*Scandinavien* of *Zweden* en *Noorwegen*, benevens het noordelijk *Rusland*). Het zuiden is ongemeen vruchtbaar in *fijne vruchten*, het midden in *koren* en *vee*, beide te zamen in *wijn*, en het noorden in *scheepstimmerhout* en *ijzer*. In het zuiden vindt men nog rijst (die echter meer in *Azië* en *Amerika* t'huis hoort) daarop volgt de *mais* of Turksche tarwe, de tarwe, de garst en de rogge, welke laatste nog in het noorden overvloedig gekweekt wordt. Wij zullen dit bij de beschouwing der onderscheidene landen nader zien.

ZESDE HOOFDSTUK.

Het Schiereiland Spanje en Portugal.

§ 28. Ligging des lands, gebergten. Rijkdom aan planten in zuidelijk Spanje.

Aan de uiterste zuidwestelijke grenzen van *Europa* ligt het schiereiland *Spanje* met *Portugal*, tusschen de Atlantische zee ten noorden en westen, de Middellandsche ten zuiden en oosten, en Frankrijk ten noordoosten. Van laatstgemelde Rijk wordt *Spanje* afgescheiden door het hooge *Pyreneesche* gebergte, hetwelk als 't ware twee armen uitzendt; den eersten naar het noorden des Rijks, die niet verre van de zoogenaamde Biscaische golf tot in *Portugal* en de Spaansche zee ten westen heen loopt, den anderen ten oosten. Uit dezen laatsten gaan vier bergrijen of ruggen uit, de een

tusschen Oud- en Nieuw-*Kastilië*, de *Sierra de Guadarrama* (waarvan de hoogste berg 8,500 voet hoog is), de tweede de *Guadalupe* in *Nieuw-Kastilië*, 2,300 voet, de derde de *Sierra Morena*, (2,640 voet) tusschen *Nieuw-Kastilië* en *Andalusië*, en de vierde in het Koningrijk *Granada*, de *Sierra-Nevada*, de hoogste van allen, waarvan de verhevenste punt ruim 12,000 voet hoog moet zijn. Dus genieten de provincien, die ten zuiden der bergen gelegen zijn, al de stovende kracht der zon en van den zuidewind, en zouden dus brandend heet zijn, zoo de hitte niet weder getemperd werd door de koelte, die de Middellandsche zee aanbrengt; andere bergruggen zijn naar het westen gekeerd, en genieten dus de verfrissching van den westewind uit de Atlantische zee; voorts is al het land ten noorden en op de hoogte der bergen zeer koel, zoodat het zelfs te *Madrid*, de hoofdstad des Rijks met 150,000 inwoners (*) ten zuiden van het *Guadarrama*-gebergte, zeer gezond, maar ook in den winter vrij koud is. In de vijf valleijen, door die gebergten gevormd, vloeijen als hoofdrivieren: de *Ebro* tusschen de *Pyreneën* en het oostelijke gebergte, zuidelijker de *Guadalaviar*, *Xucar* en de *Segura*; de *Duero* of *Douro* tusschen het noordelijke en *Guadarrama*-, de *Taag* tusschen dit laatste en het *Guadalupe*-gebergte; de *Taag*, oudtijds beroemd om zijn goud, die door de heerlijke vlakte van *Estremadura* naar de Portugeesche hoofdstad *Lisbon* loopt en met een breeden mond in de Atlantische zee vloeit, (*Lisbon* heeft 260,000 inwoners); de *Guadiana* tusschen het *Guadalupe*-gebergte en de *Sierra Morena*, en eindelijk de *Guadalquivir*, oudtijds *Bætis*, tusschen de *Morena* en *Nevada*, (of sneeuw-) gebergten. Dus geniet het schiereiland alles, wat noodig is tot den groei der edelste voortbrengsels: warmte en vochtigheid. Daaronder behooren onder

(*) Deze stad is de hoogstgelegene van alle Europische hoofdsteden.

anderen zout, (ons land wordt meerendeels door zout uit *Portugal* voorzien) en ijzer; goud-, zilver-, koper-, lood-, tin- en kwikzilvermijnen, op wier bewerking in de laatſte jaren weder meer acht geſlagen wordt, ſedert *Spanje* de rijke mijnen in *Peru* en *Mexiko* door het onafhankelijk worden dier landen verloren heeft. Tarwe is niet genoegzaam voorhanden (oudtijds wel); maar op ſommige plaatſen vindt men rijst, die alleen in warme landen groeit, en in de heerlijke, doch warme gewesten van *Valencia* (ten oosten) en *Andaluſië* (ten zuiden) alsmede in het westen, (*Portugal*) vindt men niet alleen fijne wijnen, fijne vruchten, citroenen en oranje-appels, vijgen en granaatappels, maar zelfs ſuikerriet en palmboomen, die men elders in *Europa* niet aantreft. Voorts zijn er in overvloed kastanjeboomen, wier vruchten aan de inwoners tot voedſel dienen; amandelen en moerbezieboomen, op welke laatſten de zijwormen leven, en die dus zijde opleveren; eiken, wier vruchten zoo goed ſmaken als de noten bij ons, galappels, waarvan men inkt bereidt, de plant *kai* voor *ſoda* (eene ſoort van zout). Het ſchoonſte gedeelte van *Spanje* ſchijnt de vlakte (*Vega*) van *Granada* te zijn, aan de noordzijde van het ſneeuwgebergte, waardoor zij, hoezeer ook in het zuidelijke gedeelte des Rijks liggende, ongemeen verfrischt, en tevens door vijf riviertjes, welke van dat gebergte afſtroomen, beſproeid en verkwikt wordt. Men vindt daar dikwijls vruchten en bloeſems naast elkander op éénen boom, en deze vlakte, gelijk het geheele Koningrijk *Granada*, was weleer door de vlijtige Mooren zoo goed bevolkt en bebouwd, dat het een Paradijs geleek, en zich derdehalve eeuw tegen het geheele overige *Spanje* kon verdedigen. Meer zuidelijk is de rots van *Gibraltar*, met een' tegenoverliggenden berg in *Afrika* eertijds de *Zuilen van Hercules* genoemd, waarop zich de onwinbare vesting *Gibraltar* verheft. Hier vindt men apen in 't wild, nergens

elders in *Europa*. Niet verre van daar ſtort zich de *Guadalquivir* in zee, wiens oevers (het tegenwoordige landſchap *Andaluſië*) oudtijds door de Aardrijksbeſchrijvers als een der ſchoonſte landen der wereld beſchreven werden, bloeijend door landbouw, mijnwerken en koophandel, welke laatſte vooral over *Cadix* gedreven werd, hetwelk reeds voor bijna 3000 jaren eene koopſtad was, (thans met 100,000 inwoners,) en over *Sevilië*, oudtijds *Hispalis*, met 80,000 zielen.

§ 49. Rijkdom aan dieren.

Is het land zoo vruchtbaar aan *gewaſſen*, het heeft ook kostbare voortbrengſelen uit het Rijk der *dieren*. Dit zelfde landſchap *Andaluſië* is rijk aan eene overheerlijke ſoort van paarden, aan ezels (veel ſterker en grooter dan bij ons) en aan muilezels, die door paarden en ezels worden voortgebragt. Het rundvee is in *Spanje* niet overvloedig, doch daarvoor hebben zij de beste ſchapen en benevens *Sakſen*, dat zijne wol door Spaanſche ſchapen veredeld heeft, de beste wol. De beste van deze dieren komen nooit op ſtal, maar reizen uit het landſchap *Oud-Kastilië*, waar zij den zomer doorbrengen, omdat het daar vrij koud is, naar het meer zuidelijke *Estremadura*, worden daar geſchoren, en keeren dan naar hun zomerkwartier terug. Aan de kusten heeft men veel visch (de keurige thonijn onder anderen,) oesters en ſchelpdieren.

§ 50. Noordelijk Spanje.

Doch *Spanje* is toch zulk een paradijs niet, dat het van nature geheel geene onaangename zijde zou hebben. De bergvlakte van *Oud-Kastilië* en *Leon* is kaal, dor, en des zomers verbrand; men ziet er naauwelijks boomgewas of ſtruik. Doch het is daar ook gezonder dan in het zuiden, alwaar men nog in onzen tijd menigmaal die verſchrikkelijke plaag van *Amerika*, de gele koorts heeft zien woeden. *Asturië* op de noordkust heeft veel water, doch deze overmaat maakt de gewaſſen flets, en ſlaauwer in kracht en ſmaak. In het noordoosten laten de Pyreneeſche gebergten weinig vruchtbaarheid toe, doch aldaar

zijn dan weder die voortreffelijke ijzermijnen, welke de vlijtige Biscaijers zoo uitnemend bewerken, terwijl zij hunne voortbrengſelen uit de haven *Bilbao* verzenden. De ruwe en kale rotſen van het noorden, die geene ſchapen noch paarden, maar wel wilde zwijnen, wolven en beeren hebben, zijn echter eene uitmuntende ſchutsweer der bewoners tegen de overheerſching geweest; toen de Mooren het Spaanſche Rijk in den jare 712 met éénen veldſlag bemagtigden, vloden de Christenen naar de bergen, hielden er zich ſtaande, en breidden zich van daar ook naar het zuiden uit. Van dáár, dat deze menſchen, en de noordelijke Spanjaarden in 't algemeen, bij vele goede eigenſchappen, zoo als matigheid, nuchterheid, bedaardheid en ſtandvastigheid, toch ook over 't algemeen een gevoel van gewaande meerderheid boven anderen hebben en te grootsch zijn, om te werken (*). En van dáár, dat hun land zoo bar is gebleven! Een ander volk zou er wel geen Paradijs uit gemaakt hebben; doch men bedenke, wat ons land in vroeger tijd geweest is: een moeras, lager dan de zee! Hoe rotsachtig is het Joodſche land en het eiland *Malta?* Doch de menſchen waren daar vlijtig: maar de Kastiliaan denkt, dat hij van adelijk bloed, en het dus voor hem eene ſchande is, het land te bouwen. Is het te verwonderen, dat zijn land er doorgaans treurig en onvruchtbaar uitziet? Daarenboven heeft men, om de ſchapenteelt te bevorderen, een goed gedeelte des lands voor den akkerbouw onbruikbaar gemaakt. Zoo leven dan ook in ſommige ſteden, zoo als te *Segovia*, weder vele menſchen van de fabrijken in wol. Het landſchap *Kataloniën*, tuſſchen de *Pyreneen*, de Middellandſche zee en den *Ebro* gelegen, is juist het tegendeel van

(*) Eene uitzondering op dezen regel maken echter de Biskayers (zie boven) en Katalanen. Ook in *Gallicië* vindt men een gehard menſchenras, dat den tragen en weeken Portugees zijne lasten helpt dragen.

Kastilië, het land is wel zeer bergachtig, maar nogtans door de vlijt der bewoners ongemeen vruchtbaar; de Kataloniër is niet alleen een uitnemend landbouwer, maar was ook voorheen een uitſtekend zeeman, die op de Middellandſche zee grooten koophandel dreef. Nog zijn hiervan eenige overblijfſelen behouden gebleven, en het groote *Barcelona* (van meer dan 100,000 inwoners, is na *Kadix* de eerſte koopſtad des Rijks. Een bewijs van de naarſtigheid, zelfs der monniken, in *Kataloniën*, is het groote klooster, of liever, de verzameling van kloosters op den berg *Mont-Serrat*, (vier uren in den omtrek,) die dezen naam heeft naar zijne zaagvormige gedaante. De hier gevestigde monniken hebben den berg bebouwd; men geniet uit hunne wallen een verrukkelijk uitzigt op zee. Nog heeft het noordelijk *Spanje* in het landſchap *Gallicië* (den noordwestelijken hoek) de groote en uitmuntende baai van *Ferrol* en *Corunha*, waarin geheele vloten liggen kunnen.

Aan de Portugeezen behooren nog de eilanden in § 51 De Azoriſche eilanden.
de Atlantiſche zee, die men oudtijds de Vlaamſche, thans de Azoriſche noemt. Zij hebben die in het jaar 1445 ontdekt. Deze eilanden liggen tuſſchen den 37 en 39 Gr. noorderbreedte, en dus op de hoogte van het zuidelijk *Spanje*; maar uit hoofde der zeewinden, en, zoo als wij boven gezien hebben, dat *eilanden* altijd vruchtbaarder zijn dan vaste landen op dezelfde Poolshoogte gelegen, zoo vindt men ook hier de heerlijkſte vruchten der heete gewesten bij elkander: niet alleen de bij *Spanje* reeds genoemde fijne vruchten, benevens meloenen, (mirten en rozen zelfs in Januarij) maar ook *yams*-wortels en bananen, vruchten die anders ſlechts aan *Amerika*, *Afrika* en *Indië* eigen zijn. Niets is er echter in zulk eenen overvloed als oranjeappels, die dan ook tot uitvoer dienen, en waarvan één boom 6000 of 8000 ſtuks geeft; men heeft, zegt een reiziger naar deze eilan-

den (WEBSTER), eens *zevenentwintigduizend* oranjeappels van éénen boom geplukt. Het eiland, waar deze boom groeide, *San-Miguel*, heeft ook niet één vergiftig dier, en deszelfs vruchtbaarheid mag men aan eenen uitgebranden vuurberg toeschrijven, in wiens *lava* nu de vruchten zoo goed voortkomen. Het heeft ook vele visschen en schelpdieren. — En deze schoone eilanden zijn toch, door gebrek aan beschaving, diep ongelukkig, daar de inwoners, die zich om geene verbetering van hunnen toestand bekommeren, hoewel van Europeanen afkomstig, als halve Wilden leven.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Zuidelijk Frankrijk.

§52. Bergachtig gedeelte.

Het zuidelijke *Frankrijk* ligt tusschen de *Pyreneën*, de gebergten van *Auvergne*, die der *Cevennes* en de *Alpen*, en de Middellandsche en Atlantische zeeën. Wij zullen eerst het bergachtige, en dan het vlakke gedeelte des lands beschouwen.

Het bergachtige, dat is: het zuidelijke, oostelijke en noordelijke gedeelte van zuidelijk *Frankrijk* mag benevens het naburige *Savoije* voor het hoogste, en een der merkwaardigste berglanden van *Europa* gelden. De Pyreneesche bergen zijn 50 uren verre te zien; hun voet strekt zich uit tot bij de stad *Toulouse* aan de *Garonne*. Op deze bergen ontspringen niet zoo vele groote rivieren, als op de *Alpen*, maar zij hebben vele gezondheidsbronnen en *minerale* baden. De voet der bergen is bebouwd; alsdan volgt boschland; hooger op heideland, en boven op nimmersmeltende, of, zoo als men het noemt, eeuwige sneeuw. Dikwijls ziet men geheele dorpen aan de rotsen hangen;

het is, alsof die den voorbijganger op het hoofd zouden vallen. De valleijen tusschen de bergen zijn bevallig; het geheel maakt eene treffend schoone of verhevene vertooning. Uit dit hoofdgebergte strekken zich de *Cevennes* uit, van het zuiden naar het noorden, doch zij zenden verscheidene zijtakken uit; iets verder, noordwestelijk, heeft men de bergen van *Auvergne*. Dit gebergte is zeer merkwaardig. Het moet oudtijds eene geheele verzameling van vuurbergen geweest zijn, waarvan zich nog de duidelijkste sporen vertoonen. De hoogste toppen zijn de *Puy de Dôme*, de *Cantal*, en de *Mont d'Or*, waarvan de eerste 4548, de tweede 5718, en de derde 5808 voet boven de zee uitsteekt. Laatstgenoemde is nog rijker aan gezondheidsbronnen, dan de *Pyreneën*; derzelver baden waren reeds bij de Romeinen bekend. Van de hoogte van den *Puy de Dôme* overziet men niet minder dan *zestig* bergtoppen met uitgedoofde monden van vuurbergen (*kraters*) en millioenen *basaltkolommen*, en, zoo verre men zien kan, is het land met oude *lava* bedekt, die thans in zeer vruchtbare aarde veranderd is. Daar ziet men de heerlijke vallei van den *Mont d'Or*, door de Voorzienigheid rijk begiftigd met geneeskrachtige kruiden, zoo als *Veronica*, IJslandsche mos, kamillen; en in den vetten grond aan den voet der bergen groeit uitstekende tarwe. Gaat men van daar over de *Cevennes* oostwaarts, zoe komt men aan de *Alpen*, het hoogste gebergte van *Europa*, doch waarvan slechts de westelijke rand tot *Frankrijk* behoort. Hier ziet men prachtige natuurwonderen: velden en bergen van ijs, stofbeken, die lijnregt neêrvallen, en al de kleuren van den regenboog doen zien: — en des avonds en morgens de heerlijkste vertooning, wanneer de zon de toppen der *Alpen*, terwijl alles beneden duister is, met een helder rozerood kleurt. Uit dit gebergte ontspringen in *Frankrijk* verscheidene rivieren, zoo als

de *Isère*, de *Durance*, de *Var*; — uit de *Cevennes* de *Loire*, de *Allier*, de *Cher* en andere, die zich in de *Loire* storten; in het gebergte van *Auvergne* de *Dordogne*; in de *Pyreneën* de *Garonne*, enz.

§ 53. Vallei der Garonne.

Gaan wij nu tot de *vlakte* over. Zij wordt door de *Cevennes* in tweeën verdeeld, namelijk de vallei der *Garonne*, en die van de *Loire*. De eerste is blootgesteld aan den verkoelenden westewind, en ligt tusschen de *Pyreneën*, de *Cevennes*, het gebergte van *Auvergne* en de Atlantische zee. De *Garonne*, welke van het zuidoosten naar het noordwesten door dit dal vloeit, neemt de *Arrièges*, de *Aveyron*, enz. op; na hare vereeniging met de *Dordogne* wordt zij *Gironde* genaamd, en valt met een' breeden mond in de Atlantische zee. Hare oevers zijn ongemeen vruchtbaar, omstreeks *Toulouse* vooral in tarwe, doch inzonderheid is dit dal beroemd om de uitstekende wijnen, naar de hoofdstad *Bordeaux* genaamd; alsmede de *Pontac*-, *Frontignac*- en andere soorten, uit welke brandewijn bereid wordt. Deze wijnen hebben niet den zoeten smaak der Spaansche wijnen, maar een meer aangenaam zuur. De schoone druiven groeijen er zoo overvloedig, dat de voorbijganger die vrij plukken mag. Maar vlak aan zee, tusschen deze en de *Gironde*, ligt eene zandige, onvruchtbare vlakte, met name de *Landes* of *heiden*, die echter niet zoo vast zijn als onze heidelanden, maar moerassig, zoo dat de boeren er op stelten loopen: doch hier zijn vele bijen, en dus overvloed aan honig en was. — *Bordeaux*, aan den zuidwesteroever der *Gironde* gelegen, is eene schoone en rijke koopstad, die voornamelijk in wijn handelt, met 100,000 inwoners; meer zuidwaarts ligt *Toulouse*, mede eene beroemde hoofdstad.

§ 54. Vallei der Rhône.

Gelijk de vallei der *Garonne* aan den westewind, dus staat die der *Rhône* aan den zuidewind bloot, en is dus veel warmer. Ook heeft zij nog meer voortbrengselen der zuidelijke luchtstreken, namelijk vijgen-, oranje-, granaat-, altijd groene eiken- en olijfboomen, welke laatsten voornamelijk den rijkdom van

het landschap *Provence* aan de Middellandsche zee uitmaken, alsmede moerbezieboomen, waarop de talrijke zijdewormen leven, die een der voornaamste middelen van bestaan zijn voor *Frankrijk*. *Languedoc*, meer ten Westen tusschen de Middellandsche zee en de *Cevennes* gelegen, heeft weede (*pastel*) tot blaauwverwen en warme baden. In geheel zuidelijk *Frankrijk* teelt en gebruikt men meer *mais* of Turksch koren dan tarwe. Niettegenstaande de hitte in dit land, is *Languedoc*, vooral in den omtrek van *Montpellier*, zoo gezond, dat vele Engelschen en andere vreemdelingen zich aldaar bij voorkeur met der woon nederzetten.

Dé hoofdrivier dezer vallei, de *Rhône*, ontspringt op de *Alpen*, loopt door het naauwe dal van *Wallisferland* en het schoone meer van *Genève* heen, en komt geheel zuiver daaruit te voorschijn, doch wordt spoedig troebel door den wilden bergstroom, de *Arve* genoemd, die van de hoogste *Alpen* in de *Rhône* stort. Dan wordt deze weder vernaauwd, en schijnt zich onder de rotsen te verliezen, neemt bij de aloude, groote en beroemde fabrijkstad *Lyon* (met 120.000 inwoners, de tweede stad van *Frankrijk*) de *Saone* op, en vloeit dan niet meer west- maar zuidwaarts, tot aan de Middellandsche zee, in welke zij zich met verscheidene armen stort. Tusschen deze armen ligt de vlakte *Camargue*, zeven uren lang en breed, door wilde paarden en stieren bevolkt, die de bewoners der omstreken vangen en brandmerken, tot zij ze noodig hebben; en in den omtrek tusschen de *Rhône* en de *Durance* is de steenvlakte *Crau*, eene zonderlinge opeenstapeling van steenen, die veel hitte verspreiden, waardoor dit oord vruchtbaar is in wijn, en tusschen de steenen vinden 300,000 schapen hun voedsel; anders gelijkt het volkomen eene woestijn, en heeft ook een eiland of *oasis* in 't midden, *St. Mar-*

tin de Crau genaamd. In de *Camargue* en *Crau* zijn ook moerassen. Nabij de *Rhône* heeft men de liefelijke en vermaarde bron van *Vaucluse*, waar het riviertje de *Sorgue* eerst schuimend uit een' trechter te voorschijn komt, alsdan zilverhelder en doorschijnend wordt, en vervolgens het schoone land van *Avignon*, waar onder andere voortreffelijke meekrap gewonnen wordt, besproeit. In den omtrek van *Orange* is een zoutmeer. Aan de Middellandsche zee liggen de aanzienlijke steden *Marseille* (110,000 inwoners) en *Toulon* met eene goede haven. Uit *Marseille* wordt zeer veel handel naar de geheele Middellandsche zee gedreven. De beide valleijen der *Garonne* en der *Rhône* worden vereenigd door het kanaal van *Languedoc*, onder Koning LODEWIJK XIV. aangelegd, waardoor men uit de Atlantische zee naar de Middellandsche kan varen, zonder *Spanje* aan te doen of om te zeilen.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Italië.

§ 55. Grenzen en gebergten van Italië.

Italië, ten westen en oosten door de Middellandsche zee en haren grooten inham, de *Adriatische* zee of golf van *Venetië*, ten zuiden door de *Ionische* zee, ten noorden door *Frankrijk* en de *Alpen*, die het van *Duitschland* en *Zwitserland* scheidden, bepaald, is dus een Schiereiland, gelijk *Spanje*, ten minste voor de twee derde gedeelten, die ten zuiden liggen. Het noordelijke of bovenstuk, *Opper-Italië* genoemd, kan daaronder niet betrokken worden, maar is rondom aan het vaste land gehecht.

Italië wordt geheel en al doorsneden door een gebergte, de *Apennynen*, hetwelk van de *Alpen* af

zich van het noordwesten naar het zuidoosten uitstrekt. Dit gebergte behoedt de westkust, aan welke de voornaamste steden gebouwd zijn, voor het geweld van den noorde- en noordoostewind, gelijk *Opper-Italië*, of het noordelijk gedeelte door de *Alpen* daartegen beschut is. Beide gebergten dienen tevens tot tempering der verbazende hitte, welke vooral in het Koningrijk *Napels* somtijds zeer sterk is, en geven aan het laatstgemelde de verkoeling van sneeuw en ijs, die men er bijkans even moeijelijk als de noodige spijzen zou kunnen ontberen. Doch blijft de warmte nog altijd sterk genoeg om eene menigte verschillende voortbrengselen, ook van warme landen, voort te brengen, waartoe de hitte van den grond in de nabijheid des vuurbergs *Vesuvius*, (de grond is tot in de omstreken van *Rome* toe *vulkaniek*) almede niet weinig bijdraagt. Wij zullen eerst *Opper-Italië*, en alsdan het *Schiereiland*, of *Midden-* en *Beneden-Italië*, beschouwen.

Opper-Italië grenst aan de Alpische en Apennynsche gebergten, tusschen welke het vlakke gedeelte van dat land als een langwerpige driehoek besloten ligt, waarvan de punt zich op de grenzen van *Frankrijk* en *Italië* bevindt, en de kortste zijde door de Adriatische zee wordt gevormd. Midden door deze vlakte heen loopt de rivier de *Po*, in welke zich van weêrszijden wel dertig rivieren storten, en die aan het einde der vlakte met verscheidene armen in de Adriatische zee valt. Daar zij dus zoo rijkelijk besproeid wordt, daar de nabijheid der *Alpen* de hitte matigt, en alzoo eene gedurige frischheid aan het land geeft, zoo is deze vlakte, (naar hare oude inwoners, de *Longobarden*, de Lombardische vlakte genaamd,) bijna geheel een' fraaijen en bevalligen tuin gelijk. Voornamelijk groeijen de moerbezieboomen aldaar in de grootste volmaaktheid, en leveren de zijde, die voor *Opper-Italië* bijna van even veel belang is, als de wol § 56. Opper-Italië.

voor *Spanje.* De bergachtige kust der Middellandſche zee (het land van *Genua*) geeft de beste olie, uit olijven geperst. Langs de olmboomen worden de wijngaarden opgeleid, en geven zeer goeden wijn. Het land is vruchtbaar in tarwe, Turksch koren (*mais*) rijst, (waartoe de vochtigheid in het Milaneeſche op de lage gronden zeer dienſtig is) eetbare kastanjes, truffels (eene lekkernij, die uit den grond wordt gewoeld) heerlijke weilanden, die den beroemden Parmeſaanſchen kaas geven: — fijne vruchten van allerlei aard enz. Ten noorden heeft het gebergte ijzerwerken, waarvan het ijzer in de fabrijken te *Brescia* bewerkt wordt, enz. Het noorden van *Italië* is ook beroemd wegens zijne voortreffelijke marmergroeven, vooral die bij *Carrara* in het Hertogdom *Modena.* Oudtijds voedde men met de eikels van dit land eene menigte varkens, die de Romeinſche legers voorzagen. — Hoewel de vlakte naar het oosten en de zee toe een weinig eentoonig is, en veel naar *Holland* gelijkt (ook in de lage ligging, het vele water, de grachten en sloten, de bouworde der huizen, de vele fraaije lusthoven langs de *Brenta*, enz.) zoo is zij daarentegen meer noordwestelijk, naar den kant der *Alpen*, van eene uitſtekende ſchoonheid, vooral door het gezigt op die bergen, en door de ſchoone meren, bij den ingang der vlakte beneden de bergen gelegen, namelijk: 1) *Lago Maggiore* of het groote meer, door 't welk de rivier *Teſino* loopt, en waarin de ſchoone *Borromeeſche* eilanden een heerlijk uitzigt op de *Alpen* opleveren. 2) *Lago di Legnano.* 3) *Lago di Como*, door 't welk de *Adda* naar den *Po* vloeit. 4) *Lago d'Iſeo*, door 't welk de *Oglio* ſtroomt. 5) *Lago di Guarda*, een zeer woelig meer, en het grootſte van allen; het verleent doortogt aan de rivier de *Menzo* of *Mincio*, die voorbij *Mantua* naar den *Po* loopt; deszelfs oevers zijn zeer ſchoon. Men vindt in deze vlakte ook, even als in *Nederland*, eene menigte groote

ſteden digt bij elkander, zoo als *Milaan* met 130,000, *Pavia* met 24,000, *Parma* met 30,000, *Piacenza* met 15,000, *Cremona* met 28,000, *Mantua* met 25,000, *Modena* met 27,000, *Bologna* met 70,000, *Ferrara* met 24,000, *Padua* met 12,000, *Vicenza* met 30,000, *Verona* met 50,000, *Brescia* met 42,000, en *Bergamo* met 30,000 inwoners, en aan het einde der vlakte, op kleine eilandjes vóór aan de zee, ligt de voormalige groote koopſtad *Venetië*, thans zeer vervallen, (het getal inwoners is van 240,000 tot op ruim 100,000 afgenomen). Meer zuidwaarts, waar de Apennynſche bergen tot digt aan de Middellandſche zee naderen, ligt de koopſtad *Genua* met 80,000 inwoners; en tegen over deze het eiland *Corſica*, zeer ruw en bergachtig, doch vruchtbaar in de dalen. Ten zuiden van hetzelve is *Sardinië*, nog vrij wat grooter, en uitſtekend vruchtbaar, doch zeer ongezond, uit hoofde der verwaarloozing van het land, waarin vele moerasſen ontſtaan zijn, die daarop weder belet hebben, dat er vele menſchen konden wonen. Tegenover de Toskaanſche kust ligt het eiland *Elba*, reeds in oude tijden beroemd wegens zijn voortreffelijk ijzer. Aan den anderen kant van *Italië*, tegenover *Venetië*, ligt het Schiereiland *Istriën*, rijk aan houtgewas, en goeden wijn. De hoofdſtad is *Triëste*, eene bloeijende koopſtad met 50,000 inwoners.

§ 57. Het eigenlijke Schiereiland. De Westkust.

Het eigenlijke Schiereiland, of *Middel-* en *Onder-Italië*, van beide zijden door de zee en in het midden door het Apennynſche gebergte bekoeld, wordt door die bergen in twee bijkans gelijke deelen verdeeld, de zuidwestelijke en noordoostelijke zeekust. De eerſte, die zich langs de Middellandſche zee uitſtrekt, heeft de rivieren *Arno*, *Tiber*, *Vulturno*, *Garigliano* (eertijds *Liris*) en verſcheidene kleinere; die zich gedeeltelijk in den *Tiber* ſtorten. Zij vloeijen alle uit het Apennynſche gebergte. Men vindt er verſcheidene goede havens, zoo als *Livorno*, *Civita-*

Vecchia, en baaijen, (*Napels*, *Salerno*, enz). De inwendige warmte van dit land is zeer groot; men heeft er niet alleen in de nabijheid der zee den berg *Vesuvius*, maar ook verscheidene warme baden omstreeks *Napels*, en holen, waaruit heete, en wel eens verstikkende dampen oprijzen, zoo als de zoogenoemde hondsgrot bij *Napels*; de hitte loopt zelfs door tot ver onder de zee, zoo als blijkt uit den uitgebranden vulkaan op het eiland *Ischia*, en andere, die op de *Liparische* eilanden (tusschen *Italië* en *Sicilië*), nog in wezen zijn; namelijk op *Volcano* en *Stromboli*. Deze gesteldheid van den grond geeft aanleiding tot veelvuldige aardbevingen, die vooral in het jaar 1783 het zuidelijkste gedeelte van *Italië*, *Calabrië* genoemd, bijkans geheel het onderst boven gekeerd hebben. Toen werden bergen tot dalen en dalen tot bergen, en rivieren onder den grond verzwolgen of in eene nieuwe bedding gedrongen; geheele steden verzonken met hare inwoners onder den grond.

§ 58. Voordeelen van het onderaardsche vuur in Italië.

Het is wel waar, dat deze uitbarstingen van den *Vesuvius* en die aardbevingen voor de inwoners zeer noodlottig en vernielend zijn, maar behalve dat de inwendige warmte de vruchtbaarheid van den grond zeer bevordert wordt, door die uitbarstingen het land met eene korst van Lava bedekt, die wel in het eerst zoo hard als steen is, en dan tot het bouwen van huizen gebruikt wordt, maar na verloop van vele jaren zeer vruchtbaar wordt, zoodat er meer op groeit, dan op eenigen anderen grond. Dit alles blijkt uit eene onderlinge vergelijking van de vruchtbaarheid der landen op de zuid-westkust van *Italië*, waarover wij thans spreken, vooral van den omtrek van *Napels*, *Terra di Lavoro* genoemd, met het meer noordelijke gedeelte, den omtrek van *Rome* en een gedeelte van *Toscane*, waar thans geene vuurbergen zijn. Eerstgemelde is uitstekend vruchtbaar: het koren

brengt uit één zaadkorrel wel honderd korrels voort; vruchten en bloemen groeijen er ten zelfden tijde; men heeft er rijst, vlas, amandelen, zoethout, safraan, allerlei tuingewassen en fijne vruchten, goede wol, beste paarden, en in het nog zuidelijker gelegen, zoo even genoemde *Calabrië*, *manna*, groote bosschen, heerlijke dreven met vee, enz., terwijl de omtrek van *Rome* daarentegen zeer dor is, en reeds oudtijds met moeite bebouwd werd: de Pontynsche moerassen, niet verre van daar, zijn zeer ongezond, en die ongezondheid strekt zich al verder en verder uit, zoo dat de meeste gegoede inwoners van *Rome* de drie heetste zomermaanden op het fraaije gebergte van *Albano* doorbrengen; van waar de rivier *Anio* of *Teverone* zich met verscheidene allerbekoorlijkste watervallen voorbij de stad *Tivoli* in den *Tiber* stort. *Toscane* is niet onvruchtbaar, doch heeft ook vele moerassen.

§ 59. De Oostkust.

Aan de overzijde der *Apennynen* strekt zich de kust der Adriatische zee uit, waar men het zonderlinge verschijnsel opmerkt, dat de zee verre terug wijkt, zoo dat sommige oude havens, gelijk *Ravenna*, waar te voren Romeinsche vloten lagen, thans verre van zee af zijn. Men heeft er echter nog de goede haven *Ancona*, doch weinig groote of bevaarbare rivieren. Over 't algemeen is hier de grond ook zoo goed niet, als bij *Napels* in het land der vuurbergen, en op sommige plaatsen is gebrek aan water. De berg *Garganus* (*Monte Angelo*) steekt ver in zee uit.

§ 60. Steden.

Het Schiereiland van *Italië* heeft niet zoo vele groote steden digt bij elkander, als de vlakte van *Lombardije*. Door de meer zuidelijke ligging moet het warmer zijn, schoon de hitte door de zee en de bergen getemperd wordt). De inwoners zijn er dus, even als zulks in *Spanje* veelal het geval is, ook niet zoo opgeleid tot den arbeid, als in meer gematigde landstreken; de ongezondheid en magerheid van den grond

doet er hier en daar ook wel iets toe. Van dáár, dat men niet zoo vele digt bij elkander gebouwde, groote steden ziet, als in de vlakte van *Lombardije*, maar daarentegen drie zeer groote en beroemde hoofdsteden, *Florence*, vermaard door groote kunstenaars, dichters en Geleerden, met 90,000, *Rome*, de oude hoofdstad der beschaafde wereld, thans met 140,000, en *Napels* met bijna 400,000 inwoners.

§ 61. Sicilië. Het eiland *Sicilië*, ten zuiden van *Italië* gelegen, gelijkt bijzonder naar de omstreken van *Napels*. Hier is ook een vuurberg, maar een nog veel grootere dan de *Vesuvius*, namelijk de *Etna*, wiens kruin, 10,000 voet hoog boven de zee, drie vierden des jaars met sneeuw bedekt is; de geheele berg wordt in drie streken verdeeld: beneden aan den voet en tot op zekere hoogte heeft men overheerlijk koren- en wijnland en olijfboomen, 72 dorpen, en ééne stad; in het midden vindt men een kring van bosschen, drie uren breed, (waaronder één bij uitstek dikke kastanjeboom (*), onder welken men zegt, dat wel 100 ruiters zich verschuilen kunnen) en bovenop sneeuw, en uitwerpselen van den berg, namelijk asch, lava en puimsteen. Deze berg heeft lang vóór den *Vesuvius* (in zoo verre bekend is) vuur gebraakt; de Ouden verhaalden er allerlei fabelen van. — Daarenboven vertoont *Sicilië*, nog meer dan *Napels*, sporen van onderaardsch vuur en brandbare stoffen, zoo als zwavelmijnen, slijkvolkanen, die luchtblazen met kleiwater opgeven, wel eens met zware uitbarstingen, ter hoogte van 100 of 150 voet, enz. Ook zijn er zeer vele holen, waar de grond door het vuur ondermijnd en opengeborsten schijnt te wezen, en die thans tot grafsteden gebruikt worden, of ook wel tot schuilplaatsen voor de herders dienen. — Hierdoor is

(*) Door sommigen echter als eene ineengroeijing van verschillende stammen beschouwd.

Sicilië dan ook zoo ongemeen vruchtbaar, dat het oudtijds eene korenschuur was voor de Romeinen; thans is het land nog wel even zoo goed, maar de landbouw wordt te veel verwaarloosd, en de inwoners zijn te onkundig en te traag, daaraan eenige moeite te besteden. Men voert nogtans uit: koren, zoeten wijn, olijf-olie, ruwe zijde, potasch, peulvruchten, limoenen, drooge vruchten, vooral kastanjes, zekeren zeevisch met name thonijn, die op de kusten gevangen wordt, ansjovis, koralen, (die men ook uit de zee opvischt) zwavel enz. Het land brengt op vele plaatsen ontzettend vele bloemen voort, zelfs op boomen en heesters. Op sommige plaatsen is de lucht ook zeer gezond. Oudtijds waren hier dan ook twee steden (*Syrakuse* en *Agrigente*) die elk, naar men denkt, wel 800,000 inwoners hadden, dus nagenoeg eene bevolking van het tegenwoordige *Parijs*; thans daarentegen is er slechts eene groote hoofdstad, *Palermo* met 170,000 inwoners; *Messina* is eene koopstad aan de zeeëngte tusschen *Italië* en *Sicilië* met 36,000 inwoners, en het tegenwoordige *Agrigentum* of *Girgenti* heeft er niet meer dan 18,000.

NEGENDE HOOFDSTUK.

Griekenland.

§ 62. Ligging en grenzen. Wij gaan thans over tot een der meest beroemde landen der wereld, waaraan wij grootendeels onze beschaving, kunsten en wetenschappen te danken hebben: naar *Griekenland*. Bezien wij derhalve wat naauwkeuriger, hoe dit land ook door zijne ligging tusschen eene menigte zeeboezems, door bergen omringd en verdedigd, en door vruchtbare dalen doorsneden, bij eene zee die met eilanden als bezaaid is,

zoo geschikt werd tot den handel en de gemeenschap der volken, terwijl elk volkje nogtans, door bergen of water omringd, op zich zelve stond, en dus vrij was.

Wanneer wij uit *Sicilië* naar het vaste land van *Italië* en naar de *Alpen* terugkeeren, zoo zien wij, dat deze ten oosten van *Italië* zich in eene bergketen verlengen, welke eerst zuidoostwaarts, en dan weder vlak oostwaarts doorloopt tot aan de *Zwarte Zee*, en onderscheidene namen draagt. In hare eerste rigting naar het zuidoosten heet zij *Zwarte berg* (*Monte Negro*); daarna in hare oostelijke strekking, *Prisrendi* of *Scardus*, daarop *Orbelus*, (in het midden der geheele keten, in het hoogste punt derzelve) en vervolgens *Scomius*, wanneer het gebergte zich in twee takken verdeelt, waarvan de eene oostelijk blijft loopen, en *Hemus* of *Balkan* heet, welke de scheiding maakt tusschen *Bulgarië* en het oude *Thracië*, thans *Romelië*, terwijl de andere zuidoostwaarts loopt, oudtijds *Rhodape* en *Pangæus* heette, en thans *Despotodag* wordt genoemd; deze laatste scheidt *Thracië* van *Macedonië* af. Zoo beschutten dus deze gebergten *Griekenland*, gelijk de *Alpen Italië*. Doch gelijk in dit laatste ook de *Apennynen* gevonden worden, die het land doorsnijden en vele rivieren daarin doen ontstaan, dus is ook het geval in *Griekenland*, hetwelk daardoor in verscheidene kommen of valleijen verdeeld wordt, die wij nu achtervolgens zullen beschouwen.

§ 63. Thracische kom.

1) De *Thracische* kom ligt als een vierkant tusschen den *Despotodag* en den *Balkan*, de Zwarte Zee, het meer van *Marmora* en den *Archipel*; zij wordt des zomers door de noordewind bekoeld, dès winters door den zuidewind verwarmd, en is uitnemend vruchtbaar. Hoezeer dan ook dit gezegende land reeds sedert eeuwen door allerlei woeste volken is afgeloopen en geplunderd, door onbeschaafde *Turken*

geregeerd, en door roovers gekweld worde, zoo is het nog een heerlijk land, waar populieren, noteboomen, *acacia's*, platanussen, cederboomen en cipressen, zelfs op de kerkhoven der *Turken* eene verkwikkelijke schaduw geven, waar men vette weilanden, rijke korenvelden en moestuinen, en boomgaarden van fijne vruchten heeft; waar de *Turksche* tarwe honderdvoudige oogsten oplevert, en waar men zelfs paarden met meloenen voedert. De hoofdstad *Konstantinopel* met 400,000 inwoners (*), heeft eene overheerlijke ligging, en eene haven zoo als weinige steden in de wereld.

§ 64. Macedonische kom.

2) De *Macedonische* kom wordt als een langwerpig of eirond door de bergen *Rhodope*, *Scomius*, *Scardus*, deszelfs zijtakken en den berg *Olympus*, en ten zuidoosten door de zee omgeven, waar vier zeeboezems drie Schiereilanden vormen. Een derzelven, 't welk het meeste vooruitsteekt, is de beroemde berg *Athos*, 5000 voet hoog, en een gedeelte van het jaar met sneeuw bedekt. Het wordt thans geheel door 6000 monniken bewoond, wier 22 kloosters zeer schoon tusschen heerlijke vruchtboomen en wijngaarden liggen, en door den zang der nachtegalen veraangenaamd worden. Voorts heeft deze schoone kom, die door de gebergten voor alle koude winden beschut wordt, terwijl de warme zuidewinden door de zee worden bekoeld, in vier voorname vlakten overvloedig koren, wol, vooral in het Schiereiland *Cassandria*, tabak, en de uitnemende katoen van *Seres*, waarvan in de vlakte dier stad wel 70,000 balen groeijen, gelijk 100,000 balen tabak. De hoofdplaats is de rijke koopstad *Salonichi*, met 70,000 inwoners.

(*) Dit getal wordt door sommigen veel hooger opgegeven, maar de begrooting is moeijelijk, bij gebrek aan eene geregelde volkstelling.

§ 65. Thessalische kom.

3) De *Thessalische* kom is ook een langwerpig rond, van alle kanten door de gebergten *Olympus*, (6000), *Pindus* (6000 à 7000), *Othrys* (3000 voet hoog), en den *Pelion* en *Ossa* omgeven. Het land heeft dus veel van eene kruik, waarvan de hals aan de noordoostzijde is, namelijk de schoone maar zeer naauwe vallei van *Tempé*, oudtijds een ware lusthof, door welken de rivier *Peneus*, thans *Selymbria*, zich onder platanusboomen en wilde wijnranken in zee ontlast. Deze hoofdrivier, die waarschijnlijk vroeger het geheele land als een meer bedekte, tot dat eene aardbeving dien engen doortogt maakte, ontvangt vele anderen in haren schoot. De gebergten van *Thessalië* zijn beroemd; op den *Olympus* plaatsten de *Grieken* den zetel hunner hoogste Goden, en op den *Pindus* wel eens hunne Zanggodinnen. De *Ossa* en den *Pelion* zouden de reuzen tegen den hemel opeengestapeld hebben. Op den *Pelion* werd (zegt de overlevering) het eerste schip voor eene groote zeereis gebouwd, en midden in de vlakte het paardrijden uitgevonden. Het land was oudtijds rijk in koren en schapen; nog heden heeft men er vele zijde, katoen en de meren zijn vischrijk; ook is van de oude schapenteelt nog iets overgebleven. De voornaamste steden zijn: *Larissa* met 20,000, en *Tricara* met 10,000 inwoners. Ten zuiden van *Thessalië* kan men nog het dal tusschen de bergen *Othrys* en *Œta*, door 't welk de *Sperchius* of *Hellada* vloeit, tot *Thessalië* rekenen, een land, thans bijna onbewoond, doch rijk in wilde olijf-, in laurierboomen en weilanden. De beroemde engte van *Thermopyle*, tusschen den berg *Œta* en de zee, de eenige toegang tot *Griekenland*, heeft nog warme baden.

§ 66. Eigenlijk Griekenland.

4) Het land tusschen de bergen *Œta*, *Corax*, *Pindus*, de *Korinthische* en *Atheensche* zeeboezems, en de landengte naar den *Peloponnesus*, heette oudtijds *eigenlijk Griekenland*, naderhand *Achaje*, en eindelijk

Livadië, makende nu weder een gedeelte van het nieuwopgerigte koningrijk *Griekenland* uit. Het wordt van het zuidoosten naar het noordwesten door eenen grooten bergrug doorsneden, die eerst *Cythéron* en dan *Helikon* en *Parnassus* heet, waarop hij zich met den *Pindus* vereenigt. Ten zuiden daarvan, op de zuidoostpunt, ligt het bergachtige *Attika*, 't welk niet zeer vruchtbaar is in koren, maar des te rijker in olijfboomen, (die altijd het best in rotsige landen voortkomen, en waarvan de olie veel van hier verzonden wordt,) en in honig, dien de bijen van den berg *Hymettus* opleveren; voorts in vijgen en katoen. Oudtijds waren te *Laurium* in *Attika* zilvermijnen. De lucht is in dit landschap ongemeen zuiver. De wereldberoemde hoofdstad van het tegenwoordige *Griekenland*, *Athene*, heeft thans 18,000 inwoners. — Veel vlakker, doch niet zoo gezond als *Attika* is *Beotië*, ten noordwesten van dit gewest, ook aan zee gelegen. Het is ook van bergen omgeven, (den *Cythéron*, *Helikon* en *Œta*,) behalve van den noordwestkant, waar de rivier *Cephisus* uit den *Œta* ontspringt, en in het meer *Copaïs* vloeit, thans slechts een moeras, doch oudtijds door onderaardsche kanalen in zee zich ontlastende. *Beotië* heeft vele schoone voortbrengselen, zoo als *alizari*, eene soort van meekrap, die zoo veel opbrengt als het koren, doch minder kostbaar is in 't aankweeken; op den *Helikon* vindt men op de steeneiken een insekt (de *Kermes*) waarvan men ook eene roode verw maakt. Beide deze stoffen dienen, om het *Macedonische* katoen te verwen. Nog levert *Beotië* vijgeboomen, katoen, koren, boonen, *sesamum*, waaruit olie bereid wordt, en slaapbollen, waaruit men *opium* maakt; ook heeft men er weiland. — *Phocis*, ten westen van *Beotië*, ligt aan weêrszijden van den 6000 voet hoogen *Parnassus*, waar het oude beroemde *Delphi*, op een derde dier hoogte, tusschen steeneiken (oud-

tijds tusſchen laurierboomen) ligt. Aan zee is de ſchoone vlakte van *Kriſſa.*

§ 67. Westkust van Griekenland.

De westkust van *Griekenland* is het onvruchtbaarſte en ruwſte gedeelte des lands. Hier wordt de landbouw door rotſige gebergten, heidelanden of moeraſſen belet. De bergen hebben verſcheidene namen, *Chimera*, *Metzoukel*, gebergten van *Souli*, enz.; oudtijds kende men ze meest onder den naam van *Akroceraunische.* Op den *Metzoukel* ontspringen vier rivieren, de *Araktus* of *Arta*, de *Acheloüs* of *Aſpropotamos*, de *Aous* of *Aras*, de *Peneus* of *Selymbria*, waarvan de drie eerſten zuidwaarts vloeijen, de laatſte door *Theſſalië* heen. Diep in het land loopt de golf van *Arta*, oudtijds *Ambracia*, en verdeelt het in twee ongelijke deelen. Het zuidelijke, oudtijds *Akarnaniën* en *Ætolië*, wordt door de rivier *Acheloüs* in die twee landen verdeeld. Deze beide landen brengen nog al koren, (daar het land hier minder bergachtig is) timmerhout, olie, tabak en katoen voort, zelfs voor uitvoer. De hoofdplaats is *Arta*, het oude *Ambracia*, thans eene sterke vesting. Aan den mond van den *Acheloüs* is de vesting *Miſſolonghi.* Het noordelijke gedeelte, oudtijds *Epirus*, heet thans *Albanië.* Het bevat weinig granen, doch vele weilanden, honig, was en uitmuntend hout van de vele bergen, waar ook de lucht zeer gezond is. De inwoners zijn dus, gelijk doorgaans in ruwe berglanden, zeer krijgshaftig en dapper, doch ook woest, wreed en onbeſchaafd. *Janina* aan het meer *Acheruſia*, de hoofdſtad, heeft 30,000, en *Argyro Castro* 20,000 inwoners. Het noordelijke gedeelte van *Albanië* (het oude *Illyrië*) ligt tusſchen de zee en de bergen van *Montenegro*, of in de landtaal *Zerna-Gora*, eene zeer ſchilderachtige landſtreek vol rotſen, bronnen en watervallen; doch de inwoners zijn ruw en onkundig. Men vindt er allerlei vreemde gewasſen, den zoogenaamden *Johannesbroodboom*, den

aardbeziënboom *bamia*, waarvan men de vrucht eet en als geneesmiddel gebruikt, honig, *aloë*-bladeren, waarvan men touw maakt, mirten, rozemarijn, perziken en artisjokken, ſchapen en geiten. *Cattaro* is eene ruime en veilige haven.

§ 68. Dalmatië.

Ten noorden van *Albanië* ligt *Dalmatië*, hetwelk eigenlijk nooit tot *Griekenland* heeft behoord, maar wij nemen thans dien naam enkel natuurkundig, niet ſtaatkundig. Het ſtrekt zich ook tusſchen het gebergte en de zee uit, en heeft vele eilanden op de kust, ſommige zeer klein, doch ook andere wel van 10, 15 of 18 uren lang, en een, twee, of drie uren breed, *Curzola*, *Cherſo*, *Lesſino*, enz. Men heeft genoeg vijgen, wijn, amandelen, olie, en gezouten vleesch van het alhier grazende rundvee tot uitvoer. Doch het land heeft gebrek aan versch water, het dierenrijk is armoedig, en men heeft geen wild buiten konijnen en hazen; ook weinig vogelen. Hoezeer het dus veel havens en eene goede ligging voor den handel heeft, is het toch ſlecht bewoond. De inwoners van het gebergte, de *Morlakken*, zijn meestal roovers. Tusſchen *Dalmatië* en *Illyrië* is eene bergvlakte, de *Karst* genaamd. *Raguſa*, voorheen eene zeer handeldrijvende vrije ſtad, heeft 8000 inwoners, doch *Zara*, eene vesting, 16,000 of 18,000. *Spalatro*, eene ſtad, *die tusſchen het paleis van Keizer* DIOCLETIANUS *gebouwd is*, omtrent even zoo veel.

§ 69. Ionische eilanden.

Gaan wij nu weder zuidwaarts, zoo ontmoeten wij in de *Ioniſche* zee, tusſchen het eigenlijke *Griekenland* en het ſchiereiland *Morea*, de *Ioniſche* eilanden: *Corfu*, zeer bergachtig en rotſig, rijk aan olijfboomen, zoo dat er de olie gebruikt wordt in plaats van boter, die hier zeer ſlecht is (hetzelfde is ook in *Spanje*, gelijk oudtijds in *Judea*, het geval). *St. Maura* (*Leukadië*) met zout, olie en wijn, *Cefalonia*, met een gebergte van 4000 voet hoog, niet zeer vruchtbaar, en het heerlijke *Zante*, rijk in wijn en

vooral in korenten, zijnde gedroogde druiven van eene kleine soort. Er zijn wel veertig soorten van wijn, negen van olijven, en zeven van tarwe, alsmede pekbronnen.

§ 70. Morea, of de Peloponnesus.

Van *Zante* is de overtogt zeer kort en gemakkelijk naar het schiereiland, oudtijds *Peloponnesus*, thans *Morea* genoemd. Het heeft de gedaante van een *platanus*-blad, of, volgens sommigen, van eene zeestar, met vijf punten tusschen vier zeeboezems. Dit land is ongemeen bergachtig: ten noordwesten beginnen de bergen met den *Trikara*, dan strekken zij zich zuidwaarts naar den berg *Pholoë* of *Dimitzana*, en omringen, onder den naam van *Menalus* of *Roino*, *Borcas* of *Chelmos*. *Artemisius* en *Parthenias*, de vlakte der hoofdstad *Tripolitza*, of van *Tegeas* in het westen van *Arkadië*, het beroemde land, nog meest door schaapherders bewoond. Van dáár loopt weder een tak zuidwaarts, de bekende *Taygetus*, naast welken de rivier *Eurotas* heenvloeit, en zich in de golf van *Lakonië* stort, gelijk de *Alpheus*, de grootste rivier van het schiereiland, in den zeeboezem van *Elis*. Op den *Taygetus* woonden weleer de *Spartanen*, gelijk thans de dappere en woeste *Mainoten*, die sommigen voor afstammelingen der eerstgenoemden houden. *Morea* is rijk aan koren (vooral in *Messenië*, de zuidwestpunt,) aan hout, dat ook teer en pek geeft; aan katoen, kleine druiven voor korenten; aan olijfbomen, die uitmuntende olie geven; aan schoone moerbezieboomen, (naar welken het *Morea* heet) die goede zijde opleveren; aan vijgen, citroenen, oranjeappelen, honig, was, en wol van de talrijke schaapskudden, die op den berg *Pholoë* geurige kruiden vinden, voor hen bijzonder geschikt. De bergvestingen *Akro-Korinthe*, waaronder het oude beroemde *Korinthe* ligt, en *Nauplia* dienen tot bescherming des lands.

§ 71. De eilanden in den Archipél.

Wij hebben dus nu het geheele vaste land van *Griekenland* beschouwd; en is het nu wel te verwonderen, dat aldaar in oude tijden zoo vele beroemde Staten en groote mannen gebloeid hebben? De lucht was er zuiver, gezond, helder en gematigd, hetwelk voordeelig is voor ligchaam en ziel beide. Het land werd door de vele bergen in kleine valleijen verdeeld, die elk zoo vele afzonderlijke onafhankelijke Staten uitmaakten, welke te zamen wedijverden, wie de bekwaamste mannen zou voortbrengen. Deze zelfde bergen dienden hun tot schutsweer tegen vreemde volken. Daarenboven is de zee ten oosten als bezaaid met kleine of groote fraaije eilanden. Deze leveren de schoonste gezigten en de keurigste voortbrengselen op. Zij zijn grootendeels van een' *vulkanieken* oorsprong, en daardoor zoo vruchtbaar. Nog voor 100 jaren zag men door de werking van het onderaardsche vuur eilanden in zee ontstaan. Zij liggen of in een' kring rondom *Delos*; hiertoe behooren *Paros*, rijk aan marmer, wijn, fijne vruchten; *Naxos*, aan schapen; *Melos*, aan aluin, zwavel. en warme baden; *Mykone* aan gevogelte en wild; *Tenos*, aan zijde: of zij zijn verstrooid in den *Archipél* (naar welken alle zeeën vol eilanden *Archipél* heeten) namelijk: *Hydra*, *Spezzia*, bij de golf van *Argos*, *Samos*, rijk aan hout, *Chios*, vruchtbaar aan wijn, vijgen, zijde, het reukwerk mastik en terpentijn, *Lesbos* of *Metelin*, aan boomolie, *Lemnos*, aan *Lemnische* aarde, een geneesmiddel: *Tenedos* en *Skopelos*, aan muskadellenwijn, *Negropont* of *Eubea*, het grootste der eilanden, vlak bij de *Grieksche* kust, aan timmerhout: *Thasos* aan marmer, enz. Merkwaardig is de diepe grot van *Antiparos*, in verscheidene kamers verdeeld, en vol figuren van dropsteen.

§ 72. Algemeene bedenkingen.

Maar mij dunkt, ik hoor mijne jonge lezers zeggen: Indien die zuidelijke landen zoo schoon zijn, zoo zijn wij in deze gure noordsche streken wel te beklagen.

Doch men denke niet, dat die heerlijke boschjes het geheele land beslaan. Het is er, gelijk te begrijpen is, des zomers wel eens brandend heet; die hitte droogt de beken uit, en maakt het gras dor en vaal. Men zou veel geven om zulke frissche weilanden en wel doorvoede runderen, als hier overal gevonden worden; men ziet er integendeel meer schapen en geiten. Daar het er minder regent, heeft die verdorring der planten nog te meeer plaats. Daarenboven zijn deze landen eerder bewoond geweest dan de onze; de wouden zijn dus meer uitgeroeid, en men vindt er derhalve die schoone bosschen ook niet, welke *Duitschland* en andere meer noordelijke landen versieren. Ook heeft men er aardbevingen, vuurbergen, enz. Ieder land heeft zijn zoet en zijn zuur.

TIENDE HOOFDSTUK.

De Alpen.

§ 73. De Alpen. Wij hebben dan tot hiertoe het *Zuiden* van *Europa* beschouwd, hetwelk voornamelijk door de *Alpen* van het overige gedeelte van ons Werelddeel wordt afgescheiden. Wij moeten dus nu dat hooge gebergte beschouwen, en alsdan noordwaarts naar de vallei van den *Donau* afklimmen.

Alpen worden wel eens meer in 't algemeen alle hooge bergen genoemd, die tot groote bergketenen behooren. De *Zwitsers* verstaan daaronder veeltijds de goede weilanden op hunne gebergten, tusschen den voet der bergen en de hooge besneeuwde toppen. Doch wij bedoelen hier dat hooge gebergte, hetwelk in *Frankrijk* begint, zich door *Savoije*, tusschen *Zwitserland* en *Italië* heen, uitstrekt, alsdan de grenzen uitmaakt van *Italië* en *Duitschland*, in laatst-

gemelde gewest een goed gedeelte van *Zwaben*, *Beijeren* en *Oostenrijk* beslaat, vervolgens door het Koningrijk *Illyrië* heentrekt, en daar nog *Julische Alpen* genoemd wordt; doch alsdan zuidoostwaarts loopende, zich in den *Monte-Negro* en de andere gebergten verliest, die de noordelijke grenzen van *Griekenland* uitmaken.

Het hoogste gedeelte van dit gebergte is het wes- § 74. De hoogste Alpen.
telijke. Het verheft zich allengs trapsgewijs tot aan de hooge bergen *Montblanc* en *Mont Cenis*, 9243 voet hoog, de groote en kleine *St. Bernard*, 7542 en 6756 voet, en de *Simplon* 6174 voet, en daalt dan eensklaps zeer steil naar *Italië* af. Komt, laten wij eens eene reis naar den hoogsten top van den *Montblanc* maken, om ons de schoonheden en merkwaardigheden van dit gebergte regt levendig voor den geest te brengen.

Wij beginnen onze reis te *Génève*, in de nauwe § 75. De Montblanc.
sleuf tusschen het gebergte *Jura* en de *Alpen*, waar de *Rhône* doorheen stroomt, eene engte, die reeds ten tijde van JULIUS CESAR beroemd was, toen *Génève* ook reeds zijn' tegenwoordigen naam had. Van de vreedzame *Rhône* uitgaande, komen wij aan de wilde en schuimende *Arve*, voorbij den waterval van *Arpenaz*, en ontmoeten telkens al hooger dalen tusschen het gebergte. Eerst wandelen wij door voortreffelijke boomgaarden en weilanden. Dáár, bij den berg *Prarion*, is men bezig naar jaspis en ijzer te graven. Wat zien wij daar? eene pronknaald, vijftien voeten van onder breed en honderd voeten hoog. Misschien een werk der kunst, door een' of anderen Vorst hier opgerigt? Neen, het is een natuurlijke naald, door uitholling van den omliggenden grond ontstaan, en door een' steen bedekt, die er als door een wonder op schijnt te liggen. Nu klimmen wij telkens al hooger, en ontmoeten wonderen op wonderen; naast groote ijsvelden groene plekken in de

luwte, waar de zeldzaamste en geurigste kruiden en fraaije bloemen soms een paar voetstappen van de sneeuw af groeijen, en de bijen tot zich lokken. Hier is de *IJszee*, een bevrozen dal, dáár de *roode spitsen*, door ijzeroer gekleurd, en *roode sneeuw*. Maar welk een heerlijk gezigt! Dáár staat de *Montblanc*, de hoogste berg van *Europa*, in al zijne grootheid vóór ons; wij zijn slechts door het fraai bebouwde dal van *Chamouny* van hem gescheiden, hetwelk daarom door vele reizigers uit geheel *Europa* bezocht wordt. Het wordt avond. Dáár prijkt de berg, niet gelijk de lagere *Alpen* met een rozerood of purperkleurig, maar met een goudgeel licht, hetwelk den verhevensten indruk maakt, doch slechts duurt tot eene poos na zonnenondergang. Alsdan omgeeft een blaauw witachtig licht den berg veel langer (doch slechts in heldere nachten). Dit is het zonlicht, dat van die hooge bergen wordt teruggekaatst. De *Montblanc* steekt als een reus boven de andere hooge *Alpen* uit, die hem omringen (14,700 voet boven de zee). Dien geheel tot de top toe te beklimmen, gelukt slechts aan weinigen, en vereischt uitstekend goed weder en ongemeene krachten. Immers, men moet over ijsvelden, als golvende zeeën, die plotseling verstijfd zijn, over gladde rotspunten, en aan de zijde van diepe afgronden heen, waarin men bij een' enkelen misstap kan neêrstorten. Dáár ziet men ijskoepels, piramiden, pronknaalden, ja de verbeelding kan ons zelfs standbeelden in die verschillende ijstoppen doen zien. Het water, dat onder de scheuren der ijsvelden te voorschijn springt, heet *Gletschermelk*, en kan, ook bij verhitting, zonder nadeel gedronken worden. Doch wee den reiziger, wanneer eensklaps de lucht betrekt, en de wind hem jagtsneeuw in het aangezigt jaagt! Alsdan is het onmogelijk, verder voort te gaan; men moet zich haasten terug te keeren. Dáár zijn dan ook door de gladheid der

ijsbergen groote brokken steen en puin neêrgevallen, die den weg belemmeren; of eene sneeuwstorting (*avalanche*) die door een paar sneeuwvlokken ontstaan kan, wordt een ontzaggelijke berg, die geheele dorpen met al hare inwoners, en vele reizigers bedekt.

§ 76. De Zwitsersche Alpen.

Maar de omtrek van den *Montblanc* heeft toch niet die heerlijke weilanden, welke de *Zwitsersche Alpen* onderscheiden. Deze laatsten behooren tot eene tweede reeks van dit gebergte, ten Noorden der vorige, en door het lange dal van *Walliserland*, door hetwelk de *Rhône* vloeit, daarvan afgescheiden. Hiervan zijn de hoogste toppen, de *Schreckhorn* (12,560 voet), de *Jungfrauhorn* (12,871 voet), en de *Finsteraarhorn* (13,216 voet). Deze beide laatste bergen vereenigen zich ten oosten van *Wallisserland*, en dan vindt men de *Furca* (13,171 voet) de *St. Gotthard* in het Canton *Uri* (9944 voet) en verscheidene andere zeer hooge bergtoppen in *Graauwbunderland*, *Tyrol*, *Saltzburg* en *Krain*; waarvan de *Orteler* in *Tyrol* bijna zoo hoog is als de *Montblanc* (14,466 voet). De *Zwitsersche Alpen*, waarop die voortreffelijke kruiden groeijen, waarmede de groene *Zwitsersche* kaas (*) wordt toebereid (het rundvee in *Zwitserland* doet voor het *Hollandsche* weinig onder) dalen allengs neder, tot aan de bergmeren (het *Genever*-, *Thuner*-, *Brienzer*-, *vier Woudsteden*-, *Wallenstädter*-, *Zuger*-, *Zuricher*- en *Constantzer*-meer,) en verdwijnen dan, zoodat het noordelijke gedeelte van *Zwitserland* bijna geheel vlak is. Door deze meren, en langs deze afhelling vloeijen dan die voorname rivieren, welke naar het westen, noorden en oosten heenstroomen, de *Rhône*, de *Aar*, de *Reuss*, die beide in den *Rhijn* vallen, welke uit drie bronnen ontspringt, en, door *Graauwbunderland* en het

(*) Behalve deze groene heeft men ook eene witte of gele soort, die vetter is, en den naam van *fromage de Gruyères* draagt.

meer van *Constantz* heen gevloeid, bij *Lauffen* of *Schaffhausen* een' heerlijken waterval heeft, de *Inn* en de *Isar*, welke beide in den *Donau* vallen, en dien zeer vergrooten. Naar het Zuiden vloeijen de rivieren, die wij reeds bij *Italië* hebben beschouwd, ook door groote bergmeren heen.

§ 77. Zwitserland. *Zwitserland* was voorheen zeer bekend en beroemd om de braafheid zijner bewoners; waartoe hun afgezonderd verblijf te midden der verhevene *Alpen* en treffende natuurtooneelen zeker veel heeft bijgedragen. Doch thans is die braafheid, ten gevolge van hunnen drukken omgang met meer bedorvene volken, wel eenigzins verminderd; meest heeft zij nog plaats in de zoogenaamde *kleine Cantons*: *Uri*, *Schwytz*, *Unterwalden* en *Glaris*, in een der bergachtigste gedeelten van *Zwitserland*, waar zich onder anderen de *Rigi*- en *Pilatus*-bergen verheffen (*). Ook de naburige *Tyrolers*, een dapper bergvolk, verdienen lof wegens hunne deugdzame en eenvoudige zeden.

ELFDE HOOFDSTUK.

De vallei van den Donau.

§. 78 Loop van den Donau. Dalen wij uit *Tyrol* langs den *Inn* naar *Beijeren* af, zoo komen wij aan den *Donau*, de grootste rivier van *Europa*, die in *Zwaben*, en wel in het tegenwoordige Groothertogdom *Baden*, ontspringt, (niet uit het gebergte, maar uit eene bron in de vlakte) en eerst noordoost-, dan oostwaarts door *Duitschland* vloeit.

Hij neemt eerst bij *Augsburg* de *Lech*, bij *Deckendorf* de *Isar*, bij *Passau* den *Inn* op, (die bijna

(*) De steden in *Zwitserland* zijn klein. Tot de aanzienlijksten behooren *Bern*, met 20,000, *Bazel* met 18,000, en *Zurich* met 12,000 inwoners.

grooter is dan de hoofdrivier), daarna uit het noorden de *March*, en wendt zich dan zuid-zuidoostwaarts naar *Hongarijë*, waar hij uit het noorden de driftige *Waag* en uit het zuiden de *Raab* opneemt. Maar nu stroomen de twee groote rivieren *Drave* en *Save* uit het westen in den *Donau*, en drijven hem als 't ware vlak oostwaarts, waarop hij de *Theiss* opneemt, de vischrijkste rivier van *Europa*, uit het zuiden de *Morawa*, en vervolgens uit het noorden de *Aluta*. Tusschen *Wallachijë* en *Bulgarye* wendt hij zich weder noordoostwaarts, en valt met zeven monden in de Zwarte Zee. De *Donau* is zeer driftig van loop: men kan hem wel af-, doch niet gemakkelijk opvaren; daarom verkoopen vele schippers, die b. v. uit *Wurtemberg* naar *Weenen* de rivier afvaren, hunne schepen aldaar, en keeren te voet huiswaarts.

§ 79. Eerste gedeelte. Zuidelijk Duitschland. Het land aan weerszijden van dezen stroom laat zich in drie afdeelingen onderscheiden: het Noordwestelijke, het Middelste en Zuidoostelijke. Het eerste heeft ten noorden den *Fichtelberg* in *Frankenland*, het *Bohemerwoud*, en de *Mannhartsbergen*, ten zuiden verscheidene takken der *Alpen*, waarvan het *Weenerwoud* of de *Kalenberg* het naast bij den *Donau* komt, gelijk de *witte bergen* ten noorden. Dit gedeelte behoort dus geheel tot *Duitschland*, en is voornamelijk rijk in delfstoffen, op de afhelling der *Alpen*. *Stiermarken* en *Karinthië* hebben veel en uitmuntend ijzer, hetwelk in het land bewerkt wordt; te *Idria* is eene rijke kwikzilvermijn, welk metaal men elders in *Europa* weinig vindt; men heeft geel lood, zout enz. Het schoone koningrijk *Wurtemberg* heeft vele vruchtboomen, *Oostenrijk* en *Stiermarken* goeden wijn, hennep en vlas, *Beijeren* en *Stiermarken* horenvee en paarden, varkens en gevogelte. Om de vele hooge bergen groeit er echter, behalve in *Oostenrijk* en *Wurtemberg*, niet genoeg ko-

5

ren. In het laatste is de spelt zeer overvloedig, even als in *Beijeren*, waar ook de hop een belangrijken tak van den landbouw uitmaakt. Het krachtige Beijersche bier is beroemd. Waar het zuidelijk gedeelte dezer vallei aan de bergen grenst, vindt men vele natuurmerkwaardigheden, gelijk het *Czirknitzer*-meer, waar men op zekere tijden des jaars in vischt, en op andere, wanneer het water door onderaardsche kanalen afgeloopen is, zaait, oogst en jaagt; de waterval der *Savitza*, die veertig vademen hoog uit den berg vloeit, en twee uren in het rond gehoord wordt; het hol van *Adelsberg*, twee uren lang, door 't welk de rivier *Pinka* loopt, die twee natuurlijke bruggen heeft; de *Magdalena*-grot, vol vreemde gedaanten van dropsteen, die naar bloemkool, paddestoelen enz. gelijken. Eene andere, de *Padpetschio*-grot, heeft een voorportaal, waarin wel duizend menschen plaats kunnen vinden.

§ 80. Tweede gedeelte. Hongarije.

De tweede of middelste afdeeling der vallei van den *Donau* is *Hongarijë*, tusschen het *Karpathische* gebergte ten noorden, en de *Norische Alpen* ten zuiden. Het is een bij uitstek schoon en vruchtbaar land, dat ook vele merkwaardigheden bevat. Het schijnt wel haast, als of de *Alpen* en de *Karpathische* bergen voorheen gemeenschap met elkander gehad hebben, tusschen welke de *Donau* zich een' weg gebaand heeft, en *Hongarijë* eerst tot een groot meer maakte, tot de rivier weder ten zuidoosten tusschen de *Zevenbergsche* en *Servische* gebergten een' uitweg naar zee vond. Van daar nog zoo vele ongezonde moerassen, kalkbeddingen, zwavelbronnen, salpeter en zout. Dit laatste is zoo overvloedig, dat, zoo men meent, de regering daarvan jaarlijks wel voor 10 Millioen guldens trekt. Ook vindt men aluin, steenkolen, edelgesteenten, en veel goud en zilver, (uit de mijnen van *Kremnitz* en *Schemnitz* wordt wel voor 3 Mill. guldens getrokken) ijzer en

koper, in groote hoeveelheid en van allerbeste hoedanigheid. Weinige landen zijn zoo gezegend met granen, als *Hongarije*; tarwe, *kukurutz*, eene soort van *Turksch* koren, en rijst vindt men er in onderscheidene streken. Ook kweekt men er gierst, en de tabak is een voornaam artikel van uitvoer. *Hongarije* heeft den besten wijn van *Europa*, den edelen *Tokaijer*. De wijn is er in 't geheel zoo overvloedig, dat de landbouwers dien wel eens in holen onder den grond bewaren. De *Weener* veemarkt wordt rijkelijk door de schoone en vette *Hongaarsche* ossen voorzien. In *Slavonië* (tusschen de *Drave* en *Save*) blijft het land door de vochtigheid acht maanden groen, en heeft dus heerlijke weiden, vooral voor schapen; de wijn is er bijna zoo goed als de *Tokaijer*, de wijn der pruimen als rum, de tabak is best; men heeft er ook zijde en meekrap. De paarden zijn er klein maar vlug. Wild en gevogelte is in ruimen overvloed voorhanden, en visch bijna voor niet te bekomen (de karper, een groote visch, kost er het stuk een stuiver). Daarbij heeft *Hongarije* geene aardbevingen, vuurbergen en vergiftige dieren, en ook geen verstikkende hitte, als *Italië*; het klimaat is gematigd, eene heerlijke rivier stroomt midden door het land, en het is dus een van de meest begunstigde gewesten van ons Werelddeel. Maar wij hebben bij *Spanje* gezien, dat ieder land, ook het rijkste, zijne ongemakken heeft. De vlakte is gansch niet bevallig, maar zeer eentoonig; doch dit is het eenige niet: zij is ook op verscheidene plaatsen moerassig en ongezond, waaruit veeziekten en boosaardige koortsen ontstaan.

§ 81. Derde gedeelte. Noordelijk Turkije.

De derde of zuidoostelijke afdeeling der vallei van den *Donau* strekt zich tusschen de Servische bergen, den berg *Hæmus*, de Zwarte Zee, de Zevenbergsche gebergten (eene kromte, waarmede het *Karpathische* gebergte den *Donau* nadert) en de groote vlakten van *Polen* uit, zoo dat de zuider oever meer

bergachtig, de noordelijke grootendeels vlak is. Zij bestaat uit de twee Vorstendommen *Wallachijë* en *Moldaviën*, de *Russische* Provincie *Bessarabiën*, en het *Turksche* landschap *Bulgaryë*. Men heeft hier warme zwavelbaden, wijn, koren, weilanden en veeteelt, (vooral in de vruchtbare vlakten van *Moldavië* en *Wallachyë*) en groote adelaars in het gebergte. Deze landen zouden zoo rijk kunnen zijn als *Hongarije*, maar zoo lang zij van *Turkijë* afhankelijk waren, kon er geene welvaart bestaan, omdat niemand van het zijne zeker was. Daar zij echter sedert eenige jaren onder *Russische* bescherming staan, mag men hopen, dat de beschaving en bloei er meer en meer zullen toenemen.

§ 82. Algemeene aanmerkingen. Wij zien dus, dat deze geheele loop van den *Donau*, tusschen het zuiden en noorden van *Europa* gelegen, noch door zware hitte noch door vinnige koude geplaagd, door de bergen zoowel voor den noorde- als zuidewind beschut, en dus openstaande voor den warmen en vruchtbaren oostewind, wel niet de fijne vruchten der heete en warme luchtstreken, maar toch eene menigte der edelste en kostbaarste voortbrengselen tot gerijf, gemak en verzangenaming des levens oplevert, die allen tegen anderen, die er niet voortkomen, door middel van den koophandel langs zijnen grooten stroom en over de Zwarte Zee zijn in te ruilen, terwijl de vele groote zijrivieren eene gemeenschap met noordelijk *Duitschland*, *Zwitserland*, *Italië* enz. openen. De voornaamste steden in het eerste gedeelte zijn: *Weenen*, de grootste stad van *Duitschland* met 300,000, en *Munchen* in *Beijeren* met 90,000 inwoners. *Hongarijë* heeft geene groote steden, behalve *Ofen* met *Pesth* (90,000 inwoners). Het derde gedeelte heeft *Bucharest*, volgens sommigen met 60,000 inwoners, hetwelk in 1821 zeer geleden heeft.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Noordelijk Duitschland de Nederlanden, België en Deenemarken.

Wanneer wij noordelijk *Duitschland* in den ruimsten zin nemen, (natuurkundig namelijk) zoo behoort daartoe al het land tusschen het *Ardennerwoud*, de *Sudetische* of Reuzenbergen, de bergen, die ten noorden de vallei van den *Donau* bepalen, en de Noord- en Oostzeeën, dus ook al de *Nederlanden* en *Deenemarke*. De afhelling is alzoo van het zuiden naar het noorden, en er loopen vijf groote rivieren in die rigting, de *Maas*, de *Rhijn*, de *Wezer*, de *Elbe* en de *Oder*. De voornaamste gebergten zijn: van het zuiden af gerekend, het Zwarte Woud en de *Vogesus*, tusschen welke de *Rhijn* zich heenwindt in de vallei van den *Elzas* en *Baden*; de *Hondsruck*, de *Donnersberg* en het *Ardenner* woud aan deszelfs linker-, de *Alb*, de *Spessart* en het *Westerwoud* aan deszelfs regteroever, de *Fichtelberg* in *Frankenland*, en de vier gebergten, welke *Boheme* omringen, namelijk het *Ertzgebergte*, het *Sudetische*, het *Moravische* gebergte en het *Bohemerwoud*. Meer noordelijk steken het *Thuringerwoud* en de *Hartz* uit, en de laatste verliest zich in de groote vlakte van noordelijk *Duitschland*, die aan de Noord- en Oostzeeën grenst. Wij zullen nu den onderscheidenen loop der hoofdrivieren nagaan. § 83. Grenzen.

1) De *Maas* komt uit *Frankrijk*, windt zich door het gebergte de *Ardennen* heen, bespoelt bij *Dinant* een bij uitstek schilderachtig oord, vereenigt zich te *Namen* met de *Sambre*, en vloeit dan weder tusschen verheven rotsen, bergen, rijk aan steenkolen en ijzer, en bevallige landschappen, eerst oost- dan noordwaarts § 84. Vallei der Maas.

naar *Luik*, besproeit bij *Maastricht* den voet van den merkwaardigen, uitgeholden *St. Pieters*-berg, waar, bij het zoeken naar steenen, verscheidene overblijfselen uit de vroegere wereld gevonden zijn, daalt vervolgens neder in de vlakte, vereenigt zich bij *Loevestein* met de *Waal*, bij *Krimpen* met de *Lek*, twee Rhijn-armen, en vloeit met verscheidene armen in de Noordzee.

§ 85. Vallei van den Rhijn. 2) De *Rhijn*, die, zoo als wij gezien hebben, in *Zwitserland* uit de *Alpen* ontspringt, verlaat bij *Bazel* zijnen loop van het oosten naar het westen, en loopt nu noord en zuid tusschen den *Elzas*, Rhijn-*Beijeren* en *Baden*; hier verrijzen het eerwaardige *Straatsburg* met zijn' hoogen kerktoren en 50,000 inwoners, het bevallige *Karlsruhe*, midden in een bosch, met 19,000, en het schoone *Mannheim* met 20,000 inwoners: — de *Neckar* valt bij deze stad in den *Rhijn*, en aan zijne oevers klimt op eenigen afstand het heerlijk gelegene *Heidelberg* langs een' berg omhoog, wiens top een aloud kasteel, en van daar een verrukkelijk gezigt heeft. Tusschen *Heidelberg* en *Darmstadt* is de schoone *bergstraat*, eene lange laan van kastanjeboomen. Bij *Mentz* (met 36,000 inwoners), valt de *Mein* in den *Rhijn*, eene zeer kronkelende rivier, die om *Wurtzburg* (rijk aan boom- en tuinvruchten) en voorbij de groote koopstad *Frankfort* (met ruim 50,000 inwoners) heenvloeit; alsdan loopt de *Rhijn* weder voor eene poos westwaarts, tot *Bingen*, waar hij op nieuw naar het noorden vloeit. Van hier af biedt deze stroom nu de schoonste tooneelen der natuur, aan weerszijden omgeven met hooge, of bevallige en schilderachtige bergen, nu eens verre van de rivier, dan weder hare bedding rakende, waarop men wijngaarden ziet groeijen, die hun bleekgroen blad in het water spiegelen, of rijke korenlanden; — somtijds ziet men de rivier, tusschen die bergen bekneld, schuimen en met geweld neêr-

schieten; oude ridderkasteelen, geheel of half vervallen, op die bergen, welke aldaar eene zeer schilderachtige vertooning maken, zijnde nu eens op hun top, dan aan de helling van het gebergte gebouwd, of tusschen een bosch van wijngaarden uitstekende; of vernieuwde vestingen, gelijk *Koblentz* (14,000 inwoners) met het onwinbare *Ehrenbreitstein*. Het uiterste dier bergachtige streek is het *Zevengebergte* boven *Bonn*, (12,000 inwoners) waar vooral de *Drachenfels* een heerlijk uitzigt heeft. Nu treedt de *Rhijn* in de *Nederlandsche* vlakte, loopt voorbij de groote koopstad (thans ook vesting) *Keulen* met 60,000, en het schoone *Dusseldorp* met 30,000 zielen, en laat twee rijke fabriekgewesten, *Gulikerland* met *Aken* (37,000 inwoners) aan de linker, en *Berg* met *Elberfeld* (ruim 50,000 inwoners) aan de regterhand liggen, waarop hij bij *Pannerden* ons Vaderland binnentreedt, en zich terstond in de twee armen, *Waal* en *Rhijn*, (naderhand *Lek*) verdeelt, die beide, met de *Maas* vereenigd, met een' breeden mond in zee vloeijen. Een nietig zijsprankje, dat ten onregte den naam van *Rhijn* draagt, valt thans (door sluizen) bij *Katwijk* in zee; voorheen kon het die niet eens bereiken.

§ 86. Voortbrengselen. Het dal van den *Rhijn* is echter niet enkel schoon en bevallig: het is ook zeer vruchtbaar. Niet alleen groeit daar de alom beroemde, frissche en gezonde *Rhijnsche* wijn (gelijk aan twee andere rivieren, die beide in den *Rhijn* vallen, den *Neckar*- en *Moezel*-wijn), maar de bergstraat en de geheele schoone *Paltz* geven ook kastanjes, *Gulikerland* veel koren, het *Bergsche* ijzer, steenkolen enz., de streek om *Andernach* tras, of cement, die onze sluiswerken niet kunnen missen; (hier moeten blijkbaar in alouden tijd vuurbergen gewoed hebben, die misschien eenmaal ons Vaderland hebben gevormd): — een overvloed van *minerale* wateren of gezondheidsbronnen, zoo als te *Seltern*, *Fachingen*, *Wisbaden*, *Ems*, *Schwal*.

bach, aan de regter-, en te *Aken* en *Spa* aan den linkeroever. Tusſchen het dal van den *Rhijn* en dat der *Wezer* is zeer veel *heidegrond*, doch groeit aldaar veel vlas en hennep, de *Eems* geeft gelegenheid tot eenige ſcheepvaart, en de inwoners vinden in den akkerbouw een genoegzaam beſtaan.

§ 87. Vallei der Wezer. 3) De *Wezer* ontſpringt in *Frankenland* en *Hessen* uit twee rivieren, die den naam van *Werra* en *Fulda* dragen, en zich bij *Hanoversch Minden* vereenigen, waarop de ſtroom door het Koningrijk *Hanover* en voorbij de vrije ſtad *Bremen* naar de Noordzee vloeit. Aan de regteroever van den *Wezer* verrijst het beroemde *Hartz*-gebergte, hetwelk de ſcheiding maakt tusſchen de dalen der *Wezer* en *Elbe*, en waarin men vele metalen en halve metalen vindt, als goud, zilver, koper, veel ijzer en lood, zwavel, vitriool, zink, potasch, al hetwelk zeer goed bewerkt kan worden door het hout der groote bosſchen op de oppervlakte van dat gebergte. Deze mijnwerken geven dan ook het beſtaan aan een groot aantal huisgezinnen. Er zijn ook ſteengroeven. De hoogſte top van dit gebergte heet de *Brocken* of *Blocksberg*. De oevers der *Wezer* leveren eene menigte hennep, en vlas, waaruit de beroemde *Bijlevelder* linnens geſponnen worden; voorts vindt men er veeteelt, zoutwerken, granen en een weinig tabak, kleine ſchapen op de *Luneburger*-heide, en van de bijen honig en was. Over 't algemeeen echter is het land hier niet bijzonder vruchtbaar. De omſtreken der hoofdſtad *Hanover* (27,000 inwoners) zijn zeer ſchoon.

§ 88. Vallei der Elbe. 4) De *Elbe* of *Elve*, eene der aanzienlijkſte rivieren van ons werelddeel, ontſpringt in *Boheme* op de grenzen van *Silezië* uit het Reuzengebergte, wendt zich eerst zuid-, daarna noordwaarts, dringt tusſchen *Boheme* en *Saksen* door verſchrikkelijke bergkloven heen, waar men, van boven neêr in de rivier ziende, van de diepte duizelen zou; ſtroomt door het zoogenaamde *Saksische Zwitserland*, een der meest romaneske oorden van *Duitschland*, voorbij de onwinbare vesting *Königstein*, de heerlijke hoofdſtad van *Saksen*, *Dresden*, in een verrukkelijk oord gelegen, en tevens een hoofdzetel der fraaije kunſten, (met 70,000 inwoners); langs *Meissen*, waar het uitnemende *Saksische* porſelein, van inlandſche aarde bereid, is uitgevonden, laat *Leipzig*, die wereldberoemde koopſtad en de ſtapelplaats van den Duitſchen boekhandel (met 43,000 inwoners) aan de linkerhand liggen, ontvangt daarop twee rivieren, de *Mulde* en *Saale*, wendt zich daarna vlak noordwaarts, ſtroomt voorbij de vesting en koopſtad *Maagdeburg*, ontvangt bij *Havelberg* de aanzienlijke en kronkelende rivier de *Havel*, (die reeds vroeger door de *Spree* zeer verſterkt is geworden) loopt dan door het *Mecklenburgsche*, en, met een' ongemeen breeden mond, (van wel twee uren) en met vele eilanden, voorbij de groote koopſtad *Hamburg* in de Noordzee.

Het zuidoostelijke of eerſte gedeelte der landen, die de *Elbe* doorſtroomt, is het Koningrijk *Boheme*, hetwelk als een vierkant met ſtompe punten tusſchen vier gebergten ligt, het *Bohemer*-woud, het *Ertzgebergte*, de *Sudetische* en *Moravische* bergen. Midden in het land ligt de hoofdſtad *Praag* (119,000 inwoners) aan de *Moldau*, die het zuiden, gelijk de *Eger* het westen beſpoelt, (beide vallen in de *Elbe*). *Boheme* heeft veel koren, hop, manna, en vee in het midden, waar het vlak is; aan de vier zijden, die zeer bergachtig zijn, vindt men metalen, zelfs zilver, zeer veel hout en wild in de bosſchen, parelen in de rivieren, en vele edelgeſteenten. Er wordt veel glas geblazen, en de *minerale* wateren van *Töplitz* en *Karlsbad* zijn wereldberoemd, en lokken vele vreemdelingen. — Doch nog rijker aan voortbrengſelen zijn het Koningrijk en het Hertogdom *Saksen*, § 89. Voortbrengſelen.

ten noordweſten van het *Erzgebergte*, hetwelk zacht en glooijend naar dien kant, en ſteil naar den kant van *Boheme* afdaalt. Het ligt verder tusſchen den *Fichtelberg* ten zuiden, het *Thuringerwoud* ten weſten, den *Hartz* ten noordweſten, en de groote zandvlakte van *Brandenburg* ten noorden; ten ooſten wordt het door kleinere gebergten van de *Oder*-vallei afgeſcheiden. In het *Ertz*-gebergte zijn genoegzaam alle metalen, vooral zilver, waaraan *Sakſen* reeds in de middeleeuwen zeer rijk was: beſt tin, vitriool, *kobalt*, waaruit zeer vele blaauwe kleur gemaakt wordt; al de mijnen leveren wel voor twee millioenen daalders aan voortbrengſelen op; ook heeft men er edelgeſteenten, porſeleinaarde, bronzout, ſteenkolen, en bosſchen. De vlakte levert veel koren, tuingewasſen, boomvruchten, hop, vlas, hennep, tabak, ſlechten wijn, ſchapen met bij uitſtek goede wol, die binnen 's lands bewerkt wordt, ſlagtvee, ganzen, bijen, enz. Een gedeelte van *Thuringen*, eene vlakte aan den voet van het *Thuringer*woud, draagt den naam van *het gouden veld* (*die goldene Aue*) om deszelfs uitſtekende vruchtbaarheid. *Sakſen* wordt ook door een volk bewoond, hetwelk zich ſedert meer dan drie eeuwen door ongemeene nijverheid, werkzaamheid en liefde tot kunſten, letteren en wetenſchappen heeft onderſcheiden. *Brandenburg* ligt ten noorden van *Sakſen*, in eene ſchrale zandvlakte, (hoewel de *Havel* en de *Spree* er door heenloopen): alleen in den omtrek der hoofdſtad *Berlijn* aan de *Spree* (250,000 inwoners) zijn door kunſt eenige ſchoone partijen aangebragt. Dit land, hoewel buiten het zand ook veel meren en moerasſen hebbende, is nogtans door den goeden Schepper niet geheel verwaarloosd. De vele ſchapen geven goede wol, de bosſchen overvloed van hout, de zandgrond doet beſte aardappelen en rapen tieren, enz. Noordwaarts is *Mecklenburg* ongemeen rijk aan kleine meren.

§ 90. Vallei van den Oder.

5) De *Oder* ontſpringt op de grenzen van *Moravië* en *Polen*, en loopt in de lengte door *Silezië*, hetwelk door het *Sudetiſche* gebergte van de vlakte der *Elbe* wordt afgeſcheiden. Dit land bezit in het gebergte edelgeſteenten, zilver, koper, lood, ijzer, warme baden, ſteenkolen, molenſteenen, ſchapen en geiten, gelijk in de vlakte vlas, waaruit de uitmuntende *Sileziſche* linnens bereid, en wijd en zijd verzonden worden. Uit *Silezië* en voorbij de hoofdſtad *Breslau* met 90,000 inwoners vloeit de *Oder* door de *Nieuw-Mark* van *Brandenburg* en *Pommeren* (waar men zeer vele ganzen meſt) met verſcheidene armen in de *Ooſtzee*.

§ 91. De heidelanden.

Eer men uit de hoogere landen van *Duitſchland* naar de zee- of kuſtlanden komt, treft men eene ſtreek *heidegrond* aan, die in *Pommeren* aan de Ooſtzee begint, en over de *Elbe* en *Wezer* heen door *Mecklenburg* en *Hanover* tot in de *Nederlanden* heentrekt, in *Drenthe*, de *Veluwe*, de Provincie *Utrecht*, en, ten zuiden der rivieren, in de *Mooker*- en *Bredaſche* heiden eindigt. Het breedſt is zij in de beruchte *Luneburger* heide tusſchen de *Elbe* en *Wezer*. Deze heidelanden zijn meeſt drooge zandgrond, met heideplanten bedekt, en tusſchenbeide heuvelachtig, zoo als te *Lingen*, op de *Veluwe* en bij *Amersfoort*, doch ook hier en daar moerasſig.

§ 92. De zeekust.

De lage zeeſtreken vereiſchen thans onze aandacht, en wel te meer, omdat ons Vaderland daartoe behoort, hetwelk dus teregt den naam van *Nederland* draagt (*). *België*, thans weder ſtaatkundig van ons geſcheiden, wordt mede onder dezen naam begrepen, hoewel het weinig kuſtland heeft en over het geheel veel heuvelachtiger is dan onze ſtreken. Beide wedijveren echter in vruchtbaarheid, vooral in

(*) Omdat deze kuſt lager is dan de zee, en door de *duinen* of door *dyken* daartegen beſchut wordt.

fommige gewesten. Hoe rijk zijn niet, bij voorb., *Vlaanderen*, *Zuid-Braband*, de *Zeeuwsche* eilanden, aan de *Schelde* en in den mond dezer rivier gelegen! Zij leveren de heerlijkfte granen, vooral tarwe, boonen, meekrap en koolzaad, en het fchoonfte vlas der wereld, waaruit het beroemde *Vlaamsche* linnen bereid wordt. Men vindt in *België* ook eene menigte groote fteden bij elkander; *Brussel* met 110,000, *Leuven* met 25,000, *Mechelen* met 20,000, *Antwerpen* met 60,000, *Gent* met 80,000, *Brugge* met 35,000 en *Luik* met 40,000 inwoners. Doch zoo *Oost Vlaanderen*, *Zuid-Braband* en *Zeeland* rijk aan koren zijn, *West-Vlaanderen*, *Holland*, *Friesland*, de *Groninger Ommelanden* en *Oost-Friesland* leveren in de vetfte weilanden heerlijk rundvee, dat de beste boter van *Europa* geeft, en kaas, die aan de beste van elders niets toegeeft. Deze fchoone weilanden ftrekken zich langs de zee nog verder uit, door *Oldenburg*, *Bremen*, *Holstein*, tot in *Pommeren*. Eene koe in *Holstein* geeft in de beste tijden 20 kannen melk daags, en van daar komen de vette *Deensche* osfen. Achter de weilanden vindt men de *veen-* of *turf-landen*, eene kostbare brandftof, die weder in *hoog* en *laag veen* onderfcheiden wordt. Het eerfte, 't welk men voornamelijk in *Drenthe*, *Groningen* en *Friesland* vindt, en de *lange turf* voor fmederijen enz. oplevert, heeft een goeden bouwgrond onder zich, en de ontginning is dus dubbeld nuttig; want als de turf weg is, blijft de bodem goed om te bepoten: doch in *Holland* en een gedeelte van *Friesland* en *Overijssel*, waar het *lage veen* de gewone turf voor onzen haard geeft, doet het uitgegraven veen groote en fchadelijke plasfen ontftaan, die echter gedeeltelijk weder drooggemalen zijn geworden. Hoe gelukkig intusfchen, dat ons, land waar geene bosfchen van eenig belang zijn, zulk eene brandftof in zijn' eigen boezem heeft! *Oost-Friesland*, *Olden-*

burg en *Pommeren* hebben ook minder vruchtbare *geestlanden*, waarop men fchapen laat weiden, en bijkorven zet. — Behalve al deze artikelen heeft *Holland* vlas en hennep, *Utrecht* en *Gelderland* tabak, *Gelderland* daarenboven boomvruchten, die tot naar *Engeland* toe verzonden worden, *Overijssel* en *Zutphen* eenig ijzeroer, *Zeeland* meekrap, *Friesland* wol, en met alle verdere landen aan de Noordzee, vooral *Oost-Friesland* en *Holstein* fterke boerenpaarden, behalve nog verfcheidene voortbrengfelen van mindere waarde.

§ 93. De Nederlandfche en Noordduitfche Zeekust.

Deze zeekust nu is grootendeels, van *Duinkerken* tot *Texel*, van *duinen* voorzien, welke door de monden der *Schelde* en *Maas* afgebroken worden, maar anders aaneengefchakeld voortloopen. De wijze Voorzienigheid heeft onze lage kusten met dezen fchutsweer voorzien, (welken de zee in vroegeren tijd moet hebben opgeworpen) en dien tegen het gevaar van *verstuiving* bewaard door *helm*, *zandhaver* en *kramrietgras*, welke planten zich als krammen en houvasten aan het mulle zand vasthechten; de wortel van den zandhaver is foms tot 14 voet diep in den grond bedolven. Elders, langs de kust der Zuiderzee, in *Friesland*, *Groningen* en *Oost-Friesland*, alsmede langs de groote rivieren, moeten de oevers *bedijkt* worden, hetwelk onnoemelijke kosten veroorzaakt. Men zou denken, dat dit de bewoners van onze lage landen (die toch ook gedeeltelijk flechts weinig landbouw hebben) geheel moest uitputten en doen verarmen. Doch het omgekeerde is waar. Zij behooren integendeel nog tot de rijkfte landen van *Europa*, en waren in de zeventiende en het begin der achttiende eeuw zeer zekerlijk de allerrijkfte. Hoe komt dit? — Door hunne gelukkige gelegenheid voor den *koophandel*, tusfchen het noorden en zuiden van *Europa*, en door de vele monden der rivieren, waar men havens of reeden vindt. Van dáár, dat men

reeds in den aanvang der zeventiende eeuw alles te *Amsterdam*, 't welk toch in eene zeer weinig vruchtbare streek ligt, kon bekomen, wat tot nooddruft, gerief, genoegen en gemak des levens dient. De welvaart, uit den handel ontsproten, deed ook zoo vele groote steden digt bij elkander ontstaan, dat men in twee dagreizen *Dordrecht* (20,000) *Rotterdam* (73,000) *Delft* (15,000) *den Hage* (61,000) *Leyden* (35,000) *Haarlem* (23,000) *Amsterdam* (210,000) *Utrecht* (45,000) en *Gouda* (13,000 inwoners) kan bezoeken. Men heeft de reede van *Vlissingen*, verder de *Schelde* op de voortreffelijke *Belgische* haven van *Antwerpen*, de havens van *Dordrecht* en *Rotterdam* aan de *Maas*, het *T* voor *Amsterdam*, en de vele kleine havens der Zuiderzee en van den *Dollart*; voorts den zeeboezem der *Jahde*, den mond der *Wezer* met de koopstad *Bremen* (40,000 inwoners), die der *Elbe* met *Hamburg*, (120,000 zoo niet meer inwoners), thans reeds sedert eene lange reeks van jaren de mededingster van *Amsterdam*, den mond der kleine rivier *Trave* in de Oostzee, met de voormaals zoo beroemde en magtige koopstad *Lubeck* (30,000) zielen) de steden *Straalsond* (14,000) en *Stettin* (27,000 inwoners), de laatste aan den mond der *Oder*, uit welken hoofde zij reeds voor ruim 900 jaren eene aanzienlijke stad was. Door middel dezer groote koopsteden loozen een groot gedeelte van *Duitschland*, benevens geheel *België*, hunne aanzienlijke fabrijkgoederen tot buitenlandsche verzendingen.

§ 94. Deenemarken. Noordwaarts van de *Duitsche Nederlanden* steekt het *Deensche* schiereiland *Jutland* ver in de Noordzee vooruit. Dit land is in het midden geheel heien zandachtig zonder bergen, doch aan weêrszijde heeft het eene vruchtbare zeekust, waar vooral vette ossen grazen. De kusten zijn vischrijk, en de grond ook tot den korenbouw niet overal ongeschikt. Tusschen *Jutland* en *Noorwegen* loopt het *Schagerrak*,

en tusschen *Jutland* en Zweden het *Kattegat*, uit hetwelk men met de drie zeeëngten de *groote* en *kleine Belt* en de *Sond* in de Oostzee komt. Tusschen deze drie engten liggen de twee schoone *Deensche* eilanden *Seeland* en *Funen*, op wier eerste de hoofden koopstad *Kopenhagen* (met 120,000 inwoners) aan de *Sond* uitblinkt. *Funen* heeft vele appelen, bijenteelt, en met *Seeland* vele granen en vischvangst; de lucht is er, in weêrwil van het noordelijk klimaat, zeer gematigd door de nabijheid der zee. Ten Zuiden van *Seeland* liggen de kleinere eilanden *Falster*, *Moen*, *Laaland*, *Langeland* en *Bornholm*.

DERTIENDE HOOFDSTUK.

Noordelijk Frankrijk.

Keeren wij nu terug, de *Elbe* en *Rhijn* over, het *Ardenner*-woud door, zoo bevinden wij ons in *Frankrijk*, en wel in het noordelijk gedeelte (het zuidelijke hebben wij boven reeds beschouwd). Het ligt tusschen de gebergten *Ardennen*, den *Hondsruck*, den *Vogesus*, de *Jura*, de *Alpen*, de *Cevennes* en de bergen van *Auvergne*, tusschen de *Atlantische* zee en het kanaal van *Engeland* (*la Manche*). Langs deze beide zeeën loopen deszelfs vlakten met zuidelijk *Frankrijk* en *Nederland* ineen. Deze kom nu wordt weder door drie hoofdtakken van bergen doorsneden, welke ten Oosten het dal der *Saône*, ten Noorden het dal der *Seine*, en ten Westen dat der *Loire* insluiten. § 95. Grenzen.

1.) Het dal der *Saône*, het kleinste der drie, loopt van het Noorden naar het Zuiden tusschen de *Bourgondische* bergen aan de west- en den *Hondsruck*, den *Vogesus* en de *Jura* aan de oostzijde, bevattende dus het voormalige *Lotharingen*, *Franche Comté* en een § 96. Het dal der Saône.

gedeelte van *Bourgondië*. Door deze matige bergen in 't rond, wordt het land op eene aangename wijze bekoeld; het ſtaat zoowel voor den noorde- als zuidewind open, en aan eene kromte van het *Bourgondische* gebergte, die naar het zuiden of zuidoosten gekeerd is, groeit de heerlijke *Bourgondie*-wijn. *Lotharingen* heeft uitnemende boſſchen; men heeft er koper, ijzer, marmer, albast, en andere delfſtoffen, holen met dropſteen, die allerlei vreemde gedaanten vertoonen, minerale en zoutbronnen, 20 heete bronnen, waarvan ſommige des winters de kelders der inwoners verwarmen, enz. De voornaamſte rivier is de *Saône*, die het dal in de lengte doorloopt, en aan de oostzijde de bijna even groote *Doubs* ontvangt. Zij is door kanalen met de *Loire* en *Seine* vereenigd. De hoofdſteden zijn: *Metz* (42,000 inwoners), *Nancy* (30,000 inwoners), *Dijon* (23,000 inwoners), eertijds de hoofdſtad van *Bourgondië*, en *Besançon* (30,000 inwoners).

§ 97. Het dal der Seine. 2.) Het dal der *Seine* is tegen het noordwesten naar de zee open, en wordt dus door de zeewinden zeer bekoeld, gelijk de oostelijke gebergten beletten, dat de oostewind uit *Duitschland* hier des winters al zijne kracht uitoefent. Dit dal heeft de gedaante eener Y, waarvan de bergen van *Bourgondië* den ſtaart en eene zijde, en een bergrug, die oost- en westwaarts loopt en de noordzijde van de vallei der *Loire* uitmaakt, de andere zijde vormt, terwijl de vallei aan het kanaal open is. De hoofdſtroom, de *Seine*, neemt vele belangrijke rivieren op, als: de *Aube*, de *Marne*, de *Tonne*, de *Oise* en de *Eure*, en valt bij *Harfleur* in het *Britsche* kanaal tusſchen *Frankrijk* en *Engeland*. Ten noorden valt nog de *Somme* in denzelfden zeearm. Dit land is over 't algemeen zeer vruchtbaar, vooral aan heerlijke tarwe, aan hennep en vlas, waaruit te *St. Quentin* (11,000), *Valenciennes* (20,000) en *Kamerijk* (16,000 inwoners) vele linnens, batisten,

en kamerdoeken bereid worden; aan koolzaad in het Noorden, *Fransch-Vlaanderen*, *Artois* en *Picardie*); aan appelen en peren in *Normandie*, waaruit hier heerlijke *cider* (appeldrank) en *poirée* of perendrank, bereid, en dus het gemis van wijn vergoed wordt. Ditzelfde gewest heeft uitmuntende paarden, horenvee, ſchapen, beste hoenders en goede tarwe. Er wordt veel honig uitgevoerd. De oostelijke Provincien of *Champagne* hebben besten en zeer sterken wijn, doch zijn anders ſchraal, en beſtaan uit een onvruchtbaren, meestal vlakken krijtgrond. De kusten hebben veel vischvangst: *Rouen* (90,000), *Rijssel* of *Lille* (70,000), *Amiens* (40,000) en *Abbeville* (18,000 inwoners), bij den uitloop der *Seine* en *Somme* drijven veel handel. Aan beide zijden en op een eiland der *Seine* ligt de groote en prachtige wereldstad *Parijs* (800,000 inwoners), de zetel van het voortreffelijkste, dat de ſchoone kunſten, letteren en wetenſchappen in *Frankrijk* opleveren. Aan de noordzijde vindt men den *Montmartre*, een' zeer merkwaardigen berg, in wiens onderſcheidene lagen vele overblijfſelen van dieren uit een' vroegeren ſtaat dezer Aarde gevonden zijn: dieren, veel grooter dan de tegenwoordige. De grond van deze geheele vallei beſtaat ook grootendeels uit oude zeeſchelpen, waaruit men opmaakt, dat hij oudtijds zeegrond moet zijn geweest.

Nog grooter is het dal der *Loire*, tusſchen den bergrug, die het ten noorden van dat der *Seine* ſcheidt, en tot aan den vooruitſtekenden hoek van *Frankrijk* voortloopt, de gebergten van *Bourgondië*, *Auvergne* en de *Atlantische* zee. Ook dit dal is aan de uitgebreide westzijde voor den zachten en verkoelenden westewind open, en van de zuidzijde dringt langs de opening in de vallei der *Garonne* ook de warme zuidewind in het land, terwijl verſcheidene bergrijen achter elkander het tegen den ooste- § 98. Het dal der Loire.

wind beſchutten. Van dáár, dat dit gedeelte van *Frankrijk* wel het aangenaamſte van allen is, niet zoo heet als het Zuiden, en niet zoo guur als de bergſtreken des lands. Alléén de westelijke hoek, waar het gebergte met woeste rotſen in eene kaap in zee eindigt, is bar, en een gedeelte der landſchappen *Bretagne*, *Normandie* en *Anjou* heiachtig; ten Zuiden der *Loire* is de beruchte *Vendée*, waar zoo veel bloed in den burgeroorlog gestort is, vol bosch en kreupelhout; doch over 't algemeen heeft deze vallei, vooral langs de oevers der *Loire*, de heerlijkſte en vruchtbaarſte ſtreken. De *Loire* ontſpringt in de *Cevennes*, ontvangt de deels aanzienlijke rivieren *Allier*, *Cher*, *Indre*, *Creuze*, *Vienne*, *Loir* en *Sarthe*, heeft door twee kanalen met de *Saône* en *Seine* gemeenſchap, en ſtroomt voorbij de ſteden *Orleans* (43,000 inwoners) en *Tours* (22,000 inwoners) de hoofdſtad van het ſchoone *Touraine*, rijk aan allerlei granen, vlas, hennep, wijn, uitmuntende peren, pruimen, en veeteelt, zoodat een kenner van den landbouw dit land reeds vóór vijftig jaren voor een der beste van *Europa* verklaarde. Voorts heeft deze vlakte nog verfſtoffen, ijzermijnen, ſteenkolen, bosſchen, en op de kusten zoutwerken en rijke vischvangst. Het gezigt op de bevallige, groene en vruchtbare heuvelen langs de *Loire* tusſchen *Orleans* en *Tours* moet voortreffelijk zijn. Bij de aanzienlijke koopſtad *Nantes* (72,000 inwoners) ſtort de *Loire* zich met een' breeden mond in zee. De kust heeft nog verſcheidene goede of zelfs uitmuntende havens, zoo als *Rochefort* (16,000 inwoners), *la Rochelle* (18,000 inwoners), *Brest* (26,000 inwoners), *St. Malo* (10,000 inwoners), enz.

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

De Britsche Eilanden.

Van *St. Malo* het kanaal overſtekende, komen wij in *Engeland*, hetwelk met *Schotland* te zamen het eiland *Groot-Britannië* uitmaakt, zijnde met het daartoe behoorende *Ierland* de westelijkſte eilanden van ons werelddeel, en zoo door hunne ligging tusſchen het Noorden en Zuiden van *Europa*, als door talrijke havens en gelegenheid voor de vaart naar *Amerika* en *Westindië*, bij uitſtek geſchikt tot den koophandel. Laten wij eerst *Engeland*, daarna *Schotland*, en dan *Ierland* beſchouwen. § 99. Ligging.

Engeland wordt door het *Britsche* kanaal van *Frankrijk*, door het kanaal van *St. George* van *Ierland*, en door de Noordzee van *Nederland*, *Duitschland* en *Deenemarken* geſcheiden. Het heeft de gedaante van een' onregelmatigen vierhoek, waarvan de grootſte zijde naar het Oosten, de kleinſte naar het Noorden gekeerd is. Het bezit juist de meeste en grootſte havens aan de zuidzijde, waar de gemeenſchap met het vaste land natuurlijk het drukst moet zijn, en is het bergachtigst aan den westkant. Hier namelijk verheffen zich de hooge bergen van *Wales*, welke de *Celtische* Natie negen eeuwen tegen hare vijanden, de *Engelschen* of *Anglo-Saksers*, in veiligheid gesteld hebben. Hier zijn ook weinig goede havens; doch het mindere belang van den handel met het tegenoverliggende *Ierland* vereischte die ook niet; nogtans ontbreekt het daaraan niet geheel. De aanzienlijke rivier de *Severn*, die op het gebergte van *Wales* ontſpringt, valt, na eene bogt of halve maan in haren loop te hebben beſchreven, door een' zeer breeden mond in zee, en maakt aldus de ruime ha- § 100. Engeland. De Westkust.

ven van *Bristol* (104,000 inwoners), gelijk de *Mersey*, met de *Irwell* vereenigd, mede de groote haven van *Liverpool* (189,000 inwoners). Het gebergte ſtrekt zich ten Noorden dezer beide rivieren naar den kant van *Schotland* in de Graafſchappen *Westmoreland* en *Cumberland* uit, (de *Whimside* in *Cumberland* is de hoogſte dezer toppen, van 5010 voet) en eindigt ten zuiden in het rotſige *Cornwall*, de zuidwestpunt van *Engeland*, beroemd door zijne mijnen van tin, lood en koper, vooral het tin, waardoor dit eiland het eerst bij de *Pheniciërs* bekend werd, en die 60,000 menſchen bezig houden; ééne kopermijn loopt meer dan een kwartier uurs onder den grond voort, is 1200 voet diep, en heeft vele onderaardſche gangen. Ook *Wales* heeft groote koper- en ijzermijnen.

§ 101. De Zuidkust. *Cornwall* is zoo bergachtig, dat het klimaat natuurlijk eenigzins ruw moet zijn in het midden des lands. Maar wanneer men de zeekust neemt, is zoowel daar als in het naburige *Devonshire* de luchtſtreek ongemeen zacht. Het gras is daar, gelijk in geheel *Engeland*, bijzonder ſchoon. Midden in November zijn de velden nog zoo friſch en levendig groen als bij ons in de lente. Ook zijn de *Engelschen* vermaard wegens hunne voortreffelijke veeteelt, en de boter en kaas zijn uitmuntend, maar niet voldoende aan de behoefte (*). De ſneeuw ligt hier zelden lang; oranje- en mirteboomen tieren hier en daar in de opene lucht. De trotſche landgoederen of *parken* der Grooten, vol van de ſchoonſte afwisſelingen, maken het land tot een aardsch paradijs, en de vele havens, zoo als *Falmouth* (6000 inwoners), *Plymouth* met het dok (70,000), *Weymouth*, *Portsmouth* (58,000) en *Dover* (10,000 inw.) benevens *Duins*,

(*) De uitvoer van boter uit *Nederland* naar *Engeland* is ſedert de laatſte jaren aanzienlijker dan ooit.

onderhouden de gemeenſchap met *Frankrijk*, *Spanje* en *Portugal*, en liggen aan den mond van kleine rivieren, welke op eenen lagen bergrug ontſpringen, die van het westen naar het oosten door het land loopt, gelijk met de kust, en in het hooge voorgebergte van *Dover* eindigt. Dit hooge land heeft vele heiden, waarop magtig groote ſchapen-kudden grazen, die de beste wol van *Europa* na de *Spaansche* en *Saksische* geven, en waaruit de fijne *Engelsche* lakens worden bereid. Behalve deze natuurlijke voordeelen heeft zuidelijk *Engeland* nog het merkwaardige overblijfſel der oude inwoners, *Stonehenge* genaamd; op elkander geſtapelde ſteenen, gelijk onze *Hunnebedden*, doch van eene veel meer verbazende grootte, en het gedenkſtuk der oude *Druiden*, de *keisteen van Cornwallis*, 97 voet in den omtrek, in de gedaante van een ei.

§ 102. De Oostkust. De westelijke of grootere bergrug daalt langzaam af naar het oosten des lands: de bergen worden heuvels, de heuvels hoogten, en dezen verdwijnen aan de kust der Noordzee. Hier heeft men ook het aangename dal der *Dove*, en het merkwaardige hol van *Castleton*. In het gebergte ontſpringt de aanzienlijkſte rivier van *Engeland* uit twee riviertjes, de *Tam* en de *Isis*, aan welke laatſte de beroemde akademieſtad *Oxford* (20,000 inwoners) ligt, en die vereenigd den gezamenlijken naam *Tam-esis* of *Theems* voeren. Ter wederzijde van hare boorden ligt *Londen*, de voornaamſte koopſtad en de grootſte ſtad van *Europa*, (1 Mill. 500,000 inwoners) in eene vlakte, die men bijna geheel ſchijnt te willen volbouwen; zoo wordt *Londen* jaarlijks vergroot! De *Theems*, wier oevers hier, behalve door verſcheidene ſtatige en fraaije bruggen, thans ook aaneen verbonden zijn door een onderaardſchen gang of *tunnel*, een der reusachtigſte gewrochten van menſchelijk *genie* en volharding, ſtroomt dan voorbij *Gravesend* in zee:

met haar vereenigt zich de *Medway*, waarin DE RUITER eens de *Engelsche* schepen verbrandde. Andere havens zijn *Harwich* (18,000 inwoners) aan den mond der *Stour*, *Yarmouth* (21,000 inwoners) aan den uitloop der *Yere*, *Lynn* (18,000 inw.) aan dien der *Ouse*, en *Hull* (36,000 inwoners) aan den mond der *Humber* of *Trent*. Het Noorden van *Engeland* bezit de groote fabriek- en mijnsteden, welke zoo vele wonderen der *Engelsche* nijverheid en werktuigkunde hebben voortgebragt. *Birmingham* (147,000), en *Sheffield* (90,000 inwoners), voor staal- en *plated*-werken; *Manchester* (238,000), *Leeds* (123,000 inwoners) en andere plaatsen in *Yorkshire* (het grootste Graafschap van *Engeland*) voor lakens en andere wollen en katoenen goederen; *Newcastle* (50,000) en *Sunderland* (35,000 inwoners), waar men de ontzettende steenkoolmijnen heeft, op de grenzen van *Schotland*, die den *Brit* het gebrek aan houtgewas in zijn land rijkelijk vergoeden, benevens ijzermijnen, die de stof voor de aanzienlijkste fabrieken geven; en *Stone* aan de *Trent*, waar men het *Engelsche* aardewerk maakt. Nog altijd neemt de nijverheid in de genoemde fabrieksteden toe, waartoe de ijzerenspoorwegen, die het land in vele rigtingen doorkruisen, en de ongemeene vorderingen in de werktuigkunde, grootelijks bijdragen. De bevolking is bijna overal vermeerderd en op sommige plaatsen sedert twintig jaren meer dan verdubbeld.

§ 103. Voortbrengselen. De voortbrengselen van *Engeland*, behalve den rijkdom aan delfstoffen en metalen, die wij reeds opgenoemd hebben, zijn: koren, in groote hoeveelheid, doch door de groote bevolking op zijn best genoeg voor de inwoners; velerlei uitmuntend ooft, en daaronder peren en appelen, waaruit men, gelijk in *Normandie*, *cider* maakt; garst en hop, waaruit het beroemde *Engelsche* bier wordt gebrouwen; heerlijke paarden, wier vlugheid wereldvermaard is; scha-

pen met beste wol; eenige zoutwellen, doch niet
genoeg voor de behoefte, enz. De wolven zijn ge-
heel uitgeroeid, doch de vossen nog menigvuldig;
dezen leveren de aangenaamste jagt op aan de *Engel-*
sche Grooten. Ook gevogelte heeft men in overvloed.

Schotland is ook aan de westzijde het bergachtigst. § 104. Schotland.
Daar ziet men een zeer treffend verschil tusschen de
bewoners der bergen (*Hooglanders*) en die der vlak-
ten (*Laaglanders*). De eersten zijn van *Celtischen*
oorsprong, nog weinig beschaafd, en zeer bijgeloo-
vig; zij hebben hunne bijzondere wijze van kleeding
(schortjes in plaats van broeken), en wonen in het
geheel bergachtige westelijke en noordelijke gedeel-
te des Rijks, gelijk de Laaglanders in het oostelijke
en zuidelijke; deze laatsten zijn ten uiterste be-
schaafd, en in de meeste opzigten met hunne *Engel-*
sche naburen gelijk, wier taal zij (genoegzaam) spre-
ken, en wier kleeding zij dragen.

Wij mogen in de strekking des lands, even als bij *Engeland*, de gunstige schikking der Voorzienigheid niet miskennen. In die streken, waar het land het bergachtigst en minst voorzien is van havens, heeft men of eene opene zee, of ruwe eilanden, of enkel *Ierland*; aan de zijde, waar zich de meeste havens bevinden, omdat het land daarheen afhelt, ligt het vaste land van *Europa*, en wel deszelfs meest beschaafde en bevolkte gewesten. Van daar, dat de Laaglanders ook al de steden van eenig belang bezitten, namelijk de hoofdstad *Edinburg*, (oud en nieuw) met 160,000 inwoners, de fabriekstad *Glasgow* (200,000 inwoners), de eenige haven die naar *Ierland* gekeerd is, aan den mond der *Clyde*, *Oud-* en *Nieuw-Aberdeen* (58,000 inwoners), *Perth* (20,000) en *St. Andrews* (12,000 inwoners). In al deze plaatsen, met uitzondering van *Perth*, vindt men beroemde hoogescholen; die van *Edinburg* is de meestvermaarde, en *Schotland* heeft vele groote denkers op-

geleverd. — De Hooglanden zijn grootendeels in nevelen gehuld, en van daar, dat men hier, de voorwerpen grooter ziende, vrij algemeen gelooft aan geestverschijningen, in wolken gehuld, die reeds de dichter OSSIAN vóór zestien Eeuwen meende te zien, aan toovenaars en tooverheksen. Voorts heeft men hier verscheidene groote meren, de *Loch-Levin*, de *Loch-Tay*, *Loch Lochy*, *Loch-Fine*, *Loch-Ness* en *Loch-Lomond*, waarvan sommigen eilanden hebben, anderen baaijen, die tot diep in het land doordringen en *Firths* genoemd worden, zoo als de *Firth of Forth*, die bijna geheel *Schotland* doorsnijdt, en de breede golf van *Murray*. De hoogste berg is de *Ben-Nevis* (4080 voet). De Hooglanders leefden eerst alleen van de jagt, naderhand ook van de schapenteelt op hunne heigronden. Hunne schapen moeten echter verre voor de *Engelsche* onderdoen, en daar het klimaat veel kouder is, levert de akkerbouw er ook veel minder op. Ten westen van *Schotland* liggen de *Hebridische* eilanden, op een van welke, (en wel op een der kleinsten, *Staffa*) zich de voortreffelijke *Fingals*-grot verheft, een natuurlijke tempel op *basalt*-zuilen, 117 of 150 voeten hoog, tusschen welke de baren der zee heenspoelen.

§ 105. Ierland. *Ierland* is op verre na zoo berg- of heiachtig niet als *Schotland*; het heeft veeleer slechts groene vlakten en heuvelen (het groen is hier nog frisscher dan in *Engeland*). Doch het heeft ook, even als *Schotland*, ontelbaar vele meren, en in plaats der basaltkolommen van het *Fingalshol* heeft men die van den *Reuzendam* (*giants causeway*), 30,000 pilaren, 600 voet lang, aan den oever der zee. Het land is overschoon, vooral de heerlijke baai van *Dublin*, de hoofdstad, met bijna 300,000 inwoners. Men heeft er volstrekt geen schadelijk gedierte; doch eene zonderlinge soort van veenlanden, de *bogs*, aarde, die zoo 't schijnt op moerassen rust, en wel eens losraakt en wegspoelt.

De voornaamste rivier is de *Shannon* in het Westen des lands. De hoofdsteden zijn, behalve *Dublin*, *Cork* met 115,000, *Limerick* en *Belfast*, elk met 70,000, en *Waterford* met 35,000 inwoners. De meeste inboorlingen behelpen zich zeer armoedig in ellendige hutten enkel van aardappelen (de hoofdtak van den *Ierschen* landbouw) en karnemelk, terwijl de groote *Engelsche* Heeren meester van hun schoon land zijn.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.

Polen, *Pruissen*, *Zuidelijk Rusland*.

§ 106. Ligging, bergen en rivieren. Thans zijn wij dan aan het uiterste *Westen* van *Europa* gekomen. Maar nog schiet ons een groot gedeelte, namelijk het geheele *noordoosten* van ons werelddeel ter beschouwing over. Hoe moeten wij ons daarheen begeven! Wij keeren uit *Ierland* terug naar *Londen*, van waar dagelijks scheepsgelegenheid is naar *Dantzig*; en varen zoo de Noordzee, het *Schagerrak* tusschen *Deenemarke* en *Noorwegen*, het *Kattegat* tusschen *Jutland* en *Zweden*, de zeeëngte de *Sond* tusschen het *Deensche* eiland *Seeland* en het *Zweedsche* landschap *Schonen* door, komen zoo in de Oostzee, en bereiken aldus de haven van *Dantzig*. Hier ontmoeten wij nu weder de voortzetting dier groote vlakte van Noordelijk *Duitschland*, welke zich echter hier veel verder zuidwaarts uitbreidt, geheel *Pruissen* en *Polen* omvat, grenzende aan de Oostzee ten noorden, aan den *Oder* ten westen, het *Karpathische* gebergte ten zuiden, en de rivier den *Dnieper* ten Oosten; of, wanneer men ook *Zuidelijk Rusland* daarbij rekent, zoo strekt zij zich oostwaarts uit tot het *Uralsche* gebergte, de *Kaspische* zee, de zee van *Azoff* en de Zwarte zee, en loopt ten zui-

den met de vallei van den *Donau* ineen. In *Polen* zelve zijn geen gebergten, behalve de reeds genoemde *Karpathen* en eenige zijtakken daarvan; in het zuiden en *Zuidelijk Rusland* is een laag gebergte of landrug, het *Waldai-* of *Welchonskische* genoemd. Bijna geheel *Polen* is dus ééne groote vlakte met vele moerassen of moerassige heuvelen in het midden, waaruit verscheidene rivieren ontspringen, die bij zware regens wel met elkander gemeenschap hebben, zoo als de *Weichsel*, die uit *Duitschland* komt, noordwaarts loopt langs de steden *Krakau* (25,000 inwoners) en de hoofdstad *Warschau* (130,000), den *Bog* en de *Narew* opneemt, en bij *Dantzig* in twee armen in de Oostzee vloeit; de *Pregel*, de *Memel* of *Niemen*, die ook in de Oostzee vallen, gelijk de *Bog*, de *Dniester* en de *Dnieper* in de Zwarte Zee. De beide eersten loopen van het westen naar het oosten, de derde oudtijds *Borysthenes*, loopt van het noorden naar het zuiden, en ontvangt de *Berezina* en de *Priepetz*. Midden door *Zuidelijk Rusland* heen stroomt de *Wolga*, de grootste rivier van *Europa*, die eerst vlak oost- en dan zuidwaarts loopt, en de *Twertza*, *Kama*, *Kasanka*, en vele andere rivieren opneemt. Aan de *Moskawa*, die mede daarin valt, ligt de oude hoofdstad van *Rusland*, *Moskow*, zoo vermaard door den grooten brand van 1812, en in weerwil van het toen ondervonden leed reeds weder met 400,000 inwoners bevolkt. De *Wolga* stroomt vervolgens met een' breeden vloed voorbij de aanzienlijke koopstad *Astrakan* in de *Kaspische* Zee. De *Don* (of *Tanaïs* der Ouden) nadert de *Wolga* tot op een' kleinen afstand, en valt in de zee van *Azoff*, den *Palus Meotis* der Ouden, die weder in de Zwarte Zee loopt.

§ 107. Voortbrengselen.

Deze vele groote rivieren zijn een uitmuntend middel tot vervoer der vele voortbrengselen des lands, zoo naar de Zwarte- als Oost-zeeën. Want offschoon

het vlakke *Polen* en *Zuidelijk Rusland* geheel aan de werking van den wind bloot staan, en dus zeer koud zijn, mogen zij nogtans zeer vruchtbaar worden genoemd. Ook zijn de zomers hier en in het geheele Oosten van ons werelddeel dikwijls bij uitstek warm. In *Volhynië*, *Podolië*, de *Ukraine* en verder op tot aan de *Kaspische* Zee groeit het gras zoo hoog, dat men naauwelijks de horens der runderen daar boven ziet uitsteken. Daar heeft men die boomlooze grasvlakten (*steppen*), waar het gras even als eene zee golft, en waar nog vele zwervende herderstammen (*Tartaren*, *Kalmukken*, enz.) met hunne rijke kudden van paarden, rundvee, schapen en kameelen van de eene plaats naar de andere rondtrekken. Daarenboven zijn deze streken zeer rijk aan granen; men verzendt langs den *Dnieper* en de Zwarte Zee, over de in het laatst der vorige eeuw gestichte stad en haven van *Odessa* (50,000 of meer inwoners), zeer veel koren naar het Zuiden van *Europa*; en in die zelfde welige landstreken groeit ook veel tabak, wijn, en meloenen in den grootsten overvloed. Meer noordelijk wordt de bekende beste *roode tarwe* langs den *Weichsel* en *Pregel* over de beroemde koopsteden *Dantzig* (62,000) en *Koningsbergen* (68,000 inwoners) naar de Oostzee verzonden, en maakt het voornaamste bestaan der *Poolsche* Heeren uit. Ook voert men van daar veel rogge uit. De bosschen zijn talrijk; zij bestaan vooral uit pijn- en denneboomen, eiken en olmen, en leveren zeer veel wild. In het Zuiden heeft men boomgaarden van appelen, peren, pruimen, mispelen, en zelfs perziken. Men kweekt in het Noorden hennep en vlas. In de rivieren wordt veel visch gevangen; in die van *Zuidelijk Rusland* vooral de steur, uit wier kuit de *kaviaar* bereid wordt. De *Karpathische* bergen hebben zeer goed ijzer en koper, een weinig goud en zilver, lood, steenkolen, albast, aluin, doch voor-

al zout (*); van dit laatste leveren de onuitputtelijke mijnen van *Bochnia* en *Wieliczka* aan den voet der *Karpathen* een' onmetelijken voorraad op. Men heeft hier en daar edele gesteenten, en in *Pruissen* aan den oever der Oostzee den bekenden *barnsteen*. De bijen zijn hier ongemeen talrijk; zij maken honig in holle boomen; deze wordt door de inwoners opgezameld, en zij bereiden daaruit hun' gewonen drank, meê (*hydromel*). Men vindt in die groote bosschen ook veel wilde dieren, onder anderen beeren, en den oeros, een dier met groote horens, een' bult, en manen gelijk een paard. De menschen zijn in *Polen* groot, forsch, en de vrouwen doorgaans schoon; de *Russen* zijn kleiner, maar vernuftiger en vindingrijker.

§ 108. Pruissen. Aan den oever der Oostzee ligt *Pruissen*, een insgelijks zeer vruchtbaar land met ongemeen veel kleine meren. Het heeft ook twee groote zeeboezems. Het groote, bijkans driehoekige *Kurische Haff*, door de smalle landtong de *Kurische Nehrung* van de zee afgescheiden, is eene landstreek, die veel van onze duinen heeft; de inwoners der visschersdorpen zijn er nog ruim zoo arm als op onze kusten, en het stuifzand hindert hen geweldig. Daarentegen heeft het land aan de monden van den *Niemen* en *Weichsel* veel van onze rijke weilanden; men vindt er ook heerlijk rundvee, en dijken beveiligen de kust. De bewoners van het rijke eiland *Nogat* tusschen twee armen der *Weichsel* voorzien *Dantzig* van levensmiddelen. Niet ver van daar is de tweede zeeboezem, het *Frische Haff*, en tusschen hetzelve en de zee de landengte, *Frische Nehrung* genoemd.

(*) In de *Russische steppen* vindt men groote zoutmeren, waaruit jaarlijks gedurende den zomer duizende ponden van dit onmisbaar voortbrengsel uitgebroken worden.

ZESTIENDE HOOFDSTUK.

Het Noorden van Europa. (Noordelijk Rusland, Scandinavië, of Zweden en Noorwegen, en Ysland.

De naam van het Noorden is zeer onbepaald. Veeltijds verstaat men daaronder de vier Noordsche Rijken, *Deenemarke*, *Noorwegen*, *Zweden* en *Rusland*; doch wij bepalen ons liever bij de landstreken, die ten Noorden van de Oostzee in het *Waldai*-gebergte liggen, dus tot het schiereiland *Scandinavië*, door een groot gebergte in de Rijken van *Noorwegen* en *Zweden* verdeeld, en het *Noordelijk Rusland*, tusschen de *Bothnische* golf en het *Ural*-gebergte. Doch eer wij die landen in 't bijzonder beschouwen, moeten wij iets over het *Noorden* in 't algemeen zeggen. § 109. Ligging en grenzen.

In de noordelijke landen treft men zes groote weldaden aan, die de goede Voorzienigheid hun geschonken heeft.

1.) *De meeste bosschen blijven des winters groen, en de grond is er met mos bedekt.* Immers, terwijl bij ons meest alles dor is, ziet men in het Noorden groote wouden van pijn- en denneboomen, die de sneeuw van den grond afhouden, en dus ook in den winter eene schuilplaats geven aan velerlei dieren, terwijl de hars, welke deze boomen bevatten, ze tot eene uitmuntende brandstof maken en aan de *Noordsche* boeren licht verschaft, daar zij pijnstokken in plaats van kaarsen branden. Ook is de regte pijn- en denneboom zeer geschikt voor scheepsmasten en timmerhout. Dit is dus een ongemeen rijk artikel van uitvoer, waarvoor de *Noordlander* de granen kan koopen, die hem ontbreken. De grond onder de boomen en elders is ook met mos bedekt, en dit levert in de eerste plaats het eenige voedsel aan het nuttigste § 110. Voortbrengselen. Bosschen.

huisdier van het Noorden, het *rendier*, eene soort van hert, hetwelk den *Laplander* in het hooge Noorden melk, voedsel en kleeding verschaft, en hem met groote snelheid voorttrekt, even als de paarden bij ons, terwijl er *niets* aan dit dier is, dat de mensch niet kan gebruiken; zelfs de jonge horens zijn volgens sommigen eetbaar. Ten anderen is dit mos ook voor andere dieren, zelfs voor menschen zeer eetbaar; de koeijen, daarmede gevoed, geven zeer vette melk, en wanneer men er maar geen vooroordeel tegen had, zou het goede salade geven; ten derde dient het, gelijk alle soorten van mos, tot eene zeer gemakkelijke ligging voor de dieren, die op den bevrozen grond anders zeer koud en hard zouden liggen.

§ 111. Pelsdieren.

2.) *Het Noorden is zeer rijk aan pelsdieren.* Deze dieren worden door de goede Voorzienigheid des winters in dik bont gekleed, om de koude te kunnen weêrstaan; daarmede doet de mensch op zijne beurt zijn voordeel, en kleedt zich in hunne huid. Zoo heeft men zwarte en andere vossen, sabeldieren, hermelijntjes, marters, bunsems, enz., waaraan vooral *Siberië* rijk is, en waarvan *Rusland* zeer veel naar andere gewesten uitvoert.

§ 112. Visch.

3.) *Het Noorden heeft zeer veel visch en andere nuttige waterdieren.* Dit is niet alleen in *Europa* en *Azië*, maar ook in *Amerika* het geval, waar de Noordwestkust krielt van zalm; zoodat eene rivier daarnaar genoemd is, en de kustbewoners bijna niets anders eten. In *Lapland* vischt men te *Tornea* jaarlijks wel 1300 schuiten vol zalm; de snoeken zijn er verbazend groot en ongemeen talrijk. Bij de kust van *Newfoundland* of *Terreneuve* vangt men ontzettend veel kabeljaauw voor stokvisch en zoutevisch. In *Groenland* en op de Noordkust van *Amerika* leeft de inwoner bijkans alleen van zeehonden of zeekalven (robben), wier spek en traan hij even gaarne lust, als wij het varkensvleesch, terwijl hij van de huid

booten maakt; de *Europeanen* visschen aldaar den walvisch, het grootste van alle waterdieren, wel eens 50 of 60 voet lang, echter niet om de traan te eten, maar om die te gebruiken, zoowel als de baleinen, die het dier voor tanden dienen. De walvisch vervolgt den kleinen haring, die zijn liefste en bijkans eenige voedsel is: deze vlugt jaarlijks in geheele troepen naar het Zuiden, en wordt dan door onze, de *Engelsche*, *Hamburger*, *Noordsche* en *Fransche* visschers gevangen. De *haringvangst* was oudtijds eene goudmijn voor ons vaderland, en geeft nog aan zeer vele huisgezinnen te *Vlaardingen*, *Maassluis*, *Enkhuizen*, in *de Rijp* en elders een bestaan. De haringen volgen de kust van *Schotland*, en schieten gedeeltelijk de Oostzee in; anderen volgen het kanaal, en eene andere bende wordt op de *Amerikaansche* kusten gevangen. Wij *Nederlanders* weten vooral hoe smakelijk en gezond deze visch is (*). Ook aan den uitersten oosthoek van *Azië* heeft men geheele Natiën, die bijkans alleen van visch leven, gelijk de bewoners der eilanden *Jesso* en *Sachalië*, de *Kamtschadalen*, enz. De *steur* is in *Rusland* een ongemeen groote en zware visch, en het getal, dat men daarvan in de rivieren vischt, is ongeloofelijk. In het meer *Baikal* in *Siberië* is de vischvangst mede zeer aanzienlijk; men vindt er ook zeehonden.

§ 113. Gevogelte.

4) Het Noorden is niet alleen rijk aan visch, maar ook *aan eetbare en nuttige vogelen.* Op de stranden van *Noorwegen*, *Ysland*, *Groenland*, *Noord-Amerika* en *Siberië* ziet men onoverzienbare zwermen van ganzen, eenden, en andere trekvogels, die den inwoner een rijkelijk en smakelijk voedsel geven. In *Noorwegen* en op de *Faroër*-eilanden haalt men het *dons*,

(*) Dat het zouten of kaken van den haring eene *Nederlandsche* uitvinding is, weet een ieder.

of de vederen der ***eidergans*** met levensgevaar van de hooge, ſteile rotſen af, en daarmede worden onze bedden gevuld, en ons dus eene zachte ligging bezorgd. Ook de ***eijeren*** der vogelen geven aan vele menſchen voedſel.

§ 114. Drijfhout. 5.) *Voor de koude is gezorgd door het drijfhout.* Daar vele noordelijke landen bijna geheel zonder boſſchen zijn, zoo doet de goede Voorzienigheid eene menigte groote boomen uit de boſſchen van *Azië* op de rivieren, die zich in de IJszee ſtorten, afdrijven; deze worden alsdan door den ſtroom naar de *Noorweegsche*, *Ysländsche* en *Groenlandsche* kusten geſpoeld, en zijn daar ſoms zoo overvloedig, dat zij b. v. in *Ysland* in geheele lagen opeengeſtapeld verſteend worden gevonden. De inwoners dier landen kunnen zich dus met dit hout verwarmen, daar zij anders van koude zouden moeten vergaan.

§ 115. Metalen. 6.) Gelijk *Amerika* onder de keerkringen het rijkſte land is in ***goud*** en ***zilver***, zoo is het Noorden zulks in ***ijzer*** en ***koper***. Het *Zweedsche* ijzer behoort tot het beste van *Europa*, ja van de geheele wereld, en daarbij zijn de ijzermijnen van dit land ongemeen rijk; te *Stockholm* weegt men jaarlijks wel 320,000 centenaars (32,000,000 pond) ijzer tot den ***uitvoer***, en daarbij komt nu nog al het andere, dat uit de overige havens van *Zweden* vervoerd wordt. *Rusland* heeft onuitputtelijke ijzergroeven in het *Ural*-gebergte; men rekent al het ijzer, hetwelk dit land oplevert, op 200 millioenen pond aan geſmeed ijzer, waarvan de grootſte helft uitgevoerd wordt: het wordt door 100 ovens en 800 ijzerhamers bewerkt (*). In *Zweden* is de kopermijn van *Fahlun* eene van de

(*) Zoo was het ten minſte in 1793, en daar de *industrie* in de laatſte jaren in *Rusland* vooral niet minder dan in andere landen toegenomen is, zal dit wel niet verachterd zijn. De voortbrengſelen uit de ijzer- en ſtaalfabrijken te *Tula* zijn voortreffelijk.

rijkſten der wereld; ook *Rusland* heeft veel koper in het *Ural*-gebergte, alsmede zilver en goud, en *platina*, een metaal, waarvan de waarde met die van het goud gelijk of zelfs hooger geſteld wordt, doch deze zoogenoemde edele metalen, (welke men ook, althans goud en zilver, in *Zweden* en *Noorwegen* vindt) komen bij de voordeelen, die ijzer en koper geven, in geene vergelijking. De twee laatstgenoemde metalen zijn oneindig nuttiger en verrijken de landen veel meer dan zilver en goud; ja, het moge vreemd klinken, het is nogtans waar: de rijkſte goudlanden hebben de armſte inwoners, en de menſchen worden er te traag voor den landbouw, die de beste ſchatten geeft. Doch de goede Voorzienigheid heeft aan die Noordſche landen, welke grootendeels te guur zijn voor den graanbouw, in hun ijzer enz. een onuitputtelijken ſchat gegeven.

Behalve deze groote voordeelen hebben de Noordelijke landen er nog verſcheidene, die hen voor het gemis van andere dingen ſchadeloos ſtellen. Zoo geniet de Noordlander in zijne lange nachten het fraaije en heldere ***Noorderlicht***; de ſneeuw, die bijna een half jaar blijft liggen, baant hem een effen reispad, 't welk hij met zijne ſleden zoo ſnel overvliegt, dat men den weg van *Petersburg* naar *Moscow* (175 uren) in driemaal 24 uren kan afleggen, terwijl ook de boer in den winter veel gemakkelijker zijne waren te markt brengt, dan in de lente, den zomer of herfst, wanneer de regenvlagen de wegen doorgaans zeer ſlecht maken. § 116. Andere voordeelen.

Het Noorden van *Europa* wordt door de Oostzee en de *Bothnische* golf, die uit de Oostzee ver naar het Noorden vooruitſpringt, in twee deelen verdeeld: ***Noordelijk Rusland*** ten Oosten, en ***Scandinavië*** (*Zweden* met *Noorwegen*) ten Westen. Het eerſte of *Noordelijk Rusland*, ten Noorden van het *Waldai*-gebergte, tusſchen dit, den *Ural*, de IJszee, de § 117. Noordelijk Rusland.

Witte Zee en de *Bothnische* golf gelegen, hoewel nog grootendeels even vlak als het *Zuidelijke*, heeft een geheel ander aanzien: in plaats der grasvlakten heeft men groote dennebosschen; er trekt een tak van het *Kjolen*-gebergte uit *Zweden* langs de IJs- en Witte Zeeën als eene halve maan heen, tot aan de *Ural*- en *Waldai*-bergen, en deze maakt *Finland* zeer rotsig. Behalve die bosschen en bergen heeft men ook vele meren en moerassen, vooral in *Finland*, het westelijke gedeelte aan de *Bothnische* golf; in het eigenlijke *Rusland* zijn de groote *Ladoga*- en *Onega*-meren, waarvan het eerste door de rivier de *Newa* gemeenschap heeft met de *Finsche* golf der Oostzee. Aan die rivier ligt het prachtige *Petersburg* met bijna 500,000 inwoners. Het meer *Ladoga* hangt door eene andere rivier met dat van *Ilmen* te zamen. De hoofdrivieren zijn de *Dwina*, die uit het *Waldai*-gebergte ontspringt, noordwaarts loopt, en bij de koopstad *Archangel* (met 20,000 inwoners) in de *Witte Zee* valt, en de *Duna*, die op denzelfden landrug haren oorsprong heeft, en voorbij *Riga* (met 48,000 inwoners) in de *Lijflandsche* golf, een gedeelte der Oostzee, vloeit. Uit die havens, uit *Reval*, *Mitau* en *Libau* in *Koerland* worden veel rogge, hennep en lijnzaad, benevens timmerhout voor huizen en schepen ook naar ons vaderland overgebragt. Dit zijn de voortbrengselen zoowel van het eigenlijke *Rusland*, als van de korenrijke Provinciën *Lijfland*, *Esthland* en *Koerland* aan de Oostzee.

§ 118. **Zweden.** Is *Rusland* meerendeels vlak, *Scandinavië* is zoo veel te bergachtiger. Het is een schiereiland, ten Oosten door de *Bothnische* golf, ten Zuiden door de Oostzee, ten Westen door het *Kattegat* en *Schagerrak*, ten Noordwesten en Noorden door de Noordsen IJszeeën bepaald, en ten Noordoosten door *Lapland* met *Rusland* zamenhangende. Het groote gebergte *Kjolen* verdeelt het in twee ongelijke deelen. Het oostelijkste en grootste heet *Zweden*, hetwelk door bergen, die van den oostelijksten tak van den *Kjolen* (*Dovrefield* genaamd) afdalen, doorsneden wordt, en hierin vindt men 's lands schatten, de rijke koper- en ijzermijnen; deze *Dovrefield* vereenigt zich dan met den westelijken tak, *Langfield*, die door het Zuiden van *Noorwegen* loopt; het gebergte verdeelt zich omtrent den 68sten Gr. N. B. weder in drie takken, de een strekt aan de Noordkaap tegen de IJszee, de tweede loopt naar de Witte Zee, de derde naar de *Bothnische* golf. Van deze bergen vloeijen weinig groote rivieren af, de *Tornea*, *Pitea*, *Umea*, *Dal-Elf* en *Gotha-Elf* of *Gothische Elf* zijn de voornaamsten in *Zweden*; de laatste heeft den beroemden waterval van *Trollhätta*. *Zweden* heeft ook drie groote en merkwaardige meren: de *Mælar*, *Wener* en *Wettern*. Het eerste is zeer schoon en ongemeen schilderachtig, omringd door klippen, bergen en bouwland, ingekorven door voorgebergten, en bezaaid met wel 1300 grootere en kleinere eilanden, zoodat eene vaart op dit meer de schoonste afwisseling oplevert. Rondom dit meer liggen de oudste steden des lands, en men vindt er nog vele oudheden. Tusschen den *Mælar* en de Oostzee, die door een breed water met elkander gemeenschap hebben, is de hoofdstad *Stockholm* met 81,000 inwoners, op zes eilanden en twee schiereilanden zeer bekoorlijk gelegen. Het meer *Wettern* daarentegen is bijna zonder eilanden, maar rondom met hooge bergen omgeven, klaar, zeer diep, en tusschen beide zeer onstuimig; het heeft stroomingen, rijzing en val uit onbekende oorzaken. Aan de zuidzijde valt eene rivier in dit meer, met een' prachtigen vierdubbelen waterval. Ook het Noorden van *Zweden* is rijk in schoone natuurtooneelen. *Angermanland* is het *Zweedsche Zwitserland*, met fraaije meertjes, vruchtbare en welbebouwde dalen, zeearmen, boschrijke bergen, en een'

dubbelden waterval van vijftig voet. Het Zuiden van *Zweden*, vooral het rijke *Schonen*, heeft zeer goeden landbouw, en de rogge groeit langs de *Bothnische* golf nog tot vrij hoog in het Noorden. Waar in de bergen of hoog onder den Poolkring alle graangewas ophoudt, daar hebben de inwoners de weeke ſchors der berken- en pijnboomen, boomleverkruid en rendiermos.

§ 119. Noorwegen.

Ook *Noorwegen* is zeer ongelijk, en vol van de ſchoonſte dalen, bergen van 7620 en 4285 voet, hooge wattervallen, (een is driedubbeld en wel *achthonderd* voet hoog,) en toch is het land niet zeer koud. De vorst duurt aan de kust niet langer dan twee of drie weken, en dus is er de winter veel zachter dan in *Polen* of *Duitschland*: de zeehavens bevriezen op zijn best driemaal in de honderd jaren, zoodat de inwoners zich verwonderen, wanneer zij van zware koude lezen. (Dit is echter alleen langs de zeekust het geval: op de bergen is het veel kouder, zoodat de landman zijne goederen over den bevrozen' grond met ſleden naar de ſtad kan brengen, terwijl de koopman die langs de opene zee verzendt.) Een beroemd natuurkundige (VON BUCH) vond hoog in het Noorden, niet ver van de IJszee, eene zeer bekoorlijke landſtreek. Het land is dus vruchtbaar, niet alleen in de reeds genoemde *Noordsche* voortbrengselen, maar ook in koren, hop, vlas, hennep, weilanden, artſenijkruiden, vruchtboomen, paarden, rundvee, ſchapen, en wild. Langs de Noord- en Westkust is het land wel met eene millioen grootere of kleinere eilanden omringd, waarop de inwoners vee houden. Achter deze eilanden liggen de goede havens van *Drontheim* (13,000 inw.), *Bergen* (21,000 inw.), *Christiania* (24,000 inw.), *Frederikstad*, *Drammen*, enz. In het Noorden loopt de bekende draaikolk, de *maalstroom* genoemd, dien men wel op drie mijlen afſtands hoort.

§ 120. Kleine eilanden ten Westen van Noorwegen.

De eilanden in het Noorden van *Europa* zijn: de 88 *Orcadische*, 46 *Shetland*- en 25 *Färöer*-eilanden tusſchen *Schotland* en *Noorwegen*. Op de eerſte vindt men genoegzaam geene boomen, en de inwoners leven meest van de vischvangst en veeteelt. Bij de *Shetland*-eilanden vangt men den meesten haring. De noordelijkſte zijn de *Färöer*-eilanden, waar het evenwel zoo weinig koud is, dat de vele ſchapen zomer en winter op het veld blijven. Hier zijn vele eider- en andere watervogels.

§ 121. IJsland.

Het noordelijkſte van *Europa*, en een der merkwaardigſte eilanden is *IJsland*. Het geheele eiland is vol vuurbergen en verſchijnſelen, die daarmede veelal gepaard gaan, als zwavelbergen, kleine *slijkvulkanen*, beddingen van zwarte *lava*, en ontelbaar vele heete bronnen, waarvan ſommigen het water 150 ja 360 voet hoog ſpuiten. De *nieuwe Geyser* ſpuit uit eene opening van negen voet eene dikke waterkolom van 50 of 80 voet omhoog, en de rook en ſtoom rijzen nog wel eens zoo hoog; zelfs ſteenen blijven daarin eene poos hangen, en de ſontein vertoont menige heerlijke regenboog. Soms ſpuiten deze bronnen met een geluid, als of de aarde zou barſten. Het onderaardſche vuur blaast den grond tot bulten op van 40 tot 80 voet dikte. De vuurberg *Hekla* is 4000 voet hoog, en een zijner *kraters* 100 voet diep. De winter zou in *IJsland* zeer dragelijk zijn, en voorheen was het wel bevolkt, in vier Gemeenebesten verdeeld, en een zetel van geleerdheid en poëzij; doch het drijfijs uit het Noorden, vooral van den kant van *Groenland*, heeft het land zoo koud gemaakt, dat het tegenwoordig zeer ſchaars bewoond is, en geene enkele ſtad heeft. Te midden der vulkanen vindt men 12 of 14 bergen, met eeuwige ſneeuw bedekt, en midden in het land eene groote zandwoestijn; de uitbarſtingen der vuurbergen zijn ook voor de bevolking zeer nadeelig geweest. Maar

de weinige nog overgeblevene inwoners, door het klimaat veelal tot huisselijke genoegens bepaald, zijn zeer beschaafd, even als dit in *Zweden* en *Noorwegen* het geval is. De laatsten zijn ook groot en sterk, en men ziet daaruit dat de koude voor de ontwikkeling van den mensch niet zoo nadeelig is, als sommige Wijsgeeren zeggen, die alles natuurlijk, en zonder God, willen verklaren.

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.

Noordelijk- en Middel-Azië.

§ 122. Azië. Thans verlaten wij ons werelddeel en wenden ons oostwaarts naar *Azië*. Dit is na het onze gewis het merkwaardigste; want hier is het menschdom ontstaan, en, daar mijne jonge lezers zekerlijk weten, dat de goede God hetzelve in eene allerbekoorlijkste landstreek (het Paradijs) had geplaatst, zoo kan men daaruit opmaken, dat *Azië*, gedeeltelijk althans, een der schoonste werelddeelen moet zijn. En dit is ook zoo: de *Mohammedanen* rekenen zelfs wel vier paradijzen. Hier zullen wij ons echter niet het eerste heen begeven; (het kan geen kwaad eerst het minder aangename, en dan het aangename te beschouwen) maar naar het koude Noorden van dit werelddeel, naar *Aziatisch Rusland*. Vooraf willen wij een' algemeenen blik op *Azië* werpen.

§ 123. Ligging. Wanneer men de kaart voor zich neemt, zoo ziet men dat dit werelddeel in het midden het hoogst is, en aldaar eene groote *bergvlakte* vormt, die rondom door hooge bergen omringd wordt, onder allerlei namen, zoo als *Altai* ten Noorden, *Ural* ten Westen, *Kaukasus*, *Paropamisus*, *Hindoe Kosj* en *Himmalaya* ten Zuiden (de laatste is het hoogste geberg-

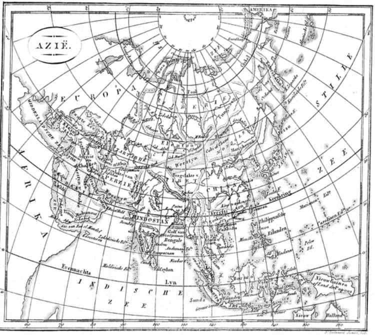

te der wereld) *Boghdo* ten Oosten, *Alak*, *Musart*, *Mustag* en *Belut-Tagh* in het midden. Van dáár daalt dan het land naar alle vier de hemelstreken af, en loopen er groote stroomen naar beneden, die geheel *Azië* besproeijen, zoo als de *Obi*, *Irtisch*, *Jenisei* en *Lena* noordwaarts naar de IJszee, de *Amur*, *Hoang-ho*, *Tang-tse-kiang* oostwaarts naar de *Chineesche* Zee, de *Irawaddy*, *Burhampouter*, *Ganges* en *Indus* zuidwaarts naar de *Indische* Zee, gelijk de *Eufraat* en de *Tigris* naar de *Perzische* golf, en de *Gihon* en *Sihon*, westwaarts naar het meer *Aral*, benevens nog vele andere.

§ 124. Noordelijk Azië of Siberië. Bergen en rivieren ten Zuiden.

De noordelijke afhelling van *Azië*, die door het *Altai*-gebergte van *Middel-Azië* wordt afgescheiden, ten Westen aan het gebergte *Ural*, ten Noorden aan de IJszee grenst, en ten Oosten door de *Behrings*-straat en de Zuidzee van *Amerika* wordt afgescheiden, is *Aziatisch Rusland* of *Siberië*. Het beslaat bijna een derde van *Azië*, en het dubbelde van *Europa*. De drie genoemde hoofdrivieren *Obi* (waarin de even groote *Irtisch* zich uitstort), *Jenisei* en *Lena* vloeijen hier uit den *Altai* in de IJszee. De *Tobol* en *Tura* vloeijen in den *Irtisch*, de *Tom* in den *Obi*, de *Angara* of *Tungusca* in den *Jenisei*; de *Angara* loopt uit het spiegelheldere en vischrijke binnenmeer *Baikal*, 160 uren lang en 22 breed, waarin 177 rivieren vallen, en zelfs zeehonden gevonden worden: in de *Lena* vallen de rivieren *Witim*, *Olekma*, *Aldan* en *Wilui*; welke laatste rivier ook ongemeen vischrijk is, en heerlijke weiden aan hare oevers heeft, vooral voor paarden. De *Jaik* of *Ural* loopt zuidwaarts uit het *Ural*-gebergte in de *Kaspische* Zee, en maakt hier de grenzen met *Europa*, en de *Anadir* oostwaarts in de Zuidzee.

§ 125. Voortbrengselen.

Het woord *Siberië* hebt gij misschien wel eens in een' zeer harden winter gehoord, wanneer men zeide: *Het is als of wij in Siberië waren!* en dus

denkt gij welligt, dat dit geheele land eene barre ijsvlakte is, gelijk *Nova Zembla*. Doch dit is zoo niet overal. Het zuidelijk gedeelte is een zeer rijk land, waar men niet alleen hooge bosſchen van dennen en ceders, bevallige heesters en planten vindt, maar ook in het *Altai*-gebergte mijnen van zilver, goud, koper (bijna van het beste dat er is) en ijzer; voorts zoutbergen, zoutmeren, asbest (onbrandbaar ſteenlinnen), holen met dropſteen, verſteeningen, enz. Om de verharding van den grond en het ineengroeijen van het vele kreupelhout te beletten, heeft de Voorzienigheid aan het Zuiden van *Siberië* de *molrot* geſchonken, die het gedurig omwroet. (Bij ons zijn de muizen, waarover velen zoo dikwijls klagen, mede zeer nuttig om het land om te werken, zoo dat men wel zegt: *Elke muis in het land heeft een' gouden tand.*) Ook bewaart de hoogliggende ſneeuw in de meer noordwaarts gelegene ſtreken vele planten gedurende den winter voor het doodvriezen, en hier is ook een overvloed van pelsdieren, die voortreffelijk bont leveren, (zwarte vosſen, ſabels, hermelijntjes, enz.) Deze pelterijen verſchaffen den inwoners niet alleen eene kleeding, die hen tegen de vinnige koude beſchut, maar maken ook een voornamen handeltak uit. Sommige volken bedienen zich uitſluitend van een of ander dier, zoo als de *Jakuten* van het paard; de *Baschkiren* zijn groote bijenkweekers; de *Jaik*-rivier heeft ontzettend groote vischvangst, vooral ſteur, die de *Uralsche Kozakken* vangen, enz. Doch ten Noorden van den 60ſten Graad groeit geen koren en geen geboomte meer; naauwelijks een weinig ſchraal mos: het is grootendeels een altijd bevrozen moeras. Maar ook hier leeft het rendier bij de *Samojeden*, *Ostiaken*, *Korjaken*, (zuidwaarts bij de *Tungusen*), en eerstgenoemde volk heeft in plaats van koren of aardappelen den *adderwortel*. Hier zijn ook vele ſporen

van thans vergane groote dierſoorten, zoo als van den *Mammouth*, grooter dan een' olifant, enz.

§ 126. Middel-Azië. Voortbrengſelen.

Dalen wij nu zuidwaarts af, zoo ligt aan de overzijde van den *Altai* de evengenoemde groote bergvlakte, tusſchen de groote gebergten, die wij boven vermeld hebben; alléén ten zuidwesten daalt de vlakte langzaam af tot aan de *Kaspiſche* zee. Men wil, dat in deze vlakte de graanſoorten, tarwe, maïs, garst, enz., in het wild gevonden worden, alsmede onze voornaamſte huisdieren, zoo als ſchapen, geiten, runderen en paarden, weshalve hier, volgens ſommigen, de oorſprong des menschdoms zou te zoeken zijn. Althans de *Tartaarſche* koe, (*Yak*) die onder het bovenſte grove hair een zacht bont draagt, de geit, wier hair of wol de ſtof voor de beroemde *ſhawls* van *Kachemire* levert, en het ſchaap, zoowel dat met een dikken vetſtaart, als de gewone ſoort, weiden in deze verbazend groote grasvlakten, waar men geene boomen aantreft. Vele zwervende volken, gelijk de *Tunguſen*, *Mongolen* en *Kalmukken*, ten Oosten, en onderſcheidene ſtammen der *Tartaren*, ten Westen, leven alléén van de veeteelt; zij houden in 't bijzonder paarden, niet alleen om op te rijden, maar ook om hun' melk te drinken, en daarvan, wanneer die verzuurd is, eene ſoort van brandewijn te maken; ook eten zij het vleesch dezer dieren. Wilde ezels en *dsjiggetai's* (een dier tusſchen het paard en den ezel) zijn genoegzaam zoo vlug, (de laatſte nog vlugger) als paarden. Men vindt hier den eigenlijken kameel met twee bulten, waarvan de *Tartaren* zich tot het vervoer hunner koopwaren bedienen, (zij drijven een aanzienlijken *karavanen*-handel tusſchen *Indië* en *Rusland*). Nog heeft men muskusdieren, herten, marmotten, enz. De drooge ſchrale grond is veeltijds met altijd groene, ziltige *kali*-planten bedekt, of met zuiver zout, zoo wit als ſneeuw. Maar an-

ders levert het plantenrijk hier op verre na zoo veel niet op, als het Rijk der dieren. In het oostelijk gedeelte der vlakte groeit veel rhabarber (*), doch heesters en boomen moet men er niet zoeken. Het geheele noordoostelijke gedeelte is zelfs eene zandwoestijn, *Cobi* of *Chamo* genoemd, waar het zand meer uit grove, wel eens fraai gekleurde keifteenen beftaat, en waar dus de *karavanen* niet zoo veel gevaar loopen als elders, van onder het ftuifzand begraven te worden. (Volgens beroemde Geleerden werd uit dit fteenige land te voren veel goud gehaald). Hier zijn ook zoute of bittere meren, en enkelde zoetwaterbronnen.

§ 127. Steden.

Er zijn weinige fteden in het Oosten dezer vlakte, behalve *Tsehol* ten Noorden van *China*, de hoofdplaats van de Natie der *Mantchoux*, die thans geheel *China* in bezit hebben. In het Zuiden heeft het vreedzame volk der *Tibetanen*, (waar vele mannen éene vrouw hebben,) de hoofdfteden *Tefcho-Lumbo* en *Lasfa*. Veel aanzienlijker zijn de fteden ten Westen, in *Onafhankelijk Tartarije*, op den landweg van *Indië* naar *Rusland*, namelijk *Balk*, het oude *Baktra*, eene der oudfte fteden der wereld, thans zeer vervallen, maar in een heerlijk oord; *Bochara* met 100,000 inwoners, en *Samarkand*, een oude zetel van Oosterfche geleerdheid, en weleer de hoofdftad van den veroveraar TAMERLAN. Al deze fteden liggen in *Groot-Bucharije*, *Turkeftan*, of het rijk der *Usbeks*, die tot het groote volk der *Tartaren* of *Turken* behooren, en, gelijk de *Europische Turken*, *Mohammedanen* zijn. — Hier is het meer *Aral*, waarin de rivieren *Gihon* en *Sihon* vallen.

(*) Volgens nieuwere ontdekkingen wordt de rhabarber, en wel de beste foort, ook op de meer zuidelijke alpenhoogten van *Tibet* en op het *Himmelaya*-gebergte gevonden.

ACHTTIENDE HOOFDSTUK.

Westelijk Azië.

§ 128. Grenzen.

Nu wenden wij ons naar de *Kaspische* zee, gaan die ten zuiden om, en komen dan van zelve in de tweede groote afdeeling van *Azië*, namelijk het *Westelijke*, tusfchen den *Indus* en het *Salomons*-gebergte, de *Kaspische* zee, de gebergten *Paropamisus*, *Kaukasus*, de *Zwarte*, *Middellandsche*, *Roode* en *Indische* zeeën.

§ 129. Merkwaardigheid.

Hier zijn wij dan nu in het land, waar, volgens het gewone gevoelen, de mensch gefchapen is; want het Paradijs fchijnt omtrent den *Eufraat* en de *Tigris* gelegen te hebben. Ten minfte hier hebben de eerstbefchaafde volken gewoond; hier heeft God zich door ABRAHAM, MOZES, de Profeten en JEZUS CHRISTUS aan het menschdom geopenbaard; en hier zijn waarfchijnlijk de zeevaart en zeehandel, het fchrift, de fterrekunde en vele andere kunften en wetenfchappen het eerst uitgevonden. Hier gaf de wetgeving van MOHAMMED den oorfprong aan eene Godsdienst, die zich niet minder dan de Christelijke heeft uitgebreid. Hier wisfelen ook fchoone akkerlanden, wijnbergen, grasvlakten en kronkelende rivieren met hemelhooge bergen en dorre woestijnen af. Komt! laten wij het dan een weinig van naderbij bezien.

§ 130. Georgië. De Kaukafus.

Wij bevinden ons aan de *Kaspische* zee. Deze rondgaande komen wij aan den mond der rivier *Kur* (*Cyrus*), gaan haar naar het Westen op, en komen dan in *Georgië*, een dal aan de zuidzijde van den berg *Kaukasus*, een der hoogfte, fteilfte en merkwaardigfte gebergten der Aarde. Hier vindt men alle luchtftreken van *Europa* bijeen; in het midden van het gebergte eeuwig ijs, fneeuw en rotfen, waar bee-

ren, wolven, jakhalzen, steenbokken, klipgeiten en hermelijnen wonen. De hoogste top, de *Elberons*, is altijd besneeuwd, en 9000 voet hoog. Daarop volgt de *Kasibeck* in hoogte. Verbazend groote watervallen, en wel eens gevaarlijke sneeuwstortingen komen hier niet minder voor dan in de *Alpen*, en de overtogt is zoo gemakkelijk niet; de bergen zijn steil en ongebaand, en in derzelver kloven wonen roofzieke volken. De tweede rij bergen is 3786 voet hoog, de derde heeft geen sneeuw op den top, maar zwarte rotsen. Cederen, cipressen en eiken worden afgewisseld door amandel-, vijgen-, perziken, abrikozen-, peren-, palm-, olijf- en laurierboomen. Langs de *Kaspische* zee vindt men zwavel en andere brandbare stoffen: zelfs rijst er in de stad *Baku* een altijd brandend vuur uit den grond, hetwelk in bijzonderen eerbied is bij de *Perzische Magiërs*. Aan den mond van den *Kur* zijn rijstlanden. Weinig landen in de wereld hebben zoo vele kleine en geheel verschillende volken en talen, als de *Kaukasus* (*) en de landen tusschen de zwarte en *Kaspische* zeeën. Langs dezen weg is het grootste gedeelte van *Europa* bevolkt, daar de volken uit *Azië* doorgaans over den *Kaukasus* naar de rivier den *Don* gingen. In het ten oosten der Zwarte zee gelegene *Mingrelië* en *Imeretië* vindt men uitgestrekte wouden van vrucht- en andere boomen, die den *Aziatischen* oorsprong van de meeste onzer ooftvruchten bevestigen. De wijnstok stijgt er tot in de toppen der hoogste boomen.

§ 131. Armenië. De Taurus. Wanneer wij uit den *Kaukasus* over *Tifflis*, de hoofdstad van *Georgië* (40,000 inwoners) naar het Zuiden gaan, zoo naderen wij den berg *Taurus*, die in vele takken door *Armenië* heenstrijkt. Dit geberg-

(*) Daaronder onderscheiden zich de bewoners van *Cirkassië* als een schoon en moedig bergvolk, dat eene gematigde en vruchtbare landstreek bewoont.

te is wel een der aanzienlijksten van dit Werelddeel. Het begint reeds in Klein-*Azië*, en verdeelt zich bij de *Middellandsche* zee in den eigenlijken *Taurus*, *Antitaurus* en *Amanus*. De eerste loopt naar *Armenië*, en daartoe behoort dan ook de *Ararat* (volgens sommigen meer dan 16,000 voet hoog) waarop de arke van NOACH nederkwam. Van hetzelve dalen de rivieren *Tigris*, *Eufraat*, *Kur* en *Araxes* neder. *Armenië* is, door de hooge ligging des winters zeer koud, zoodat de menschen onder den grond wonen. En toch heeft men er geen hout of turf, zoodat men gedroogde koemist moet branden. Maar de dalen zijn zoo veel te schooner. Volgens den beroemden reiziger TOURNEFORT groeijen hier de beste *Europische* vruchtboomen genoegzaam in het wild, gelijk ook heerlijke tulpen, zoodat hij hier het Paradijs meende te vinden. Op de naburige weiden grazen vele paarden en runderen, en ook granen zijn er overvloedig.

§ 132. Kurdistan, Mesopotamië. De *Taurus* loopt in *Armenië* gedeeltelijk met den *Antitaurus*, gedeeltelijk met den *Kaukasus* ineen, doch dringt alsdan in twee armen verder, de een gaat oostwaarts door *Perzië*, waarvan wij straks zullen spreken; de andere zuidwaarts, bij de Ouden *Zagrius* genoemd, wordt door het krijgshaftige, woeste, en genoegzaam onafhankelijke volk der *Kurden* (oudtijds *Karduchen*) bewoond, waarvan de hoofdstad *Sulomany* in een niet onvruchtbaar en gematigd dal ligt. Westwaarts van dit gebergte ligt de groote vlakte van *Mesopotamië*, tusschen de rivieren *Tigris* en *Eufraat*, eene vlakte, die reeds voor tweeëntwintig eeuwen grootendeels woest en zandig was, doch het thans, onder de Regéring der *Turken*, die allen landbouw verstikken, nog veel meer is. Midden in deze vlakte verrijst nogtans het gebergte van *Merdin* (bewoond door 20,000 zielen) rijk aan druiven, vijgen en abrikozen; en men heeft er de steden *Mosul* (met 45,000

inwoners tegen over *Ninivé*), en aan den overkant van den *Tigris Diarbekir*, oudtijds *Amida*, met 50,000 zielen (*). Deze ſtad moet er donker uitzien: zij is geheel van zwarte ſteenen gebouwd.

§ 133. Chaldéa of Babylonië. Veel vruchtbaarder was in ouden tijd het zuidelijker gelegen *Chaldéa* of *Babyloniё*, waar de *Eufraat* en de *Tigris* elkander naderen, en eindelijk ineenloopen. Hier woonde oudtijds een vernuftig volk, hetwelk de ſterrekunde uitvond en grooten koophandel en tapijtfabrieken bezat. Deze vlakte was overigens zoo uitſtekend vruchtbaar (†), dat er eene ſterke bevolking met de ontzaggelijk groote hoofdſtad *Babylon* een genoegzaam beſtaan vond; die vruchtbaarheid werd nog vermeerderd door kunſtige kanalen, uit de beide rivieren naar de landerijen geleid, terwijl men er ook in *Jodenlijm* of *Bitumen*, (eene ſtof die ſpoedig hard wordt) een gereed en onkostbaar middel tot bouwing van huizen bij de hand had. Buitendien gaf het land *sesamis*, eene ſoort van oliezaad, gerst, dadelboomen, wier lekkere vrucht nog heden het voornaamſte voedſel der naburige *Arabieren* is, en waarvan men palmwijn en honig bereidde. Men heeft er nog zeer veel melkgevende buffelkoeijen. *Babylon* beſtaat niet meer, en evenmin *Seleucia*, 't welk in deszelfs plaats is gekomen. Zelfs *Bagdad*, voor bijna elf honderd jaren gebouwd, is zeer in verval; alleen de koopſtad *Basra* (60,000 inw.), welke niet ver van den mond der twee vereenigde rivieren ligt, drijft nog ſterken handel op *Indië* en *Arabië*, waartoe dit land altijd bij uitnemendheid geſchikt was. De omtrek dezer ſtad is rijk aan de uitnemende *Arabiſche* paarden, de besten en vlugſten der wereld.

(*) De bevolking van al deze plaatſen wordt echter zoo onderſcheiden opgegeven, dat er geen vaste ſtaat op te maken is. Ditzelfde geldt van vele andere Aziatiſche ſteden.

(†) Uit éénen zaadkorrel kwamen er wel 300 voort.

Maar zoo *Mesopotamië*, en het thans ook bijna geheel ongebouwde *Chaldea* ons reeds aan het gezigt der *woestijn* gewenden, men ontmoet die nu geheel en in den ruimſten zin, wanneer men *Arabië* binnen treedt. Deze woestijn is echter niet geheel zonder water: op zekere afſtanden vindt men waterputten, plaatſen aan de omzwervende woestijnbewoners (*Beduïnen*), bekend. Deze lieden, die, uitmuntende ruiters zijn, bezitten in menigte de zoo even genoemde voortreffelijke paarden, en vooral de kameel of *dromedaris* (*), die hunne lasten vervoert. Zonder dit dier, te regt *het schip der woestijn* geheeten, zou het land onbewoonbaar zijn. De goede Voorzienigheid heeft het blijkbaar aan de *Arabieren* en andere bewoners der woestijn gegeven, op dat men deze ſtreken zou kunnen doortrekken, ja daarin zijn verblijf vestigen. Dit dier kan ſnel loopen, (in acht dagen 300 uren verre) en zware lasten dragen: (wel 700 pond). Daarbij is het zoo matig, dat het zich met dorre ſtruiken tot voedſel behelpen kan, en wel eens tien dagen achtereen doorbrengt, zonder te drinken, alzoo zijn maag het vermogen bezit, het ingedronkene nat te bewaren. Is dit geen groot bewijs van Gods vaderlijke zorg voor den mensch? Daarenboven drinken de woestijnbewoners de kameelmelk, welke voor deze matige menſchen een groot gedeelte van hun voedſel uitmaakt, en in geval van hoogen nood (doch anders niet) ſlagten en eten zij het nuttige dier. De kameel is door de Voorzienigheid juist ook in die landen geplaatst, waar hij zoo onmisbaar is, in de zandwoestijnen en zandſteppen van *Mauritanië* tot *China*, dat is: over de geheele breedte van ons Halfrond. Meer noord- of zuidwaarts willen zij niet tieren, doch in die ſtre-

§ 134. Arabië. De woestijn.

(*) De laatſte, met één bult, is veel algemeener dan de kameel, die twee bulten heeft.

ken zijn zij ook ongemeen talrijk. Met behulp van dit dier heeft de *Arabier*, vooral die der woestijn, sedert onheugelijke tijden zijne onafhankelijkheid weten te bewaren; want wie kon hem, zelfs met paardevolk, inhalen; of wie kon het ook in die dorre gewesten der moeite waard geacht hebben? — De *Alhagi* of kemelsdoren, het gewone voedsel van den kameel, vindt men in alle woestijnachtige landen.

§ 135. Gelukkig Arabië. Maar geheel *Arabië* is geene woestijn. Eerst heeft men de dorre kust der Roode Zee (het heete *Tehama* met de havens *Dsjidda* en *Mocha*, en de twee hoofdzetels van de *Mohammedaansche* Godsdienst, *Mekka* en *Medina*) en ten Noorden het rotsige schiereiland tusschen de twee boezems, waarin die zee uitloopt, *Steenachtig Arabië* genoemd, waarin de verhevene bergen *Sinaï* en *Horeb* het tooneel waren der Wetgeving van God aan MOZES. Daarop komt het vruchtbare gebergte, thans beroemd door een voortbrengsel, hetwelk onder alle standen van den rijksten tot den armen hutbewoner toe gebruikt wordt, de *koffij* namelijk, de vrucht van een' kleinen boom, waarvan *Arabië* het vaderland is: de *Moka-* of *Levantsche* koffij is nog de beste, en wordt zonder melk gedronken. Men heeft er nog *manna*, den balsem van *Mekka*, myrrhe, aloë, *Arabische* gom, en andere specerijen en smakelijke boomvruchten. Het drooge land is ongemeen geschikt voor de *doura*, eene soort van maïs, die de Voorzienigheid aan vele drooge en heete landen geschonken heeft, gelijk de rijst aan vochtige gronden.

§ 136. Syrië. Palestina. Ten Noordwesten van *Arabië* ligt *Syrië*, een land aan den oever der *Middellandsche Zee*, hetwelk in de lengte (van het Noorden naar het Zuiden) door eene groote bergketen in verscheidene armen doorsneden wordt, welke oudtijds achtervolgens de namen van *Amanus*, *Casius*, *Anti-Casius*, *Libanon*, *Anti-Libanon*, *Hermon*, gebergten van *Sichem*, van

Gilboa, van *Gilead* en *Judea* droegen. Buiten dezen heeft men nog aan de Zee den berg *Karmel*, en midden in het land den alleen staanden berg *Tabor*. De *Libanon* nadert ook digt de Zee. Uit deze namen, mijne vrienden! merkt gij reeds dat wij op een' bekenden grond zijn, namelijk dien van het *Heilige* of *Joodsche* land, later *Palestina* genoemd, waarvan u de Bijbelsche Geschiedenis zoo veel schoons en treffends verhaalt. Dit land, zegt de Bijbel, was oudtijds zoo vruchtbaar, dat het van *melk* en *honig* vloeide; maar er waren nog wel meer heerlijke voortbrengselen, namelijk olijfolie, groote druiven, en dus wijn; vijgen, granaatappelen, beste tarwe, en uitmuntende weilanden, waarin de Aartsvaders en ook hunne nakomelingen runderen, schapen, geiten, ezels en kameelen hielden. (Voor paarden was het land te bergachtig). Thans is dit alles verdwenen: de vele oorlogen en verwoestingen hebben den vruchtbaren grond doen verwaarloozen, zoodat de aarde door de bergstroomen is weggespoeld, en men slechts naakte rotsen ziet. Nogtans is op sommige plaatsen de vruchtbaarheid nog zeer groot, en vooral in de nabijheid van het *Joodsche* land, aan de achterzijde van het gebergte *Anti-Libanon*, waar de heerlijke vlakte van *Damaskus*, (die ook in den Bijbel hoogelijk geroemd wordt; denkt slechts aan de Geschiedenis van NAÄMAN) door de *Mohammedanen* voor een hunner vier Paradijzen gehouden, en rijkelijk door beken van het gebergte besproeid wordt. *Damaskus* heeft wel 150,000 inwoners, en is eene der oudste steden, daar zij reeds ten tijde van ABRAHAM bestond. Ook de berg *Tabor* heeft op zijn' top eene heerlijke vlakte, gelijk eene tafel. Door het land heen (tusschen de gebergten) vloeit de beroemde *Jordaan*, door het allerbekoorlijkste meer van *Genesareth*, waar de Heiland der wereld zoo vele wonderen deed, en loopt thans uit in de *Doode Zee*, eene akelig ziltig meer, waarvan de om-

8

ſtreken doodsch en als verbrand zijn. Deze zijn geheel *vulkaniek*, en getuigen van groote natuurverwoestingen. Hier hebben de ſteden *Sodom* en *Gomorra* gelegen, die God om hare ondeugden door vuur heeft doen vergaan. Niet verre van dáár, in een woest gebergte, ligt de hoofdſtad *Jeruzalem*, thans zeker met niet meer dan 30,000 inwoners bevolkt, weleer eene der grootſte ſteden van het Oosten.

§ 137. Phenicië. De zeekust van *Syrië* is eene lange ſmalle ſtrook tusſchen het gebergte en de Zee, waarvan het middelſte gedeelte, aan den *Libanon* gelegen, oudtijds *Pheincië* genoemd werd; een land, hetwelk door zijne ligging aan de Zee, met verſcheidene goede havens, en aan een boschrijk gebergte, ongemeen geſchikt was voor den koophandel. De *Libanon* leverde namelijk heerlijk timmerhout op, waarvan SALOMO immers grootendeels zijnen tempel bouwde, en de *Pheniciërs* gebruikten het tot den ſcheepsbouw. Hier zag men de aloude ſteden *Sidon* en *Tyrus*, die zoo rijk waren, en in de toen bekende wereld zoo veel ſcheepvaart dreven, als *Amſterdam* vóór nog niet langen tijd. De *Pheniciërs* voeren aan den eenen kant tot *Engeland* en *Pruisſen*, en aan den anderen tot *Indië* en rondom de Kaap de Goede Hoop.

§ 138. Noordelijk Syrië. Het noordelijke gedeelte van *Syrie* maakt meerendeels de vallei aan den *Orontes* uit; die rivier ontſpringt op den *Antilibanon*, en heeft zeer vruchtbare oevers; eerst ſtroomt zij noord-, dan westwaarts, voorbij de ſteden *Hamah* (30,000 inwoners) en *Antakia*, voorheen *Antiochie*, dat toen eene der meestberoemde en aanzienlijkſte ſteden der wereld was, en wier omſtreken, vooral het bekoorlijke boschje *Daphne*, in geheel *Azie* bewonderd werden. Niet verre van daar ligt de groote koopſtad *Aleppo* (met bijna 100,000 inwoners), thans de hoofdſtad van *Syrie*, in eene zeer gezonde luchtſtreek, doch in 1822 benevens den omtrek door eene aardbeving meer dan half ver-

woest. De ſprinkhanen zijn hier en elders dikwijls een vernielende plaag voor het land, maar worden ook als ſpijze genuttigd. Tusſchen de bergen *Libanon* en *Antilibanon* ligt de vallei van *Bekaa*, oudtijds het *holle Syrie*, met de ſchoone bouwvallen der ſtad *Baalbek*, en in de woestijn naar den kant van *Arabie* de heerlijke puinhoopen van *Palmyra*, eene zeer oude ſtad, door SALOMO geſticht.

§ 139. Klein-Azië. Nu gaan wij tusſchen het gebergte en de Zee door, (een naauwe pas, waar ALEXANDER *de Groote* eens eene overwinning behaalde) en komen dan in *Klein-Azie*, een groot Schiereiland tusſchen de *Middellandsche*, *Egeesche* en *Zwarte* Zeeën, het gebergte *Taurus* en de rivier *Eufraat*. Het genoemde gebergte *Taurus* ſtrekt zich eerst Zuidoost-, alsdan niet verre voorbij de Zuidkust vlak Oost, (hier is hij wel 6000 voet hoog boven de Zee, doch in de binnenlanden is de *Mozesberg* of *Takhtalou* wel 10,000 voet hoog,) dan Noordoostwaarts uit, en loopt eindelijk zamen met de *Armenische* bergen; het heeft ook gemeenſchap met den *Kaukasus*. Ten Noordwesten van het Schiereiland vindt men nog de beroemde bergen *Olympus* en *Ida*, bij het oude *Troje*. Van rivieren heeft men den *Halys*, die noordwaarts in de Zwarte Zee vloeit, en wel de grootſte is, de *Kayſter*, *Hermus*, *Paktolus* en *Meander*, welke westwaarts in de *Egeesche* Zee loopen, en oudtijds beroemd waren om het goud, dat zij met zich voerden, en om hunne bevallige kronkelingen; de *Pyramus* of *Geyhaun*, de breedſte van allen, aan wiens oevers veel watervogels zijn, de *Kalykadmus* en *Cydnus*; deze drie laatſten hebben ſlechts een' korten loop van den *Taurus* naar de *Middellandsche* Zee. Dit *Klein-Azie* is in de Geſchiedenis der wereld ten hoogſte beroemd: daar heeft de grootſte dichter der *Grieksche* Oudheid, HOMERUS, met nog vele anderen gebloeid, (want *Klein-Azie* was vol *Griekſche* volkplantingen); hier

hebben de veroveraars CYRUS en ALEXANDER hunne overwinningen behaald, en wie weet niet, dat ook de Apostel PAULUS hier te lande geboren is, en op zeer vele plaatſen het Evangelie heeft verkondigd! 's Lands voortbrengſelen zijn menigvuldig, vooral katoen, wol (omſtreeks de ſtad *Angora* met 20,000 inwoners), zijde, die te *Burſa* (Oud-*Pruſia* met 50,000 inwoners) bereid wordt, timmerhout bij *Ismid* (*Nicomedia* met 30,000 inwoners), ſafraan bij de groote koopſtad *Smyrna* (120,000 à 130,000 inwoners), opium, granen, ooſt, enz. Jammer, dat het land onder de *Turken* zoo geheel verwaarloosd is, en bijna woest ligt. Dit zelfde is het geval met het naburige eiland *Cyprus*, eertijds zoo bevallig, dat men het aan de Godin der ſchoonheid (VENUS) toewijdde. Men heeft er echter nog keurigen wijn, rozenhout, meekrap, moeskruiden, katoen, zijde, de *St. Jans*-brood-boom, edelgeſteenten, enz. Ook het naburige ſchoone eiland *Rhodus* (naar de vele *rozen* genoemd), is diep in verval.

§ 140. Perzië. Wij reizen nu hooger op, langs het gebergte *Taurus*, tusſchen het reeds bovengenoemde *Armenie* en *Mesopotamie* door, en dan komen wij in *Perzie*. Dit is eene dier groote *bergvlakten*, waarvan wij vroeger geſproken hebben, welke noordwaarts naar de *Kaspische* Zee, zuidwaarts naar de *Perzische* golf en de *Indische* zee, zuidwestwaarts naar den *Tigris*, en oostwaarts naar den *Indus* afhelt. Gelijk wij dáár zagen, wordt deze vlakte ook door gebergten omringd, namelijk ten Noorden door de voortzetting van den *Kaukasus*, die naar *Indie* gaat, ten Westen door het gebergte *Zagrius*, 't welk het van den *Tigris* ſcheidt, ten Zuiden door de oude gebergten van *Perſis*, waarin de puinhoopen van het aloude *Perſepolis* liggen, en die de laagſten van allen zijn, en ten Oosten door de hooge *Salomons*-bergen. Deze vlakte ligt 4000 of 5000 voeten hoog boven de Zee, en is grootendeels zandig en dor, door gebrek aan regen

en rivieren. Zij is dan ook brandend heet, maar, zoo als alle hooge berglanden (*), zeer geſchikt tot het voortbrengen van allerlei kruiderijen en droogerijen, die zulk eenen grond beminnen, en doorgaans kracht van genezing bezitten; als mastik, wijrook, terpentijn, manna, kasſia, gomammoniak, ſennebladeren, rhabarber, opium, ſaffraan, enz. De vlakte is ſomtijds des morgens geheel met zout bedekt. Men heeft er bergen van ſteenzout, heete en geneeskrachtige bronnen, *naphta* (aardpek), en te *Baku* bij de *Kaspische* zee flikkert het zoogenaamde *eeuwige vuur* der *Perzianen* (verkeerdelijk *vuurdienaars* genaamd) uit den grond. Ook had de vlijt en werkzaamheid dier oude *Perzianen*, navolgers van den wijzen ZOROASTER, door het graven van kanalen, het zuinig beſparen van het regenwater en de weinige bronnen, het land ongemeen vruchtbaar weten te maken, zoodat het op vele plaatſen naar een' tuin geleek (even als de oude *Joden* in *Palestina* gedaan hadden). Thans is dit zoo niet meer: verdrukking en gedurige binnenlandſche oorlogen hebben het land half ontvolkt, en de ſteden bijkans woest gelaten, zoodat de oude Hoofdſtad *Ispahan* van 600,000 nog geene 100,000 menſchen heeft overgehouden. Maar noch is de wijn van *Schiraz*, in het Zuiden van *Perzië*, zeer vermaard; in het zuidwesten groeijen keurige dadels, en aan de kust der *Kaspische* zee meloenen, perziken, granaat- en oranjeappelen; de moerbezieboomen voeden er vele zijwormen; men heeft er tarwe en rijst, de fraaiſte bloemen, gelijk tulpen, ranonkelen, anjelieren, en vooral een overvloed van rozen, waaruit zoo hier als elders in het Oosten de voortreffelijke rozenolie bereid wordt. Doch deze kust is ongezond, gelijk daarentegen de minder vruchtbare,

(*) Dus heeft *Zwitserland* de heilzame Alpenkruiden en *Peru* de onvergelijkelijke *kinabast*.

zandige en rotſige bergvlakten zeer gezond is. Zoo wordt alles in de Natuur tegen elkander opgewogen, en de goede hemelſche Vader begunſtigt niemand zijner kinderen partijdig. Uit het dierenrijk bezit *Perzië* paarden, wilde ezels, geiten en ſchapen, (ſommigen met een' vetſtaart, waarvan men het vet als boter in de keuken, en als olie in de lamp gebruikt) kameelen met ééne en twee bulten, (in het Oosten van *Perzië* te huis) dieren, welke tegenwoordig, daar het land zoo ſlecht bevolkt is, en door de *Turkomansche* en *Kurdische* herders met hunne kudden wordt rondgetrokken, zeer menigvuldig zijn.

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

Zuidelijk Azië.

§ 141. Indië. Van *Perzië* komen wij van zelve naar het ſchoonſte en rijkſte gedeelte van dit Werelddeel, namelijk *Indië*, of de twee Schiereilanden van *Hindostan* en *Achter-Indië*, welke te zamen het zuidelijkſte gedeelte van *Azie's* vaste land, of *Zuidelijk Azie*, uitmaken. Het ligt tusſchen de *Indische* en *Chineesche* zeeën; de golf van *Bengalen* ſcheidt de beide Schiereilanden van elkander, en ten Noordwesten en Noorden ſtrekken zich het *Salomons*-gebergte, de gebergten *Paropamisus*, *Hindoekosj*, *Himmalaya*, en ten Noordoosten de weinig bekende bergrug tusſchen *Tibet*, *China* en den *Burhampouter* uit. Wij zullen eerst *Hindostan* beſchouwen, en dan *Achter-Indië*.

§ 142. Hindostan. De Himmalaya. *Hindostan* heeft ten Noorden de reeds genoemde grenzen, doch wordt ten Oosten door de rivier *Burhampouter* en de golf van *Bengalen* van *Achter-Indië* geſcheiden. De rivier *Nerbudda* verdeelt het in twee deelen: het eigenlijk gezegde *Hindostan*, ten Noorden, en *Dekan*, of het ſchiereiland ten Zuiden. De hooge bergen aan de noordzijde weren den noordewind, en geven tevens den oorſprong aan die beroemde ſtroomen, welke *Hindostan* zoo ongemeen vruchtbaar maken. Dit hooge gebergte is de *Himmalaya*, hetwelk men, vereenigd met den *Hindoekosj*, geruſt voor het hoogſte der wereld mag houden, daar ſommige *Engelsche* reizigers ontdekt hebben, dat de hoogſte toppen van dat gebergte *ten minſte* 25,000 voet hooger zijn, dan de Zee, en dus den *Chimboraço* in *Amerika*, dien men vroeger voor den hoogſten berg hield, wel 5000 voet overtreffen. Dit gebergte dan verrijst als een opgaande ſchouwburg in vier rijen; de eerſte zijn ſlechts heuvelen van 400 tot 750 voet, en zonder ſneeuw; de tweede middelmatige bergen van 1500 tot 5000 voet; de derde hooge toppen van wel 12,000 voet; en de vierde heeft de allerhoogſte bergkruinen van wel 25,000 of 26,000 voet, die 80 uren ver te zien zijn (*). Aan den kant van *Indië* is het gebergte zeer ſteil, en hoog met eeuwige ſneeuw bedekt. Daar is de landſtreek nog wel anders verheven, dan op de *Alpen*, waarover wij ons reeds zoo zeer verwonderd hebben, en die toch ſlechts ruim half zoo hoog zijn. Men heeft er, te midden van de ſneeuw, een aantal heete bronnen en grotten. Beneden de ſneeuw beginnen pijnboomen, die wel 180 voet hoog en 24 dik zijn, eiken, miſpelboomen, 60 voet hoog en 7 voet dik. Er groeijen fraaije heesters, en nog lager alle *Europische* vruchtboomen, ja, wanneer men geheel beneden komt, vindt men al den rijkdom van de planten der keerkringen.

De drie hoofdrivieren *Indus*, *Jumna* en *Ganges* § 143. De Indus.
ontſpringen op dit gebergte; de eerſte reeds aan gene

(*) Men vindt er, die de hoogſte toppen van het *Himmalaya*-gebergte nog hooger ſchatten dan 28,000 voeten boven de oppervlakte der zee.

zijde en dus in de bergvlakte van *Tibet*. De voornaamste arm van dezen stroom, de *Setledsje* genoemd, heeft zijn oorsprong in het meer *Mana-sarowar*, loopt eerst noordwest-, dan westwaarts door het gebergte heen, en omringt met nog andere armen van den *Indus* het schoone Rijk van *Kachemire*, waar de warmte van het klimaat, door de ligging tusschen de ijsbergen zeer getemperd, het land geschikt maakt om de schoonste voortbrengselen te kweeken; te meer, daar van de bergen van alle kanten wateren afstroomen, die zich digt bij de hoofdstad *Kachemire* of *Sirinagor* in het schoone meer *Dall* vereenigen. Er zijn hier noch stormvlagen, noch vergiftige dieren. Overal schitteren de edelste rozen, en het land is rijk aan druiven; hier graast ook de geit van *Kachemire*, wier wol in *Indië* bewerkt wordt tot groote doeken of zoogenaamde echte *shawls*, die een kostbaren tooi onzer *Europische* dames uitmaken. Nog heeft men er runderen, muskusdieren, en vele bijen. — Van *Kachemire* dalen wij het gebergte af naar de vlakte van *Pondsjab*, door vier rivieren of takken van den *Indus* besproeid, waarvan de eigenlijke *Indus* of *Sind* de westelijkste, en de *Setledsje* of *Hypanis* de oostelijkste is. Aan deze laatste rivier was de eindpaal der togten van ALEXANDER den Grooten. Deze vier rivieren vereenigen zich ten Zuiden van dit landschap. Uit het Westen stroomt de driftige *Kaboul*-rivier door de hooge bergvlakte van *Afghanistan*, voorbij de twee hoofdsteden *Kaboul* (60,000 inwoners) en *Pesjour* (100,000 inwoners), in den *Indus* bij het *Zoutgebergte* van *Attok*, waaruit zoutbronnen te voorschijn komen; de *Indus* maakt vervolgens de oostelijke grens van *Afghanistan*, hetwelk de beste *Europische* vruchtboomen, benevens moerbezie- en palmboomen, granaatappelen, druiven, en heldergroen gras heeft, en westwaarts aan het *Salomons*-gebergte grenst. Meer zuidwaarts houden de bergen op, en de *Indus* loopt

door eene vlakte langs *Beloedschistan* (een dor en schaars bevolkt gewest), en om het schiereiland *Tatta* (oudtijds *Patala*) heen in de *Indische* zee.

§ 144. De Ganges.

Oostwaarts van den *Indus* ontspringt de *Ganges*, en ontvangt dien naam na de vereeniging van drie stroomen, aan wier zamenloop, en aan dien van den *Ganges* met de rivier *Jumna*, zich plaatsen van aanbidding der *Hindoes* of heidensche inwoners bevinden, welke dien stroom van zijnen oorsprong af tot aan zijnen mond toe voor ongemeen heilig houden. De oevers dezer rivier in het gebergte zijn ongemeen schilderachtig en woest; watervallen van vele honderde voeten storten zich uit in de vlakte, en in het verschiet ziet men den hoogen berg *Jumanatavari*, van 25,000 voet. De *Jumna* besproeit de vlakte der beide hoofdsteden, *Delhi* en *Agra*, steden weleer van vele honderd duizenden inwoners, doch thans grootendeels in puin liggende; het getal der tegenwoordige bevolking is moeijelijk te bepalen. Het schiereiland tusschen de *Jumna* en *Ganges* (*Doäb*) is vruchtbaar in rijst, indigo, en buffels, die dagelijks een aanzienlijken voorraad melk opleveren. Na de vereeniging vloeit de *Ganges* voorbij *Benares*, de aanzienlijke en heilige stad der *Hindoes*, (volgens sommigen wel met 580,000 inwoners), door de rijke vlakte, van *Bengale*, waar in overvloed rijst, tarwe, gerst, indigo, katoen, zijde en *opium* groeijen, eene vlakte, welke door den *Ganges*, even als *Egypte* door den *Nijl*, besproeid wordt, en waar men, behalve *Benares*, steden vindt als *Patna*, (300,000 inwoners) en *Calcutta*, de hoofdstad der *Engelschen* in *Indië*, waarvan de bevolking vroeger overdreven op 600,000 inwoners of meer geschat werd, doch welke, volgens latere tellingen van wege de *Britsche* regering, zeker niet meer dan 200,000 zielen bevat. Ten Zuiden wordt de vlakte van *Bengale* door het hooge *Bundelcund* of het land der diamanten begrensd, (het *Zwit*-

ſerland van *Indie*) en maakt aan den mond van den *Ganges* een groot *delta* of eenen driehoek, die door de vele groote en kleine armen der rivier uit eene menigte eilanden beſtaat, welke meeſtal met ſtruiken begroeid, onbewoond en ongezond zijn.

§ 115. Nadeelen van Hindostan.

Indedaad, mijne vrienden! gij moet u niet verbeelden, dat *Hindostan*, omdat wij daarin zulke ſchoone ſtreken gevonden hebben, een land van belofte is, vrij van alle ongemakken, die andere landen treffen. Wij hebben immers reeds meermalen opgemerkt, dat het aangename en onaangename op Aarde elkander ſteeds opweegt. Het paradijs van *Kachemire*, het ſchoone dal van *Kaboul*, de vlakte van *Bengale*, de overvloed verſpreidende *Ganges*, het land der diamanten behooren tot *Hindostan*, maar dat zelfde land heeft eene ſtreek, *Siri* genaamd, die zoo heet is, dat de inwoners vragen, waarom er nog eene andere Hel behoeft te zijn, daar *Siri* immers beſtaat: (de hitte klimt er wel eens tot 113 Graden, dat is: *vijfentwintig* graden meer, dan bij ons in den heetſten zomer: — diezelfde hitte heerscht ſomtijds te *Pesjour* bij de *Kaboul*-rivier;) men heeft te midden van *Indie* eene vrij groote, geheel dorre zandwoestijn, en het ſchoone *Bengale*, vooral de uitloop van den *Ganges*, wordt meer dan eenig ander land der wereld gekweld door het bloedgierigſte en meest verſlindende dier, den *koningstijger*. In dezen ſtroom zijn ook vele verſcheurende krokodillen (*kaymans*).

§ 146. Dekan of het Schiereiland. De Gatesbergen.

Ten Zuiden van het eigenlijk *Hindostan* ligt *Dekan*, of het Schiereiland. Midden door hetzelve loopt het gebergte *Gatt* of *Gates*, en ſcheidt de jaargetijden van elkander. Gij zult dit beter begrijpen, wanneer gij u herinnert hetgeen wij voorheen (bl. 26) van de *Moussons* of afwisſelende winden in deze ſtreken gezegd hebben. Van April tot September brengt de Zuidwester-*Mousson* op *Malabar* of de Westkust regen en ſtorm aan: van October tot Maart maakt de

Noordooster-*Mousson* de lucht ſchoon, en brengt goed weder met zich. Doch vlak omgekeerd is het op de kust van *Koromandël*, of de Oostkust, waar de Noordooster-*Mousson* buijig is, en de ſcheepvaart onveilig maakt, terwijl de Zuidwester-*Mousson*, wanneer die over het gebergte heenſtrijkt, als 't ware gezuiverd wordt, en alsdan ſchoon weêr op de Oostkust aanbrengt. In *Indië*, en in het algemeen in de *heete luchtstreek*, heeft men dus geen zomer of winter, gelijk bij ons, maar *droogs* en *natte jaargetijden.* Wat de lengte van de dagen betreft, kan er geen onderſcheid van ſaizoen beſtaan; want om de nabijheid van den Evenaar zijn dagen en nachten altijd genoegzaam even lang, (eene inrigting, die de verbazende hitte door de lange nachten zeer tempert). Om diezelfde reden is het er ook nooit zoo koud, dat men een der jaargetijden winter kan noemen. Maar waar de zon vlak boven het hoofd der menſchen ſtaat, daar waſemt het water zoo ſterk uit, dat de lucht geheel met dikke dampen vervuld wordt, die dan weder in regenſtroomen nedervallen; en dit heet *de regentijd*, die dus plaats heeft in dien tijd, wanneer de zon in het ſchedelpunt ſtaat. Dit is weder eene zeer wijze beſturing des Scheppers; want natuurlijk wordt daardoor de brandende hitte in het midden des zomers getemperd, terwijl de tijd, dien wij *winter* zouden noemen, door helderen zonneſchijn en vast weder alleraangenaamst wordt, juist wanneer de zon het laagſte ſtaat. De regentijd is wel lastig, en dikwijls ongezond; maar hij verfrischt overal het verſchroeide aardrijk, geeſt nieuw leven aan de planten, en doet de groote ſtroomen der heete, of zuidelijke gematigde luchtſtreek, ontſtaan.

§ 147. Rivieren en ſteden van Dekan.

Indien men nu midden in het ſchiereiland van *Dekan* op het gebergte ſtond, zou men aan den eenen kant den regen in ſtroomen kunnen zien neêrvallen, en aan den anderen het land in den helderſten zonne-

ſchijn glinſteren, die aan de dieren en gewasſen van dit land zulk eenen ongemeenen en ſchitterenden gloed en allerlei kleurbrekingen bijzet. De hoogſte toppen zijn het naast bij de Westkust; van dáár, dat de grootſte rivieren van het westen naar het oosten vloeijen, namelijk de *Codavery*, *Kristnah*, *Cavery*, en andere kleinere. Doch het is merkwaardig, dat noch de kust van *Malabar*, noch die van *Coromandêl*, eenige *havens* van belang bezitten, even als of de Voorzienigheid daarmede *Hindostan*, hetwelk alle behoeften des levens in zichzelve bezit, had willen beveiligen. Maar de hebzucht der menſchen heeft dit niet geacht, en de voornaamſte ſteden van het Schiereiland zijn thans *of* door de *Europeanen* geſticht, of ten minſten in hun bezit, bij voorb. op *Coromandêl Madras*, eene groote *Engelsche* ſtad (462,000 inwoners), die niet veel van *Calcutta* in groote en aanzien zal verſchillen (*Pondichery* (25,000 inwoners), ten Zuiden van daar, eene *Fransche* bezitting, is zeer vervallen); op *Malabar Cochin*, belangrijk om den peperhandel, *Seringapatnam*, thans eene *Engelsche* binnenſtad, in dertig jaren van 150,000 op 32,000 zielen verminderd, omdat het geen Koningszetel meer is als voorheen: *Goa*, (20,000 inwoners) de hoofdſtad der *Portugeezen*, en *Bombay*, op een klein eiland, de derde ſtad der *Engelschen* in *Indië*, met 170,000 zielen; *Suratte*, wier inwoners men (misſchien vergroot) op 450,000 ſchat, enz.

§ 148. Voortbrengſelen van Hindostan.

Wanneer wij nu overgaan om den rijkdom van geheel *Hindostan* aan gewasſen en dieren te vermelden, zoo vinden wij ons verlegen wegens den overvloed, vooral van gewasſen, (het goud, de diamanten en robijnen, die het land bezit, zijn van mindere waarde dan die ſchatten). Daar het ons vooral te doen is, om de wijsheid en goedheid des Scheppers in de inrigting onzer Aarde te doen opmerken, zoo zal het u zekerlijk niet vervelen, met mij te zien, hoe de

Vader der menſchen overal op het weldadigst voor hen gezorgd heeft. In de heete luchtſtreken tieren vele planten, die den mensch nuttig zijn, veel beter dan elders, en geven eene zoowel luchtige, als ligtverteerbare en voedzame ſpijze. Hier heeft men b. v. de rijst, de ſago, de kokosnoot, den dadel, den banaan, de broodvrucht, den *tarowortel* enz. Gaat men verder noordwaarts, waar het kouder wordt, zoo worden deze luchtige en tevens voedzame planten al ſchaarſcher en ſchaarſcher; maar nu komen in plaats der palmvruchten en van de rijst de zwaardere graanſoorten, die minder luchtig te verteren zijn, b. v. de *Turksche* of liever *Indiaansche*, en de gewone tarwe, de rogge, de garst en de haver. Maar dit is juist voor de luchtſtreek berekend. Die zwaar werkt en minder uitwaſemt, kan het met zulke luchtige kost niet houden als de bewoner der heete luchtſtreek, die bijna niet kan arbeiden, en wien de hitte gedurig het zweet uitperst. Hij moet krachtig voedſel hebben; roggebrood is hem liever dan *sago* of rijst. (Dit ziet men b. v. aan de *Duitsche* arbeiders bij onze boeren). Maar ook dit is nog niet genoeg; geen brood, hoe grof ook, zou zijne krachten, door langen arbeid uitgeput, genoegzaam kunnen herſtellen. Hij moet *vleesch* of dierlijk voedſel hebben, en dit is nu juist in de koude landen weder veel meer voorhanden, dan in de warme. In *Hindostan* b. v. eet de inwoner bijna geen vleesch; ook zijn er de koeijen mager en ſlecht: en op al de eilanden van *Australië* (in de heete luchtſtreek) heeft men geene andere huisdieren, dan het varken en den hond gevonden. Maar in *Tibet*, dat wel zuidelijk ligt, maar wegens deszelfs hooge ligging zeer koud is, vindt men reeds vette ſchapen en geiten, en in het algemeen bijkans alle ſoorten van onze huisdieren. Het rundvee is even als het koren in bijna alle gematigde gewesten te huis. Het Noorden heeft de meeste eetbare visch-

en vogelfoorten, zoo als wij reeds gezien hebben. Het rendier kan nergens leven, dan in koude luchtftreken, en is daar ook van onwaardeerbaar nut. Hoog in het Noorden, waar bijkans geen mos meer groeit, vonden *Engelsche* reizigers den muskusos. — Even zoo levert de heete luchtftreek ook luchtige ftoffen tot kleeding op, zoo als het katoen en de ftof van den *Otahiter* papierboom: iets meer noordelijk geeft *China*, *Perzië* en *Italië* de digtere zijde; onze ftreken het vlas voor linnen, de wol der fchapen, en het Noorden pelterijen. De fchapen leven ook wel in warme luchtftreken, doch dan liefst op de bergen. — Het paard en de hond volgen den mensch bijkans overal.

§ 149. Gewasfen en dieren. Zoo heeft dan ook *Indië* een overvloed van heerlijke en nuttige gewasfen, maar weinig eetbare, althans tamme dieren. Onder de palmfoorten zullen wij flechts den kokosboom opnoemen, die tevens voedfel en olie in zijne noot, drank door zijne melk, touw door de bast der noot, en dekfel voor de woningen door zijne bladeren geeft: — zelfs onrijp kan men de vrucht gebruiken. Andere palmfoorten geven de voortreffelijke palmkool en den palmwijn. De banaan of *Indiaansche* vijg is ongemeen overvloedig en goedkoop; de *Mongostan*, de edelfte aller bekende vruchten, heeft een zachten rijnfchen fmaak, de *durian* een' beteren fmaak dan reuk; men heeft er ook de *mango*, de *pompelmoes*, tamarinden, kalebasfen, watermeloenen, zoete aardappelen, en nog eene menigte andere gewasfen, vooral boomvruchten. De rijst echter is het voornaamfte voedfel der inboorlingen, waarvan zij bijkans alleen beftaan. Onder de *dieren* van *Hindostan* is de buffel, die tot het rundergeflacht behoort, maar fterker is dan onze koe, wel het nuttigfte, en daarbij heeft men nog de *Zebou* of de kleine *Indiaansche* koe. Van wilde dieren bevat *Hindostan*, behalve den reeds genoemden tijger, ook den

leeuw, den olifant, het grootfte en tevens fchranderfte dier, den rhinoceros, enz. De *Indische* vogels zijn oneindig fchooner dan de onze, en de toonen van fommigen zijn ook zeer welluidend, gelijk die van den *Kuill* of oosterfchen nachtegaal, doch het getal der zingende vogels is minder. — De infekten zijn hier talrijker en fchadelijker dan in *Europa*, vooral de witte mier en de fprinkhanen. — Uit het rijk der delfftoffen bezit *Hindostan* goud en edelgefteenten.

Wat de *menschen* betreft, de *Indiaan* of *Hindoe* is matig, zacht en vreedzaam van aard (almede door het warme klimaat), geduldig en lijdzaam, maar ook ontzettend bijgeloovig, en hij is daardoor tot de grootfte wreedheden tegen zich of de zijnen in ftaat. Zoo verbranden zich de weduwen op de houtmijt harer mannen; moeders vermoorden in fommige ftreken hare pasgeborene dochters; kinderen werpen hunne zieke ouders in den *Ganges*; en velen geven zich zelven aan den dood of aan de vreesfelijkfte martelingen over, om hunne verfoeijelijke Goden (monsters met olifantskoppen of wilde varkenstanden) te verzoenen. En dit alles zien de *Europeanen* daar te lande aan, en laten het openlijk of oogluikend toe, fchoon zij de magt in handen hebben om het te weren. **§ 150. De menfchen.**

Behalve *Hindostan* bevat Zuidelijk *Azië* nog een groot Schiereiland, hetwelk in een ander lang en fmal Schiereiland uitloopt, dat zich ten Zuiden tot aan gene zijde van den Evenaar uitftrekt. Het is Achter-*Indië*, eertijds *het Schiereiland aan gene zijde van den Ganges* genoemd, en het Zuidelijk gedeelte heet het land van *Malakka*, hetwelk benevens de eilanden *Sumatra* en *Java* als het ware eene fcheiding maakt tusfchen het middelfte gedeelte der *Indische* zee, die men ook wel de *golf van Bengale* noemt, en het oostelijke gedeelte, of de *Chineesche* zee, die zoo vol eilanden is, waarvan wij naderhand zullen fpreken. § 151. Achter-Indië.

Dit oostelijke gedeelte dan van *Indië* wordt door

§ 152. Rivieren.

vier hoofdſtroomen beſproeid, namelijk de *Maykang* of rivier van *Cambodia*, wel twee mijlen breed, die vijftien Graden breedte doorloopt, en twintig mijlen ver voor de grootſte ſchepen bevaarbaar is; — de *Menam* of rivier van *Siam*, die uit *China* komt, het geheele Schiereiland doorloopt, en voorbij de voormalige hoofdſtad van *Siam*, *Judia*, na verſcheidene eilanden te hebben gevormd, in de golf van *Siam* valt; de *Thelaguan*, *Martaban* of *Noukian*, waarvan wij weinig weten, doch die niet geringer ſchijnt te zijn, dan de vorige; de *Irawaddi* of rivier van *Ava*, die eigenlijk uit twee groote rivieren beſtaat, waarvan de oostelijke voorbij de hoofdſtad der *Birmannen*, *Ommerapoura*, vloeit, terwijl de westelijkſte of grootſte arm den naam van *Kendum* voert, en die na hare vereeniging wel een uur breed zijn en vele eilanden hebben. Behalve deze hoofdſtroomen heeft men nog vele aanzienlijke rivieren, die onmiddellijk in zee vallen, zoo als de rivier van *Tonkin*, die van *Pegu*, *Arrakan*, enz., benevens ettelijke zijrivieren, die in de andere vallen, en die in *Tonkin*, of het oostelijke gedeelte met elkander wel vijftig bedragen. Al deze wateren ontſpringen ten Noorden van het Schiereiland op de hooge bergen van *Tibet*, en op die tusſchen *China* en het land der *Mongolen*, zoodat zij allen naar het Zuiden vloeijen. Zij vormen ook bij hunnen uitloop verſcheidene monden en daardoor groote eilanden, die doorgaans bij uitſtek vruchtbaar, maar ook wel eens zeer ongezond zijn. Deze ſtroomen en tusſchenliggende bergen verdeelen het land natuurlijk in de Rijken of valleijen van *Tonkin*, *Laös*, *Cochinchina*, *Cambodia*, *Siam*, *Pegu*, *Ava* en *Arrakan*. Even als de *Ganges* en andere ſtroomen der heete luchtſtreek hebben deze rivieren geregelde overſtroomingen, wanneer de zon in het ſchedelpunt komt, en dan menigvuldige dampen doet oprijzen, welke in zware regens nedervallen. Alsdan ſchijnt het geheele land eene groote watervlakte; maar het loopt na eenigen tijd (in December) weder in de bedding der rivieren, en laat dan een vruchtbaar ſlib of ſlijk achter, waarin de heerlijkſte voortbrengſelen der heete luchtſtreek groeijen. Het is onmogelijk, die allen op te noemen. Bepalen wij ons ſlechts tot eenigen der voornaamſten.

§ 153. Voortbrengſelen.

Rijst, die altijd in het water moet groeijen, is ook hier het voornaamſte voedſel der ingezetenen, en geeft wel tweemaal in het jaar eenen vijftigvoudigen oogst. Daarenboven heeft men bergrijst, die dient als de andere mislukt, *mais* of Turksch koren, *bananen*, of piſangs, eene voedzame boomvrucht, waarvan er wel 200 aan éénen boom zitten, en dat aan éénen tros, daar het een palmboom is, die geene takken heeft, benevens allerlei andere palmſoorten; voorts de *durian*, *mangostan*, en andere uitſtekende boomvruchten, zoo als de *Hong* in *Tonkin*, de *Thy*, die echter vergiftige bladeren heeft, enz. Het ſuikerriet levert overal heerlijke en overvloedige ſuiker op, die zeer geſchikt is voor den uitvoer. De *tekboom* heeft een hout, dat onder water ſteeds harder wordt, en dus zeer geſchikt is voor den ſcheepsbouw. Het adelaarshout, *goijaba*, *calambac*, ſandelhout, aloëhout, en andere ſoorten verſpreiden liefelijke geuren. Het bamboesriet dient tot alle mogelijke huisſelijk gebruik: de jonge ſpruiten worden zelfs gegeten. Het gomlak geeft eene ſchoone roode kleur; het wordt door den beet van ſommige inſekten veroorzaakt. Uit het rijk der delfſtoffen of *mineralen* heeft men hier edelgeſteenten, goud, zilver, koper en ijzer, doch niet zoo hard als het Noordſche, benevens zwavel en marmer. Onder de dieren vindt men olifanten, misſchien meer dan elders, zelfs *witte*, maar deze zijn zeldzaam, en ſtrekken tot een' twistappel voor de inlandſche koningen. (Het is bekend, dat de tanden van dit ſchrandere en zachtaardige dier ons het *ivoor* opleveren.)

Voorts zijn er rhinocerossen of neushoren-dieren, buffels, (beter dan de ossen) en paarden, doch deze zijn klein. Onder de vogels is er een, die een nestje maakt uit kruiden, 't welk zeer duur verkocht wordt, en bij de *Chinezen* voor eene lekkernij geldt. De inwoners van *Achter-Indië* zijn zeer gesteld op statelijke plegtigheden en vaste gebruiken, over het algemeen vreedzaam, maar ook gebogen onder het juk van onbepaalde Vorsten, die zij bijkans als Goden eeren. De *Maleijers*, of de bewoners van het zuidelijke Schiereiland *Malakka*, waarvan de hoofdstad denzelfden naam draagt, zijn daarentegen wraakzuchtig en woelziek.

TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Oostelijk Azië.

§ 154. China. Grenzen. Rivieren. Uit Achter-*Indië* komt men, zonder hooge gebergten over te steken, wanneer men noordoostwaarts reist, van zelve in *China*, tot het oostelijkst gedeelte van het vaste land behoorende. De *Chinezen* zelve noemen het wel het *land in het midden*, en zeggen dat het midden in het *vierkant der Aarde* ligt, doch dit is een staaltje van hunne trotschheid, die zich boven alle andere menschen verheven beschouwt. Behalve aan *Tonkin* grenst dit rijk ten Zuidoosten en Oosten aan de *Chineesche* Zee, en ten Noorden en Westen aan hooge gebergten, zoo vele takken van het hooge middelgebergte van *Azië*. Het is eigenlijk de afhelling van dit gebergte naar het Oosten, en van daar komen ook de twee groote rivieren *Hoangho*, of *gele vloed*, omdat zij gelen modder heeft, die in de *gele Zee* loopt (een zeeboezem, tusschen *China* en het Schiereiland *Korea*), en de *Tang-tse-kiang*,

die het rijk in twee bijna gelijke deelen, het noordelijke en zuidelijke, verdeelt. De eerste heeft eenen loop van 670, de tweede wel van 700 uren lang. Tusschen deze beide groote stroomen is een bergrug, en een andere tusschen den *Tang-tse-kiang* en den *Sikiang* in het zuiden des rijks, die met een' zeer breeden mond in zee valt bij de koopstad *Canton*, de eenige waarop de *Europeërs* voor alsnog mogen handel drijven, en die meer dan 1,200,000 inwoners heeft, waarvan velen in schuiten op het water wonen.

§ 155. Voortbrengselen. *China* strekt zich van den 22sten Graad ten Zuiden tot den 42sten ten Noorden uit. Het ligt dus gedeeltelijk zeer warm, gedeeltelijk in de gematigde luchtstreek; ja in het Noorden des lands, omstreeks *Peking*, kan het 's winters geducht vriezen; hetwelk men aan de hooge bergen ten Noorden en aan de salpeter in de lucht, toeschrijft. Door deze verscheidenheid van klimaat en de uitgestrektheid des lands, moet het aantal der verschillende voortbrengselen ook zeer groot zijn, en *China* bezit genoegzaam alles, wat tot behoefte, nut en gemak des levens kan dienen. Wij zouden er zeer velen kunnen opnoemen, onder anderen de katoenplant, waarvan het *Nankings* linnen gemaakt wordt, de sneeuwwitte en lekkere vrucht *Litschi*, de goudgele *jaca*-vrucht, het kruid *pe-tsai*, eene toespijs bij de rijst, de beste soort van oranje-appelen, naar het land china's-appelen genoemd, enz.; doch wij zullen ons slechts tot eenige weinige bepalen, die tot de meest belangrijke behooren, namelijk het *porselein*, de *theeboom*, de *kamfer*, de *was-*, *vernis-*, en *vetboomen*, de *zijde*, de *goudvisch*, en het *muskusdier*.

Het porselein is algemeen bekend. Het wordt thans wel in vele landen van *Europa* gemaakt, en zelfs fraaijer en met meer smaak, dan in *China*, maar oorspronkelijk is het toch in dat rijk uitgevonden, en

het heeft ons werelddeel ook langen tijd daarvan voorzien. De porfeleinaarde, waaruit dit huisraad gemaakt wordt, is in *China* in overvloed voorhanden. In het vlek *King-te-sching* in de Provincie *Kiang-fi*, hetwelk, volgens de nieuwfte opgaven, eene halve Millioen inwoners heeft, worden wel drieduizend ovens daarmede bezig gehouden. De thee vond men voorheen nergens dan in *Japan* en hier; maar federt de laatfte jaren heeft men in fommige bezittingen der *Engelschen* in *Indië*, alsmede in *Brazilië*, en vooral ook op *Java* zich niet zonder eenig gevolg op de theekultuur toegelegd. De meeste en beste thee komt echter nog altijd uit *China*, van waar de *Engelschen* en *Amerikanen* die jaarlijks in menigte komen afhalen, en daardoor veel geld in *China* brengen (*). Ook te land, over *Kiachta*, wordt veel thee naar *Rusland* uitgevoerd. Het zijn de bladeren van een boompje, die men laat droogen. Eer deze drank in *Europa* bekend was, dronken de menfchen meer bier, waarbij zij over het geheel veel fterker en gezonder waren. De beste foort van thee, *keizerthee* genaamd, gaat bijna nooit uit het land. De *kamferboom* is veel hooger en dikker dan de theeboom; men zegt, dat er zijn, die nauwelijks door twintig perfonen kunnen omvademd worden en honderd ellen hoog zijn. De kamfer is het afkookfel der jonge takken. Twee boomen geven eene foort van was, de een door infekten, even als de bijen, die de *Chinezen* op de boomen zetten; de tweede uit de takken, die men fijn hakt en kookt. Ook *zeep* en *vet* vinden de *Chinezen* op hunne boomen; beide koken zij die uit de vrucht, of uit het vet, waarmede de

(*) De oorlog ter zake van den door de *Chineesche* regering verboden *opium*-handel, die de *Engelschen* met geweld willen doorzetten, heeft voor het oogenblik den handel dezer laatften op *China* geftremd.

zaadjes omgeven zijn. Hunne fchoone *vernissen*, die wereldvermaard zijn, winnen zij door infnijdingen in drieërlei boomen, waaruit dan eene foort van hars druipt, die de vernis oplevert, wanneer zij hard geworden is. De *zijde*, die van den op de moerbeiboomen levende zijdeworm gewonnen wordt, is eigenlijk in *China* te huis, en van daar naar *Europa* gekomen. De fchoone *goudvisch*, dien men bij ons nog wel in glazen kommen of vijvers ziet, is almede uit *China* afkomftig; het is eene foort van karper. Ook de *Chinezen* houden dien tot hun vermaak, even als wij, in kommen. Het *muskusdier* is eene foort van hert; de *muskus* zet zich tusfchen de beenen in eenen zak aan, en om dit voortbrengfel wordt er jagt op het dier gemaakt. Er is in *China* nog eene andere foort van hert, niet grooter dan een hond.

De *menschen* in dit groote Rijk zijn ook allezins merkwaardig. Zij hebben een vierkant plat gezigt, platten neus, en de kleine oogen ftaan hun fchuins in 't gezigt, naar den neus toe. Van hetzelfde menfchenras zijn ook de *Mongolen*, *Kalmukken*, en andere bewoners van Middel- en Noordelijk *Azië*, ja zelfs de *Samojeden* en de *Esquimaux* in het Noorden van *Azië* en *Amerika*; zoodat het zeer waarfchijnlijk is, dat deze menfchenftam naar *Amerika* is overgegaan, en dat werelddeel heeft bevolkt. De *Chinezen* hebben zeker vele flechte eigenfchappen; onder anderen zijn zij kruipend, valsch, en weten nauwelijks wat eer en gevoel van eigen waarde is; en hunne voornaamfte Grooten, de *Mandarijnen*, onderwerpen zich lijdelijk bij een klein vergrijp aan eene dragt flagen, die zij aan hunne minderen dan ook getrouwelijk wedergeven, zoo dat in dit Rijk alles door den ftok, of liever het bamboesriet, geregeerd wordt; men befchouwt hen als zeer bedriegelijk in den handel, en zij zijn zoo ongevoelig omtrent hun- § 156. Menfchen.

ne kinderen, dat nergens zoo vele ongelukkige kleinen verlaten worden, als in dit Rijk; ja men zegt, dat er dagelijks in de hoofdſtad *Peking* (*) een wagen rondrijdt, om de doode of halfdoode kinderen van ſtraat op te nemen, en weg te werpen! Maar er heerscht toch ook in dit land eene verwonderlijke orde, en nergens beſtuurt wel een Vorst *zoo vele* menſchen als de Keizer van *China*, die ten minſten 200 Millioenen menſchen onder zich heeft. De Regéring berust namelijk op een heerlijk beginſel: *gehoorzaamheid en liefde der kinderen voor de ouders.* Ja, tot eer der *Chinezen* mag men zeggen: nergens betuigt het kind zoo veel eerbied voor zijne ouders, als in *China*. Zij hebben daaromtrent in hunne vele boeken (want zij hebben de drukkunst (†) nog eerder gekend dan wij, maar het daarin nooit zoo ver gebragt) heerlijke ſpreuken. Hoort eens de volgende: „Uwe eerſte les zij, uwe ouders en oudere broeders (en zusters) te eeren; dan te hooren, en alles te leeren wat nuttig is. Er zijn drie eerſte wetten: Regtvaardigheid tusſchen heer en knecht, liefde tusſchen vader en zoon, genegenheid tusſchen man en vrouw. De onderlinge weldadigheid van vader en zoon; de huwelijksliefde van man en vrouw; de broederlijke teederheid van den ouderen broeder, de eerbied der overigen; het onderſcheid tusſchen ouden en jongen; de vriendelijkheid tusſchen vrienden en bekenden; de voorzorg van den heer en de trouw van den knecht — zijn de algemeene geregtigheden. Wanneer een huis arm wordt, herkent men een' eerbiedigen zoon; wanneer een Rijk in onrust geraakt, herkent men eenen getrouwen

(*) De bevolking van *Peking*, om dit hier in het voorbijgaan te vermelden, wordt op 2 Mill. inwoners geſchat.

(†) Ook het buskruid en het kompas zijn in *China* vroeger uitgevonden, dan in *Europa*.

„dienaar van den Staat." De *Chinezen* zijn namelijk verpligt, hunne ouders, vooral hunnen vader, wanneer zij in verval zijn, te onderhouden. — Zij hebben in hun rijk, dat nu reeds over de drie duizend jaren beſtaat, groote Wijzen gehad, waaronder vooral CONFUCIUS OF KONG-FU-TSEE, 500 jaren vóór CHRISTUS, die alles op het nut der menſchen, op zedelijkheid en ware godsdienſtigheid te huis bragt. De landbouw bloeit in *China* ongemeen, en daarvan leven de meeste menſchen. Ook is de kunstvlijt hier te lande tot eene ongemeene hoogte opgevoerd, en de oude *Chinezen* hebben de verbazendſte werken tot ſtand gebragt, zoo als *den grooten muur* ten Noorden van *China*, ter beveiliging van het land tegen de Noordſche Barbaren, een muur, reeds meer dan 2000 jaren oud, 500 uren lang, 25 voet hoog, en van onderen even zoo dik; — alsmede het groote Keizerlijke kanaal, waarvan de *Engelschen* zelve zeggen, dat hunne grootſte kanalen, daarbij vergeleken, niet meer dan ſloten zijn, 't welk, gelijkloopend met de zee, de groote ſtroomen *Hoang-ho* en *Tan-tse-kiang* regt doorſnijdt, en dus de binnenlandſche gemeenſchap over eene lengte van 600 uren zeer bevordert. Daarenboven zijn niet alle *Chinezen* zoo ongevoelig, baatzuchtig en valsch, als men wel denkt; een later reiziger verhaalt van eenen *Chineeschen* koopman, die de kinderen van eenen *Engelschman*, door wien hij een verlies van 200,000 gulden leed, edelmoedig onderſteunde. In het algemeen is het ook hoogst moeijelijk een volk juist te beoordeelen, waarmede geen vrij verkeer beſtaat.

§ 157. Korea. Het land der Mantchoux.

Ten Oosten van *China* ligt het ſchiereiland *Korea*, hetwelk omtrent denzelfden ſtam van inwoners, dezelfde zeden en regéringsvorm heeft als *China*. Het land is bergachtig en daardoor ook vrij koud. Des winters bevriezen er de rivieren. Verder noordwaarts is een bergrug, het verblijf van het volk der *Mant-*

choux, hetwelk vóór 180 jaren *China* veroverd heeft, en nog bezit. Nog meer noordwaarts is de rivier *Amur*, en wanneer men die oversteekt, komt men aan het *Altai*-gebergte, dat hier de grens tusschen *Noord-Azië* uitmaakt.

EEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

De Eilanden.

§ 158. Menigte der eilanden en schiereilanden.

Ten Zuiden en Oosten van *Azië*, van den 8sten graad Zuider- tot den 57sten graad Noorderbreedte, zijn onnoemelijk vele eilanden, waarvan men die ten Zuiden tegenwoordig algemeen den *Indischen Archipel* noemt; daarop volgen de *Liu-kiu*-eilanden, het Rijk van *Japan*, de *Kurilische* eilanden, *Kamtschatka*, en de *Aleutische* eilanden, welke als 't ware eene brug tusschen *Azië* en *Amerika* vormen. De zuidelijksten dezer eilanden zijn brandend heet, als liggende onder den Evenaar; de noordelijksten daarentegen bar en bijkans onder eeuwig ijs begraven. En toch zijn genoegzaam al deze eilanden, hoe ver ook van elkander verwijderd, bezet met vuurbergen, of ten minste vol stoffen van eenen *vulkanieken* aard.

Wij zullen aan deze eilanden achtervolgens een bezoek geven, en, om van het minder aangename tot het meer bekoorlijke en verkwikkelijke over te gaan, met het barre Noorden eenen aanvang maken, waar wij toch ook, wanneer wij den *Amur* oversteken, het naaste bij zijn.

§ 159. Kamtschatka. De Aleutische eilanden.

Het eerste land, dat wij hier ontmoeten, is het groote schiereiland *Kamtschatka*. Dit is, in de verbeelding van sommige menschen, het akeligste land dat men zich voorstellen kan, eene barre woestijn, bijna gelijk *Nova Zembla*. Zulks is echter zeer overdreven; de kundige LANGSDORFF, die zich ook op

eene menigte vroegere reizigers beroept, beweert dat het, ja wel in de binnenlanden, waar hooge bergen zijn, natuurlijk zeer koud is, alsmede in het Noorden; maar aan den zuidoostkant (*) is het veel warmer dan in noordelijk *Siberië*, en dit gedeelte zou, wanneer men er een weinig meer moeite aan besteedde, uitmuntend geschikt zijn voor het telen van vele groenten en andere gewassen. Het gras is er welig: in het Noorden houdt men rendieren; men vangt er pelsdieren, waarvan men het bont verkoopt; ook zijn er zoo vele eetbare vogels, dat men die wel eens met de hand vangt: men heeft er aardappelen en salade, en eene voedzame spijs in den wortel *Sarana*, die hier in plaats van brood dient. (Wij hebben reeds opgemerkt, en zullen het nog verder doen, dat ieder land zeker iets heeft, dat aan hetzelve als *brood* kan dienen). Uit andere planten kan men brandewijn trekken, of geneesmiddelen bereiden; weder andere dienen in plaats van hennep en vlas. Doch tweederlei dieren zijn in *Kamtschatka* van het grootste belang; de visschen om te eten, (de geheele natie leeft daar bijna van, en de vischvangst aan de kusten is ongemeen overvloedig, vooral in zalm, haring en kabeljaauw), en de hond om te trekken. Dit arme dier, hetwelk den *Kamtschadaal* overal heentrekt, wordt echter hard behandeld, en moet des winters zelf voor zijn voedsel zorgen, dat doorgaans in rotten visch bestaat. De inboorlingen zijn zeer onbeschaafd, en bij uitstek morsig. De naburige *Aleutische* eilanden, die zich ten Oosten boogsgewijs tot naar *Amerika* toe uitstrekken, hebben eene verbazende menigte zeedieren, vooral robben of zeehonden, zeebeeren, zeeleeuwen, walrussen, die voedsel en warme kleederen opleveren, (dit laatste doen ook de vossen) en mil-

(*) Aan de zuidpunt van *Kamtschatka* telt men nog zeven vuurspuwende bergen.

lioenen van zeevogels, die benevens hunne eijeren tot lekkernij verstrekken, zoodat zelfs vele Russen hier heen komen, om aan die rijke vangst deel te nemen. Te voren leefde hier nog een ander dier met eene kostbare huid, de zeeotter; maar de groote hebzucht der *Russen*, die het te sterk vervolgde, heeft dit dier uitgeroeid, zoodat zij nu niets meer hebben, omdat zij te veel in eens begeerden. Ook de ongelukkige inwoners dezer eilanden, de *Aleuten*, zijn door de *Russen* snood behandeld, en bijna uitgeroeid.

§ 160. De Kurilische eilanden. Japan.

Zuidwaarts van *Kamtschatka* liggen de *Kurilische* eilanden, die gedeeltelijk aan *Rusland*, gedeeltelijk aan het Rijk van *Japan* toebehooren, tot welk laatste ook het Schiereiland *Tchoka* of *Sachaliën*, en het eiland *Jesso* of *Chika* te tellen zijn. Dit laatste is door onze *Nederlanders* in de zeventiende eeuw ontdekt; het eerste is het middelste der drie groote Schiereilanden, die ten Oosten van *Azië* uitsteken, namelijk *Kamtschatka* ten Noorden, *Sachaliën* in het midden, en *Korea* ten Zuiden. Aldaar woont het vreedzame volk der *Ainos*, die ook bijna alléén van de vischvangst leven. Tusschen *Sachaliën* en *Korea* ligt het eigenlijke rijk van *Japan*, bestaande uit drie groote en verscheidene kleinere eilanden; de eersten zijn *Nipon*, *Kiu-sio*, *Chikoko* en *Chiko*. *Nipon* heeft zeer veel door aardbevingen en vuurspuwende bergen geleden; de beide hoofdsteden des rijks, *Jedo* (met $1\frac{1}{2}$ millioenen zielen, en dus eene der volkrijkste steden der wereld) en *Miako* met 500,000, zijn daardoor in 1704 en 1730, met verbazend verlies van menschen, bijkans verwoest. De vuurberg *Fusi* is tevens een der hoogste bergen, en wordt op 11,400 voet geschat. Maar daartegen heeft het land ook een' overvloed van uitmuntende voortbrengselen. Zelfs de vuurbergen zijn nuttig, door de menigte van zwavel, dien zij geven. Het *Japansche* koper is uitmuntend, overvloedig, en zeer gezocht. De moerbezieboom geeft voedsel aan den

zijdeworm en papier, de vernisboom het keurigste vernis, waarvan het fraaije, alom vermaarde verlakt werk gemaakt wordt; voorts heeft men er thee en fraai porselein. Doordien de bergen zoo hoog zijn, vindt men hier alle verscheidenheden van boomen en vruchten even als in *China*, van oranjeboomen tot denneboomen toe. Daarenboven heeft de vlijt der *Japannezen*, die een zeer landbouwend volk zijn, de toppen zelfs hunner rotsen weten vruchtbaar te maken, zoodat het land van verre aan den reiziger een betooverend schoon gezigt aanbiedt: het vertoont een groen van allerlei schakéringen, van het zeestrand tot boven op de hoogste bergen. In de omliggende zeeën vangt men overvloedig visch en eetbare schelpdieren, waarvan de *Japannees* ongemeen veel houdt. Ook hebben de *Japannezen* zich nu reeds omtrent twee eeuwen voor een groot kwaad weten te bewaren, dat bij ons nog maar al te veel heerscht: *zij hebben nooit oorlog*. Maar daarvoor hebben zij ook weder een ander ongemak: *zij mogen geenen omgang met andere natiën hebben*: alleen komen er jaarlijks eenige schepen van ons *Nederlanders* en van de *Chinezen*, om handel te drijven in de haven van *Nangasaki* op het eiland *Chikoko*, doch deze is nog zeer beperkt en aan allerhande belemmeringen onderhevig. Wat zoudt gij wel denken, dat beter was: zulk een eeuwige vrede als in *Japan*, maar waar men met geen ander volk mag omgaan, of zoo als wij het hier hebben? Er zijn dan ook weinig landen, waar het zoo zou kunnen zijn, en dat die staat van zaken zoo lang reeds geduurd heeft, bewijst, dat *Japan* ontzettend vele voortbrengselen op eigen bodem moet hebben, die wij wel zeker nog niet allen kennen. De *Japannezen* zijn veel moediger, rondborstiger en waarheidlievender, maar ook wreeder, dan de *Chinezen*.

Ten Zuiden van *Japan* en *Korea* liggen de *Liukiu-* of *Loetsjoe*-eilanden, bewoond door allerbeste

§ 161. De Loetsjoe- en Philippijnsche eilanden. De Molukken.

menschen, die geen geld en geene wapenen hebben. Hun heerlijk land, waar allerlei zuidvruchten genoegzaam voedsel en verkwikking bieden, is hun genoeg. Het grootste dier eilanden *Napa-foe* of *Napakjang*, heeft eene uitmuntende haven. Nog verder zuidwaarts liggen de *Philippijnsche* eilanden (tusschen den 4den en 19den Gr. Noorderbreedte), waaronder, benevens zeer vele kleinere, vijftien van meer belang zijn. Het grootste heet *Luçon* of *Manilja*. Ook hier zijn nog dikwijls groote vuurbergen in werking, benevens vele andere, waarschijnlijk uitgedoofde vulkanen; aardbevingen zijn er ook zeer menigvuldig. Het is merkwaardig, dat eene rij bergen, die noord- en zuidwaarts loopen, hier de jaargetijden van elkander scheiden, even als zulks in *Hindostan* het geval is. In het Z. W. gedeelte regent het van Junij tot October met den Wester-*mousson*, gelijk in het N. O. gedeelte na November met den Ooster-*mousson*. Deze eilanden zijn uitstekend vruchtbaar aan rijst, *cacao*, (uit *Amerika* overgebragt, en waarvan men *chocolade* maakt) tabak, suikerriet, koffij, kaneel, gember, indigo (waarmede men blaauw verwt), katoen en *menie*. Maar daar wij nu reeds in zulk een warm land zijn, vinden wij geene *Europische* gewassen meer. Daarentegen heeft men er geheele bamboesbosschen, die als paalwerk dienen, om er huizen op te bouwen. Huisdieren zijn het varken (men gebruikt gesmolten spek als boter), het rund en de buffel; de kust is zeer vischrijk. De hoofdstad *Manilja* op het eiland *Luçon* heeft 140,000 of 150,000 inwoners. Sommigen rekenen tot de *Philippijnen* ook nog het groote eiland *Mindanao* of *Magindanao*, met een' vuurbrakenden berg, wiens geluid men tot op de *Philippijnen* en *Molukken* kan hooren, terwijl de asch ruim 40 uren ver geslingerd wordt; hier is ook een groot binnenmeer, 3 of 4 uren breed en 20 in den omtrek. Men vindt er goud, was, kaneel en zout. Alsdan

volgt het zonderling door de zee uitgeholde *Gilolo* (*Dsjilolo*) en de *Moluksche* eilanden, die voornamelijk twee kostbare voortbrengselen voor het *voedsel der inboorlingen*, en twee andere, die minder noodzakelijk zijn, voor den *handel* opleveren. De eersten zijn de *broodboom* en de *sagopalm*, de tweede de *muskaatnoot* en de *kruidnagel*. — De broodvrucht groeit op eenen hoogen boom; zij wordt slechts eenvoudig geroosterd, en heeft dan den smaak van versch brood; tegen den regentijd laat men het gisten, en kan het dan lang bewaren. Daarenboven geeft deze boom kleeding door zijn schors, timmerhout tot het bouwen van *kanoes* (schuitjes), en gereedschap om de vrucht op te droogen, door zijne bladeren. De *sagopalm* heeft geene eetbare vrucht, maar het geheele binnenste merg van den boom is eetbaar; en daar de boom in zeven jaren volgroeid is, en dan 200 (volgens anderen zelfs 400) pond meel geeft, wanneer hij gehakt wordt, zoo is het nog altijd een goedkoop voedsel. Men bakt dit merg. Het blad dient tot bedekking der huizen. De muskaatnoten, foelie en kruidnagelen, komen op alle *Molukken* even goed voort, maar worden voornamelijk op de eilandjes *Amboina* en *Banda* gekweekt. De voornaamsten der *Molukken* zijn voorts *Ternate* (*), *Boero*, *Ceram*, *Tidor*, en zuidwaarts kan men nog eene rij eilanden, die zich van de nabijheid van *Nieuw-Guinea* tot bij *Java* uitstrekt, *Timor*, *Floris* of *Ende*, *Sambawa*, *Lombock* en *Bali*, mede tot deze groep rekenen. Het groote *Celebes*, door een zeer trotsch en krijgshaftig volk bewoond, met de hoofdstad *Macassar*, ligt ten Westen der *Molukken*.

(*) Dit eiland is in 1840 door eene geweldige aardbeving bijna geheel verwoest geworden, en de meesten dezer eilanden zijn aan deze ontzettende natuurverschijnselen zeer onderhevig.

§ 162. De Sunda-eilanden. Nu hebben wij reeds meermalen de *vaderlandsche* vlag gezien: eerst op het kleine eiland *Desima* bij *Nangasaki* in *Japan*, waar zij altijd, ook tijdens der *Franschen* overheersching, is blijven waaijen: vervolgens op *Amboina*, het kruidnagel- en op *Banda*, het muskaatnoten-eiland, beide *Nederlandsche* bezittingen, en dan op *Macassar*. Maar nu komen wij aan drie eilanden, waarvan de twee laatsten grootendeels onder *Nederlandsche* heerschappij, invloed of bescherming staan, terwijl het tweede ook de hoofdstad van *Nederlandsch Indië* bevat. Het zijn de drie eilanden *Borneo*, *Java* en *Sumatra*, die naar de *Sunda*-straat, tusschen *Java* en *Sumatra*, de *Sunda*-eilanden heeten.

§ 163. Borneo. Het grootste dezer eilanden is *Borneo*, zoo groot als *Duitschland*, waarvan wij alleen de kusten kennen, doch hetwelk ongemeen rijk moet zijn in de kostbaarste voortbrengselen, zoo als goud, diamanten, peper, kamfer, enz. Op de Westkust heeft de Vorst van *Sambas*, op de Zuidoostkust die van *Pontianak*, waarin de sterkte *Banjermasing* gelegen is, zich onder *Nederlands* beschermig begeven, hetgeen in dit eiland, wanneer het eens gelukt, meer gemeenschap met de binnenlanden te openen, tot de gewigtigste ontdekkingen kan voeren, en de woeste bewoners, de *Dajakken*, die men zegt dat menscheneters zijn, tot beschaving en menschelijkheid opleiden. Onder de bekende voortbrengselen dezes eilands behooren goud, *platina*, diamanten, ijzer, koper, timmerhout, rottingriet, kamfer, enz.

§ 164. Java. *Java*, ten Zuiden van den Evenaar gelegen, wordt door de straat *Sunda* ten Westen van het eiland *Sumatra* gescheiden, en door de straat *Bali* ten Oosten van het eiland van dien naam. Het gebergte van *basalt*-steen is zeer hoog (5000 tot 12,000 voet) en bijna geheel van vulkanieken oorsprong. Nog zijn er vier vulkanen, die somtijds de verschrikkelijkste verwoestingen aanrigten; in 1772 werden er veertig dorpen met

bijna 3000 menschen verpletterd. Bij den vuurberg *Guntur* beslaat de asch, door denzelven opgeworpen, eene breedte van 160 voet. Een uitgedoofde vuurberg heeft een' heeten vijver of een melkwit zwavelmeer, dáár, waar hij te voren asch en zwavel braakte. *Java* heeft wel vijftig bevaarbare rivieren, en duizende beken. De kust is daardoor ongemeen vruchtbaar, maar ongezond, vooral omstreeks de hoofdstad *Batavia*, eene stad, geheel op de *Hollandsche* wijze gebouwd, doch thans wegens die ongezondheid door de *Europeanen* bijna geheel verlaten, zoodat er slechts *Chinezen* en inlanders wonen. De *Nederlandsche* ambtenaren en anderen komen er alleen om hunne bezigheden af te doen, maar houden hun verblijf in het gebergte, hetwelk koeler en vrij gezond is. Hier heeft men de heerlijkste gezigten, en bosschen, zoo schoon, dat wij er ons geen denkbeeld van kunnen maken. Wij hebben immers ook in *Europa* gezien, dat vuurberggronden de besten zijn, en wanneer men hier nu zoo veel water bijvoegt, en de ligging in de heete luchtstreek, waardoor beurtelings hitte en vochtigheid heerschen, zoo kan men begrijpen, waarom deskundigen *Java een kort begrip der rijkdommen van het Oosten* noemen. Wij zullen slechts eenige van 's lands talrijke voortbrengselen opnoemen: rijst, die alléén in het water kan groeijen, hetwelk men daartoe van de bergen opvangt, bergrijst, *maïs*, *yams*, een wortel, 40 of 50 pond zwaar, *patatten* of zoete, alsmede gewone aardappelen, *maniok* uit *Amerika*, gelijk tarwe uit *Europa* door de onzen aangebragt, kokosnoten, overvloedig vlak aan de zeekust, schaarscher op het gebergte, grond-*pistaches*, *Ricinus* of *Palma Christi*, en *Kanari*, drie soorten van noten, die olie geven; *sago*, *areka*-palmen, waarvan men de noot met het *betelblad* kaauwt; de *gomuti*-palm, waarvan de palmwijn komt (tusschen den

ſtam en de kroon is eene ſoort van hair, waarvan men touw maakt); bananen of *Indiaansche* vijgen, de broodvrucht, de voortreffelijke *mangostan*, de *jaka*, eene vrucht zoo groot, dat eene vrouw die naauwelijks kan dragen; *mango*-vruchten, pompelmoezen, ananasſen (bijna voor niet), *jambu*, eene vrucht, die de gedaante der peer, en de geur van de roos heeft; *guaven*, *papayen*, vlaäppels, die ſmaken als vlade: granaatappels, citroenen, limoenen, *tamarinde* (zuur, doch aangenaam), uitſtekend ſchoone bloemſoorten, tabak, katoen, *rotting* (een ſtekelachtige heester; de vrucht wordt voor zoetigheid ingelegd), bergkool, en eene menigte nuttige houtſoorten, onder anderen de *tek*-boom, het ebbenhout, de terpentijnboom, de zeepboom, enz.; eindelijk koffij, in ongeloofelijke hoeveelheid en van de beste hoedanigheid (en daardoor een ware goudmijn voor het moederland), en thans ook thee; voorts zeer veel ſuiker, minder kaneel, gember, elastieke gom, benzoin en aloe, hout voor wijrook. Men rekent, dat dit onſchatbare eiland, in het geheel meer dan 5000 ſoorten van planten bezit; doch diezelfde heerlijke grond bevat juist door zijnen rijkdom ook eene menigte vergiften. Het dierenrijk levert op verre na zoo vele nuttige ſoorten niet op, en men is ook nog niet met alle bekend. De buffel is het voornaamſte; daarentegen zijn er vele verſcheurende en vergiftige dieren. De inwoners zijn over het algemeen zacht van aard, doch zeer bijgeloovig en onkundig.

§ 165. Sumatra. *Sumatra* is nog grooter dan *Java* (bijna omtrent zoo groot als *Groot-Brittannië*) en ligt vlak tusſchen den Evenaar, vijf graden ten Noorden en ten Zuiden van denzelven. Het ſtrekt zich van het noordwesten naar het zuidoosten uit, en heeft eene hooge keten bergen in die ſtrekking, waarvan de hooge berg *Ophir* 13,842 voet hoog is, en toch nog geen ſneeuw op den top heeft, daar hij vlak onder den Evenaar ligt.

In het midden des lands beſtaat de grond veelal uit kalk en graniet, en daar zijn vele groote meren, waaruit vrij groote rivieren ſtroomen, met aanzienlijke watervallen. Aan de kust zijn daarentegen vele moerasſen, en deze is daarom zeer ongezond. *Sumatra* is, vooral in het binnenlandſche, ſchoone en ſterk bevolkte Rijk van *Menang-kabou*, zeer rijk aan goud; het tegen over *Sumatra* liggende *Nederlandsche* eiland *Banka* levert veel tin, gelijk het naburige *Billiton* ijzer. Het land is vooral vruchtbaar in palmſoorten, gelijk de kokospalm, alsmede de banaanpalm, waarvan wel twaalf verſchillende ſoorten zijn. Doch de dadelboom, voor drooge landen geſchikt, is hier niet te vinden. Voorts is het land bijna even vruchtbaar als *Java*. Men heeft er velerlei verwhout. Peper is het voornaamſte artikel voor den handel. Ook voert men van hier was en vogelnestjes uit, de laatſten naar *China*, waar zij duur betaald worden. Er zijn heerlijke vogels van allerlei kleuren, onder anderen de *Sumatraansche* faizant, en verſchillende ſoorten van papegaaijen. De inwoners zijn verſchillend van aard en afkomst; men vindt er onder anderen de menſchenëtende *Battas*, wier taal zeer oud en ver verſpreid ſchijnt te zijn; zij kennen de letters.

§ 166. De inboorlingen. Over het algemeen beſtaan de inwoners van den *Indischen Archipel*, behalve de *Javanen*, die een afzonderlijken ſtam uitmaken, uit twee zeer verſchillende ſtammen, de *vaalzwarte* of die der *Papoeërs*, zeer klein, mager, zwak, wild en half dierlijk, die de binnenlanden van ſommige eilanden bewonen. Tot dezen behooren misſchien ook de wilde *Alfoureezen*, hoewel anderen die daarvan onderſcheiden. Veel talrijker echter zijn de *bruinachtig gele* menſchen van den ſtam der *Maleijers*, welke de zwarte inwoners van alle kusten, en van ſommige eilanden verdrongen hebben, en op hunne beurt door de *Portugeezen*, *Spanjaarden*, *Nederlanders* en *Engelschen* onderwor-

pen zijn. Beide die inlandsche volksstammen strekken zich nog verder oostwaarts in *Australië* uit. Zij hebben eerst gedeeltelijk de godsdienst der *Hindoes* beleden, en daarna die van MOHAMMED omhelsd. Doch op de *Philippijnsche* eilanden, en in een gedeelte onzer bezittingen, zijn zij tot het Christendom overgegaan. De *Maleijer* is vreesselijk wraakzuchtig; wanneer hij zich beleedigd gevoelt, neemt hij eenen *kris* of dolk op, roept *amok!* en steekt alles dood wat hem tegenkomt, ook geheel onschuldigen, tot dat hij als een wild dier gevangen, of doodgeschoten wordt.

§ 167. Ceylon. Nu houdt de aaneengeschakelde groep der eilanden op. Tusschen *Sumatra* en de *Nicobar-* en *Andamans*-eilanden is eene wijde Zee. De bewoners dezer eilanden zijn zeer wild, doch dat er menschen met *staarten* zouden zijn, gelijk zelfs de beroemde ZIMMERMAN schijnt te denken, is te ongerijmd om het te gelooven. Deze eilanden zijn bar en onvruchtbaar. Des te schooner en bekoorlijker is *Ceylon*, waarvan de kusten eertijds aan de *Nederlanders* toebehoorden, en dat thans geheel aan *Engeland* onderworpen is. Midden in het land is een berg, de *Adamspiek* genoemd (6689 voet hoog) op welks top men een indruksel in de gedaante van een voetstap vindt, dien onkundige Christenen en *Mohammedanen* zeggen, dat van ADAM, de Heidenen, dat hij van hunnen God BUDDHA afkomstig is. Er zijn ook nog andere hooge bergen, doch het binnenste des lands is bijkans een onafgebroken bosch van hooge boomen. *Ceylon* heeft zeer vele keurige voortbrengselen: vooreerst edelgesteenten in de bergen, parelen in de Zee, (aan de zeeëngte van *Manaar*, tusschen het eiland en *Hindostan*) de beste kaneel, zijnde de binnenschors van een' boom, en de schoonste en grootste olifanten der wereld, die echter wegens de schade, die zij aan den rijstbouw toebrengen, thans door de *Engelschen* worden uitgeroeid. Doch er zijn ook wel twintig soorten van slangen, waaronder ettelijke

vergiftige, en vele andere ſchadelijke dieren. De nuttige en aangename gewasſen zullen wij hier niet verder vermelden, om niet in herhalingen te vervallen; want de meesten hebben wij reeds bij *Hindostan*, *Achter-Indië*, of *Java* opgenoemd. De Noordwestkust van het eiland heeft de uitmuntende haven van *Trinconomale*, die aan de *Engelschen* het gemis van havens op de geheele Oostkust van *Hindostan* eenigermate vergoedt. *Columbo*, aan de zeekust, en *Candy*, in de binnenlanden, zijn de twee hoofdſteden.

§ 168. De Maldiven. Socotora.

Van de *Maldivische* eilanden hebben wij reeds iets gezegd, toen wij over de eilanden in het algemeen ſpraken. Het eiland *Socotora*, dat veelal tot *Afrika* gerekend wordt, ligt vlak bij de ſtraat *Bab-el-Mandab*, tusſchen *Arabië* en *Afrika*.

TWEE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Oostelijk Afrika.

§ 169. Afrika in 't algemeen.

Wij zijn alzoo tot *Afrika* genaderd, en betreden nu dat werelddeel, van allen het minst bekende, en ook het minst overal bewoonbare; eensdeels uit hoofde van de geweldige hitte, (want meer dan de helſt van dit werelddeel ligt in den heeten Aardgordel) anderdeels wegens de groote zandwoestijnen, alsmede wegens de ongezonde, moerasſige kusten, en talrooze wilde dieren, zoo als leeuwen, panthers, luipaarden en hyëna's. De bewoners zelve van dit werelddeel ſchijnen wreeder dan elders. Maar dit alles is niet zonder uitzondering, en hetgeen ons verkeerd toeſchijnt, heeft ſteeds zijne wijze redenen. Over de zandwoestijnen hebben wij reeds vroeger geſproken, en gij zult u nog wel herinneren, hoe noodzakelijk die zijn. De kusten en ſommige andere gedeelten

des lands bij de groote rivieren zijn wel, vooral in den regentijd, ongezond, doch meest flechts voor den *vreemdeling:* de inlander kan er zeer oud worden. Daarenboven heeft *Afrika* zoo veel heerlijke voortbrengfelen, dat het, volgens den regel, dien wij meermalen opgemerkt hebben, *dat de goede God nooit aan het eene land alles, en aan het andere niets geeft,* ook wel iets ongevalligs, iets onaangenaams moest hebben. Die verfcheurende dieren, waarvan wij boven fpraken, zijn niet talrijk, in evenredigheid van de kleinere, onfchadelijke dieren; leeuwen en andere groote roofdieren brengen flechts weinige jongen te gelijk ter wereld, terwijl de visfchen, de hazen, de konijnen, enz., die ons tot fpijze dienen, of ook andere kleine dieren, zeer fterk voorttelen, en de *grootfte* dieren in *Afrika*, zoo als de olifant, de rhinoceros, het rivierpaard en de kameelpardel of *giraffe grasetende* dieren zijn, die mensch noch beest nadeel doen. En hetgeen ook merkwaardig is: die verfcheurende dieren houden zich meest bij dag ftil, en gaan flechts des nachts op roof uit, wanneer men hen nog door *vuur* te ontfteken (waarvoor zij zeer bang zijn) kan verjagen. Eindelijk, dat de menfchen in *Afrika* hevige driften hebben, en die zoo onbeteugeld botvieren, dit ontftaat grootendeels uit de brandend heete luchtftreek, en vooral daaruit, dat deze arme menfchen geen redelijke godsdienst, geene goede wetten en befchaving kennen, maar zonder opvoeding daarheen leven, terwijl hunne beheerfchers (regte tirannen) bij zekere plegtige gelegenheden duizenden hunner onfchuldige onderdanen doen flagten, *alléén om hunne grootheid en magt te toonen*, of ze aan de *Europeanen* als flaven verkoopen, die ze dan in hunne volkplantingen hard laten werken en met zweepflagen regeren. Is dit laatfte niet verfoeijelijk? Zouden dan de *Afrikanen* niet meer reden hebben, over *ons* te klagen, die zoo veel meer opvoeding hebben gehad,

en eene betere godsdienst kennen? Hetgeen ook fommige menfchen ftellen, dat de *Afrikaansche* zwarten (of Negers) een veel mindere foort van menfchen zouden wezen, blijkt uit de ondervinding, niet waar te zijn. Het eiland *Haïti* in *Amerika* is thans bijna geheel door Negers of *Mulatten* (die van zwarten en blanken zijn voortgekomen) bewoond, en dezen hebben tegenwoordig eene zeer goede ftaatsinrigting, wetten en eene zekere befchaving, en zoeken die nog meer naar onze wijze uit te breiden. Te *Sierra Leona* in *Afrika* zelve hebben de *Engelschen* eene kolonie van vrije, landbouwende Negers aangelegd, die zij met goed gevolg tot brave, werkzame menfchen en Christenen vormen. Ook elders ontbreekt het niet aan velerhande bewijzen van fcherpzinnigheid onder de Negers. De Zwarte is dus even zoo wel een kind van God, en met ons uit éénen ftamvader voortgekomen, als de Blanke.

Afrika is een groot Schiereiland, hetwelk zich aan weêrszijde van den Evenaar, een weinig meer naar de Noord- dan naar de Zuidzijde, uitftrekt, en wordt overal, behalve ten Noordoosten, waar het door de landengte van *Suez* aan *Azië* grenst, door de *Middellandsche*, *Atlantische*, *Indische* en *Roode* Zeeën omringd. Het noordelijk gedeelte is veel breeder, dan het zuidelijke, hetwelk eindelijk in eene punt, de *Kaap de Goede Hoop*, uitloopt. Het onderfcheidt zich over het algemeen, door onherbergzame kusten, en heeft, naar evenredigheid zijner verbazende uitgeftrektheid, niet vele rivieren, en daardoor ook geringen handel. Wij zullen met het Noordoosten beginnen, en komen dus door *Azië* naar *Egypte*.

Wanneer men van *Egypte* fpreekt, denkt men te § 170.
gelijk aan de groote rivier den *Nijl*, welke dat land Egypte.
in de geheele lengte doorftroomt en alleen vruchtbaar maakt; want er valt genoegzaam geen, of toch weinig regen. Wij moeten dus dezen ftroom tot aan

zijne bron nasporen, om te zien, waar die overstrooming van daan komt. De oude *Grieken* en *Romeinen* waren ook zeer nieuwsgierig, om dit te onderzoeken; maar zij maakten slechts meer of min waarschijnlijke gissingen. Hoe het met de zaak eigenlijk gelegen is, hebben de *Portugeezen* in de zestiende eeuw, en naderhand de beroemde *Engelsche* reiziger BRUCE ontdekt, doch slechts voor de helft; want de *Nijl* bestaat uit twee groote armen, en zij hebben slechts den oostelijken daarvan gezien. De westelijke wordt de *witte rivier* (*Bahr-el-Abiad*) genoemd, en is nog slechts door weinige *Europeanen* bezocht, waaronder de Franschman CAILLAUD. Deze is de grootste der beide riviertakken, brengt driemaal zoo veel water aan dan de andere, en loopt 45 dagreizen ver. De oostelijke arm, of de *blaauwe rivier*, ontspringt zeer hoog boven de oppervlakte der zee in het Rijk van *Abyssinië*, of eigenlijk in het land der *Agows*. Hij loopt eerst een weinig noordwaarts, voorts door het fraaije meer van *Dembea*, wendt zich dan naar het Zuiden, en sluit het Koningrijk *Gojan* even als een Schiereiland in, doordien hij zich later weder noordwaarts rigt. Daarop heeft hij in eenen loop van 50 uren verscheidene groote watervallen, of liever die gansche loop is niets dan eene gestadige strooming; want de regenwolken, door den noordewind zuidwaarts dreven, vallen in stroomen op de bergen neder, en doen den vloed zwellen. Ook is de vlakte tusschen de beide *Nijl*-armen laag, moerassig, en dus zeer ongezond. Na de vereeniging met de *witte rivier* loopt de groote rivier *Takazze*, die het vruchtbare dal *Taka* regelmatig besproeit, in den *Nijl*. In *Nubië* maakt de *Nijl* eene zeer groote bogt of kromte, loopt veeltijds tusschen hooge rotsen, en heeft ook daar vele watervallen, schoon veel minder dan meer zuidelijk. Bij den zoogenaamden *eersten waterval* (van zee af), die echter naauwelijks zoo heeten mag, betreedt de

Nijl Egypte, zijnde eene smalle vallei (naauwelijks 8 of 10 uren breed), die *geheel* door zijne wateren overstroomd wordt. Wanneer de overstrooming geene 16 ellen hoog is, dan vreest men voor gebrek. De *Egyptenaren* maken dus, gelijk gij begrijpen kunt, geene dijken, gelijk hier te lande; zij laten alles overloopen, en hebben zich daarop ingerigt. Nu gebeuren er ook geene ongelukken; de *Nijl* breekt nooit dijken door, maar loopt geregeld en langzaam op, en wanneer hij afzakt, laat hij een vet slib of slijk achter, dat beter is dan de beste mest, dien men koopen kan, alzoo één korrel graan, dien men hier zaait, van 30 tot 50, zoo niet meer, andere voortbrengt. Het water is ook zuiver, zoet, en drinkbaar. De zon is nu allengs opgeklommen, tot dat zij nabij de zuidelijkste punt van *Egypte*, onder den keerkring van de kreeft, de menschen vlak boven het hoofd staat, en dus begint (daar de zon de dampen tot zich trekt, en alsdan regens veroorzaakt,) de overstrooming in Julij. De rivier maakt in *Egypte* verscheidene bogten, aan welke de oude steden *Thebe* of *Diospolis*, *Tentyra* (*Dendera*) en meer andere lagen, welke zulke heerlijke bouwvallen hebben nagelaten, dat men zich niet genoeg over de kunde, bekwaamheid, en het geduld en vernuft der oude *Egyptenaren* kan verwonderen. Men ziet daar onder anderen grafkelders in de rotsen, vol fraaije schilderijen, waarvan de kleuren nog zoo versch zijn, als waren zij pas geschilderd. Meer noordwaarts waren het *Labyrinth* of groote doolhof met twaalfhonderd kamers, het gedeeltelijk gegravene meer *Maris* (thans *Karon* geheeten), waarin men het *Nijlwater* als in eene voorraadschuur verzamelde, en de breede en hooge piramiden, die nog overgebleven zijn. Maar *Egypte* was ook voor eenige duizende jaren, toen die gebouwen en kunstwerken opgerigt werden, een geheel ander land dan tegenwoordig: de menschen waren er vlijtig en werkzaam, en de

Koning had priesters bij zich, die altijd zorgen moesten, dat hij de wetten vervulde. Thans is dit zoo niet meer: reeds sedert verscheidene eeuwen hebben kleine dwingelanden het schoone *Egypte* verwoest, en den inwoner bijkans alles afgehaald, wat hij had; tegenwoordig heerscht er een groote dwingeland, die de menschen tot zijne legers prest tot diep in *Nubië* toe, en die zelf allen handel en fabrijken wil drijven, zoodat al zijne onderdanen alléén *voor hem* moeten werken (*). Dus gaat het *Egypte* als het *Joodsche* land: op vele plekken, waar te voren vruchtbare grond was, is die nu weg, doch niet afgespoeld, zoo als in *Palestina*, maar verzand door het stuifzand, en het vervallen der kanalen, die water en dus vruchtbaarheid aanbragten. — De *Nijl* loopt tusschen twee bergketenen, waarvan die op de linkerzijde echter slechts zandheuvelen of duinen zijn, terwijl die aan den regteroever uit rots- of *porphyr*-steen bestaat, en vrij wat hooger is. Het smalle *Nijl*-dal tusschen deze heuvelen wordt aanmerkelijk verbreed in de vlakte van *Fayoum* op den westeroever, waar de bergketen als terugwijkt. Deze vlakte brengt tarwe, rijst, dadels, allerlei vruchtboomen, olijven, rozen, vlas, indigo, tabak, suikerriet, katoen, enz. voort. De meesten dier voortbrengselen zijn ook aan het overige *Egypte* eigen, hetwelk oudtijds eene korenschuur der *Romeinen was*, en ook nog *natron*, eene soort van aardpek, bevat. De *Delta*, of de driehoek tusschen de twee *Nijl*-armen, die thans nog alleen van de zeven voormalige overig zijn, is mede een der vruchtbaarste landen; maar ook dáár vervallen de ka-

(*) De latere gebeurtenissen hebben dien beheerscher wel gedwongen, om als Onderkoning het oppergezag van de *Porte* te huldigen, maar in hoe verre dit meer dan schijn is, en of de ingezetenen er iets bij zullen winnen, moet de tijd leeren.

nalen en waterwerken: er is echter onlangs een groot kanaal naar de koopstad *Alexandrië* (oudtijds van 600,000, thans van 13,000 inwoners) gegraven. Het *Delta* is tegenwoordig, door de verwaarloozing der *Turken* vol moerassen. Voorts heeft men er de groote meren *Menzaleh*, *Bourlos*, *Madieh*, *Edkoe*, en even buiten hetzelve ligt dat van *Mariat* of *Mareotis*. Aan den mond van den *Nijl* in het *Delta* liggen de twee steden *Rosette* (16,000 inwoners) en *Damiate* (20,000 inwoners). De hoofdstad van *Egypte* is *Kaïro* met wel 300,000 inwoners. Zij ligt even boven het *Delta*, en hier is de *Nijl* wel een half uur breed. Behalve granen levert *Egypte* op: *doura*, *maïs*, rijst, vlas, katoen, suikerriet, tabak, dadels, druiven, vijgen, enz. Voorts heeft men er runderen, beste paarden, schapen, gevogelte, bijen, enz.

Ten zuiden van *Egypte* ligt *Nubië*, hetwelk eerst in onze tijden, door eenige *Engelsche*, *Fransche* en *Italiaansche* reizigers meer bekend geworden is. Dit groote land kan men voegzaam verdeelen in drie gedeelten, het noordelijke, dat aan *Egypte* grenst, hetwelk tamelijk vruchtbaar is; de kromte des *Nijls*, of het Rijk van *Dongola*, zeer dor en rotsig; en het zuidelijke gedeelte, hetwelk de Ouden, omdat het geheel tusschen rivieren ligt, het *eiland Meroë* noemden, schoon het eigenlijk een schiereiland is, tusschen de *witte* en *blaauwe Nijl*-armen, en de rivier *Takazze*, met de daarin vallende zijrivieren. Dit is zeer vruchtbaar, omdat het door zoo vele rivieren bespoeld wordt; het was oudtijds de zetel van een groot en magtig Koningrijk, thans is het onder kleine, half wilde stammen verdeeld, doch heeft nog de aanzienlijke handelplaats *Shendy*. In het Oosten levert de heerlijke vlakte of vallei van *Taka* veel *doura*, eene soort van gierst met kleiner korrels dan de onze, welke het algemeene voedsel in deze landen is, en ook vee. Ten Oosten van *Taka* aan de Roode

§ 171. Nubië.

Zee ligt de oudtijds beroemde koopſtad *Suakem*. De lucht is in dit gedeelte van *Afrika* geweldig heet, doch de inwoners, een landbouwend volk, zijn daaraan gewoon, en kunnen in die hitte goed werken. Het gelijkt na den regentijd wel naar een Hollandsch landſchap, doch ziet er in het heetst van den zomer geheel dor en verbrand uit. Het is vol wilde dieren, zoo als groote leeuwen, olifanten, rhinocerosſen, ontzaggelijk veel kameelen, *giraffen* of kameelpardels (een zeer hoog dier, met korte achter- en lange voorpooten), *gazellen* of *antelopen*, ſtruisvogels, enz. De genoemde kameelen dienen vooral tot den doortogt der woestijn in het oostelijk gedeelte van *Nubië*, tusſchen den *Nijl* en de Roode Zee, waarvan wij boven melding gemaakt hebben, toen wij over de woestijnen in het algemeen ſpraken.

§ 172. Abysſinië. Ten Zuidoosten van *Nubië* ligt *Abysſinië*, voor een groot deel eene hooge bergvlakte tusſchen nog hoogere bergen, de *Abysſinische Alpen*, welke haar ook doorſnijden. Het is op deze bergen, dat de jaarlijkſche regens vallen, welke aan *Egypte*, door de overſtrooming van den *Nijl*, eene zoo groote vruchtbaarheid ſchenken. Immers wij hebben reeds gezien, dat de oostelijke *Nijl*-arm of blaauwe rivier in *Abysſinië* ontſpringt, en het midden daarvan als in een ronden kring omgeeft. En dit *Abysſinië* zelve levert vele ſprekende bewijzen der goddelijke voorzorg, waarvan wij er eenige zullen opnoemen.

Een gedeelte van *Abysſinië*, in de nabijheid des *Nijls*, is verbazend moerasſig, doordien het zoo laag ligt, dat de regen daaruit niet kan afloopen. Daar kan nu geen koren groeijen, omdat er niet kan gezaaid worden. Nu heeft de Voorzienigheid, ter vergoeding daarvan, eene plant geſchonken, *ensété* genaamd, waarvan de tronk boven den wortel afgeſneden, gekookt zijnde, als versch tarwebrood ſmaakt. (Deze *broodsmaak*, die nimmer verveelt, is aan de meeste voedende plantgewasſen eigen, van welken aard die ook zijn, en waar zij groeijen.) Elders in *Abysſinië* groeit eene ſoort van tarwe, die men *teff* noemt, even als ons brood gedeeltelijk wit, gedeeltelijk bruin. Men maakt er ook bier van, en wanneer men daarin de bloemen van den fraaijen boom *Kusso* legt, zoo dient dit ter genezing van eene ſoort van ſpoelwormen, waarmede de inwoners zeer geplaagd zijn. De balſemboom dient tegen de pest, en zeker ander gewas, naar den reiziger BRUCE genoemd, tegen de roode loop. De *Acacia*-boomen geven door hunne bladeren voedſel aan de kameelen. De bladeren der boomen hebben vernis, en zijn taai als leder, ten einde de ſtortregens te kunnen uithouden. Ook de vogels zijn door den goeden Hemelſchen Vader met een fijn ſtof op de vederen tegen de vochtigheid beſchermd, en vinden, wanneer zij over het gebergte vliegen, genoegzaam voedſel, als het aan de andere zijde daaraan ontbreekt, omdat ook hier de bergen de klimaten verdeelen. — De andere voortbrengſelen komen grootendeels met die van het zuidelijk *Nubië* overeen: er is overvloed van dieren tot ſpijze voor de inwoners. Nergens is (onder de verſcheurende dieren) de woeste *hyena* zoo talrijk als in *Abysſinië*. — De inwoners van *Abysſinië* zijn Christenen, en wel van dezelfde gezindte als de oorſpronkelijke bewoners van *Egypte*, de *Kopten*; beide zijn donker van kleur, maar geen Negers. De zeden der *Abysſiniërs* zijn echter zeer onbeſchaafd; zij hakken (zegt men) een ſtuk vleesch uit een nog levend dier, en verteren het zoo raauw; doch anderen ſpreken dit tegen. Ook de *Nubiërs* zijn doorgaans zeer wreed, bloeddorſtig, en hebben nog andere heerſchende ondeugden. De hoofdſtad van *Abysſinië* is *Gondar*, even als het land in diep verval. Hare bevolking vroeger op 30,000 inwoners geſchat, zou tot op 6000 verſmolten zijn.

DRIE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Noorden en Westen van Afrika en de Binnenlanden.

§ 173. De Binnenlanden van Afrika.

De binnenlanden van *Afrika* zijn weinig bekend. De moeijelijkheden voor *Europeanen*, om in dit brandende en voor hen veelal ongezonde gewest door te dringen, of, zoo zij er al gekomen zijn, daar het leven te behouden, de ruwe barbaarſchheid der volken, die deze landen bewonen, hun achterdocht jegens vreemdelingen, en de doorgaande haat der *Mohammedanen* tegen de Christenen, dit alles heeft gemaakt, dat het altijd hoogstbezwaarlijk is geweest, om in het binnenſte van *Afrika* door te dringen, en dat vooral ſedert de laatſte halve eeuw, waarin de lust tot ontdekkingen zoo zeer is toegenomen, ook de meeste der moedige en bekwame reizigers, die dit gewaagd hebben, bij die ondernemingen zijn omgekomen. En toch boden er zich gedurig nieuwe aan, wier volharding van tijd tot tijd ook door de belangrijkſte uitkomſten bekroond is geworden. Gij ziet hieruit, wat *ijver voor de wetenschappen* vermag, die bij eenigen zelfs ſterker ſchijnt te zijn, dan de lust tot het leven. Worden wij al niet tot zulk eene hagchelijke taak geroepen, *weetlust* moet ons toch altijd eigen zijn, of wij zouden nooit iets leeren. — Wij zullen ons voornamelijk tot de kusten bepalen, en tot hetgeen onvermoeide reizigers van lateren tijd, door eigene ontdekkingen en vergelijking met oude Schrijvers, van het binnenland hebben opgeſpoord.

§ 174. Barbarije.

Het vooruitſtekend gedeelte van *Afrika* tusſchen de *Middellandsche* en *Atlantische* zeeën en de golf van *Guinea*, bevat vooreerst de vruchtbare Noordkust of *Barbarije*, tusſchen de zee en het gebergte *Atlas*,

een heerlijk land, waaruit de *Romeinen* hunnen meesten voorraad van koren bekwamen, omdat het toen ook goed bebouwd werd, maar dat tegenwoordig grootendeels in handen der *Mooren* of *Turken* is, die alles laten vervallen. Het plagt uit vier Staten of liever (gelijk men ze te regt noemde) roofnesten te beſtaan, namelijk *Marokko*, dat echter thans veel van den landbouw en handel beſtaat, *Algiers*, hoofdſtad *Algiers* met 40,000 inwoners, *Tunis*, hoofdſtad *Tunis*, niet ver van het in de oudheid zoo beroemde *Karthago*, met 150,000 inwoners, waaronder 30,000 *Joden*, en *Tripoli*, hoofdſtad *Tripoli* met 25,000 zielen, welke zich niet toelegden op den landbouw, maar op zeeroof, terwijl zij de ongelukkige Christenen, die zij in handen bekwamen (van welke natie die ook wezen mogten) op de wreedaardigſte wijze mishandelden, tot men ze *loskocht*. Daarvan leefden zij voornamelijk, terwijl zij hun heerlijk land aan zwervende ſtammen van *Arabieren* of *Berbers* overlieten, die er hun vee op weidden. Nadat de *Franschen* zich echter ſedert eenige jaren van den ſtoutmoedigſten dier roofſtaten, *Algiers*, hebben meester gemaakt, is de ſcheepvaart in de *Middellandsche* Zee veilig, en zoo zij zich op den duur in deze verovering ſtaande houden, mag men zich vleijen, dat er een nieuw tijdperk van beſchaving voor deze oudtijds zoo bloeijende kust zal aanbreken. En waarlijk, dat is te hopen, want het land is zoo uitſtekend vruchtbaar! Oude Schrijvers verhalen, dat hier van éénen tarwekorrel wel eens *vierhonderd* zijn voortgekomen. Men vindt er daarenboven rijst, dadelboomen, waarvan ook de ſtam tot velerlei einden dient; olijven, heerlijke boomvruchten, zoowel uit gematigde als warme luchtſtreken; de ſmakelijke *lotus*-plant; ſuikerriet, katoen, indigo, tabak, rozen, die geheele velden bedekken, enz. Onder de dieren vindt men wilde en ſchadelijke, als leeuwen, beeren, panthers, ſlangen, enz.; maar ook nuttige, als ſchapen met een'

verſtaart en anderen; kostbare paarden en kameelen, zelfs nog beter dan de *Arabiſche*; koralen in de *Middellandſche* Zee, en uit het mineraalrijk ijzer, lood, zout, warme en koude zwavelbronnen, baden, enz. De lucht wordt door den noordewind uit de *Middellandſche* Zee, en door het gebergte *Atlas* ten Zuiden aanmerkelijk bekoeld, zoodat de brandende Zuidewind uit de woestijn hier zelden regeert.

§ 175. De woestijn Zara. Deze woestijn, *Zara* genoemd, die ten zuiden van het *Atlas*-gebergte ligt, is de grootſte der wereld, en heeft in akeligheid haars gelijken niet; ook wordt zij veel minder dan andere door vruchtbare plekken (*oases*) afgewiſſeld. Doch wij hebben daarvan reeds bij de woestijnen in het algemeen geſproken, en zeggen dus nu ſlechts, dat zij rijk is aan zout, hetwelk voor de *Arabiſche* of *Moorſche* zwervende ſtammen, die daarin ronddolen, een middel van beſtaan is.

§ 176. Senegambia en Nigritië. Het zuidelijkſte gedeelte van *Noord-Afrika*, tusſchen de woestijn *Zara* en het gebergte *Kong*, 't welk het van de kust van *Guinea* afſcheidt, kan in twee gedeelten worden geſplitst: 1) *Senegambia*, aan de Zee, en beſproeid en vruchtbaar gemaakt door de rivieren *Senegal* en *Gambia*; de *Franſchen* en *Engelſchen* hebben op de kusten eenige faktorijen. De warmte wordt hier door de koele nachten zeer getemperd; de grootſte hitte, is te drie uren voorbij, en de zeelucht matigt haar bovendien. Nogtans kan men niet ontkennen, dat de lucht ongezond is, vooral in de moerasſige ſtreken, die hier en daar voorkomen; maar daartegen heeft de Voorzienigheid de tamarinde geſchonken, de zuurachtige vrucht van een' boom, die uitnemend is tegen de koorts, en dus in dit klimaat vooral heilzaam. Ook vindt men er den reusachtigen *Baobab* of *Adansonia*, die 40 voeten in den omtrek heeft; de ſchors dient tot geelverwen, en geeft zeer vast touwwerk, het hout is wit; het fraaije groene blad dient als gist of zuurdeeg, en in de holligheden van den boom nes-

telen bijen, of verſchuilt zich bij onweêr de *Neger*, bewoner dezer ſtreken. Anders is het land niet overal rijk aan boomen, behalve *gom-* en palmboomen; maar rijst, katoen, *maïs*, tabak, en indigo groeijen er uitſtekend. Uit het dierenrijk heeft men osſen, paarden, ſterke en moedige ezels, honden, varkens en kameelen. Van wilde dieren zijn er olifanten, leeuwen, panthers en hyena's. — 2) Ten noorden van het *Kong*-gebergte ligt *Soudan*, gedeeltelijk ook *Nigritië* geheeten, of het land aan den *Niger*, welke groote rivier, even als de beide vorige, uit het gebergte *Kong* ontſpringt, en eerst noordoostwaarts, daarna vlak oostwaarts loopt, voorbij de meer of min aanzienlijke ſteden *Sego*, *Sansanding*, *Silla* en *Jenné*. *Temboktoe*, noordoostwaarts van daar, drijft aanzienlijken handel, maar is bij lange na zoo groot niet, als men eertijds dacht. Lang heeft het geduurd, eer het eenen *Europeaan* gelukt is, deze ſtad en de aangrenzende ſtreken te bezoeken. Eindelijk ontlast zich de *Niger*, na een langen loop, zuidwaarts, in de golf van *Biaffra* tegenover het eiland *Fernando Po*, in den *Atlantiſchen* Oceaan (*). De inwoners zijn wreed en achterdochtig, en de lucht is er zoo ongezond, dat de meeste *Europeërs* aan boosaardige ziekten ſtierven, indien zij niet vermoord waren, eer zij hier aankwamen. Nog oostelijker ligt *Haoussa* met de hoofdſtad *Sackatou*, volgens ſommigen wel met 80,000 inwoners. In het midden dezer vlakte is veel koophandel door middel van *karavanen*, die heel uit *Tunis* en *Marocco* komen, veel goud en olifantstanden medenemen, en daarvoor kleedingſtukken achterlaten.

(*) De ontdekking van den zoo lang aan de *Europeanen* onbekend gebleven uitloop dezer aanzienlijke rivier, is men aan de gebroeders LANDER verſchuldigd, en daardoor vervallen alle gisſingen, die de beroemde MUNGO PARK en anderen voor en na hem, deswege gemaakt hebben.

In de gewesten aan den *Niger* vindt men, behalve eene menigte keerkringsvruchten en gewasſen, waaronder de aangename, voedzame en zoete *Lotus*-plant, ook de *Chi*- of boterboom. In het hart van *Afrika* is een groot meer, *Tsad* of *Tchad*; het ligt in het groote Rijk *Bornou*, en beſlaat, volgens de *Engelsche* reizigers DENHAM, OUDNEY en CLAPPERTON, die het bezocht hebben, 49 uren in de lengte en 76 in de breedte. In dit meer, dat vele eilanden telt, loopen twee rivieren, de *Shary* en de *Taou* uit. Het Rijk *Bornou* heeft, naar men giſt, 32 Mill. inwoners, waarvan de ſtad *Engournou* 50,000 en *Kouka* 30,000 zouden tellen. — De handel in *Bornou* is bloeijend: men teelt er veel *doura*, alsmede hennep en indigo; onder de huisdieren zijn de kameel, het paard, de buffel, de hond en het varken. De hooge bergen ten Zuiden behooren tot het gebergte *Kong*, en die aan de andere zijde waarſchijnlijk tot het *Maangebergte*. In *Bahr-al-Ghazel* groeit de rijst in het wild: *Bagerme* voorziet al deze landen van katoenen ſtoffen, die men met eene plant blaauw verwt, welke veel van indigo heeft. *Dar Saley* of *Bergoe* en *Darfour* liggen verder oostwaarts en leveren weinig belangrijks op. *Kordofân* is eene *oasis* te midden van woestijnen. — In *Bornou* is een dier, zoo groot als eene koe, met groote horens, hetwelk men om de huid en het vleesch jaagt. Nog vindt men in *Nigritië* ijzer, *Turksch* koren, indigo, bijen in groote menigte, de onſchadelijke *giraffen*, olifanten, de vlugge kameelſoort *henne* genaamd, rivierpaarden en krokodillen. De hitte is in het algemeen hier zoo groot, dat men eijeren in het zand koken, en vleesch daarin braden kan; in de regenmaanden is het land voor *Europeërs* vernielend ongezond.

§ 177. De kust van Guinea.

Ten Zuiden van *Senegambia* en *Soudan* ligt de kust van *Guinea*, zijnde eene groote bogt van den *Atlantischen* Oceaan, door de *Europeërs* verdeeld in de

goud-, ivoor-, ſlaven- en peperkusten. Al deze kusten zijn ongemeen ſterk met bosſchen begroeid, en zeer ongezond. Het is echter opmerkelijk, dat er de besmettelijke ziekten geſtuit worden door den droogen en ſcherpen wind *Harmattan*; en dat de inwoners, de *Negers*, wier huid eene zekere olieachtige ſmerigheid heeft, de hitte veel beter kunnen verdragen dan de *Europeërs*, die er niet te huis hooren, en ſlechts op deze kusten plagten te komen, om de arme Negers als ſlaven op te koopen, ten einde in *Amerika* hunne ſuiker- en koffijplantaadjen te bewerken. Deze handel is echter thans door de meeste *Europische* volken afgeſchaft, en wie hem drijft, wordt als *zeeroover* beſchouwd en behandeld. Dit is eene groote verbetering, die wij aan onzen leeftijd te danken hebben. — Daar de zon hier tweemaal in het jaar (in Maart en September) boven de hoofden der inwoners ſtaat, hebben zij ook eenen dubbelden regentijd. Het land is daardoor bij uitſtek vruchtbaar: de kokospalm groeit aan zee; men heeft *pisang*, *yams*-wortelen, allerlei houtſoorten, waaronder ook de *Baobab*, ſuiker, indigo, katoen, peper, koffij, olifantstanden en goud; van graanſoorten *Turksch* of *Indiaansch* koren, en gierst. De *wonderboom*, die in *Dahomy* groeit, geeft eene boon, wier naſmaak, zegt men, den zuurſten azijn in den besten wijn, en de wrangſte citroen in den zoetſten chinaasappel ſchijnt te veranderen; ja dit zou den ganſchen dag duren, wanneer men de vrucht ſlechts eenmaal gebruikt heeft; alles ſchijnt dan als ſuiker te ſmaken. Maar aan huisdieren heeft het land groot gebrek; doch daar alles hier zoo overvloedig is en van zelve voortkomt, behoeft de inwoner geene osſen of paarden om voor hem te ploegen; en groote lasten heeft hij ook niet te dragen. De mensch is hier, gelijk in geheel *Middel-Afrika* koolzwart, en heeft wollig hair en uitpuilende lippen.

VIER EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Zuidelijk Afrika en de Eilanden.

§ 178. Zuidelijk Afrika.

Het groote benedendeel van *Afrika* tusſchen de *Atlantische* en *Indische* Zeeën ten Zuiden der Evennachtslijn kennen wij bijkans geheel niet, behalve aan de kusten. Het ſchijnt in het midden door eene groote bergvlakte doorſneden te worden, waarvan wij echter ook genoegzaam niets weten, dan dat aan den oostelijken rand dier vlakte het hooge gebergte *Lupata* heenloopt, hetwelk rijk is aan goud, en waaruit de rivier *Zambeze* ontſpringt, die in de *Indische* Zee vloeit.

§ 179. Congo.

Congo is het noordwestelijkſte gedeelte van *Zuid-Afrika* ten Zuiden der kust van *Guinea*. Hier heeft de wijze ſchikking plaats, dat de zuide- en zuidoostewinden (die daar even koud zijn als bij ons de noorde- en noordoostewinden, omdat die landen in het zuidelijk halfrond liggen) des zomers de hitte verzachten en de dampen noordwaarts heen naar het *Maangebergte* drijven, waardoor de groote rivier *Zaïre* opzwelt en overſtroomt, die met een' zoo ſterken ſtroom in den Oceaan loopt, dat de wateren uren ver in zee nog zoet zijn, en men den loop des ſtrooms beſpeurt; ook is de rivier bij haren mond wel vijf uren breed, en 600 voet diep. Zeer verre echter kan men den ſtroom niet opvaren, want op 70 uren afſtands van den mond zijn groote watervallen, die de ſcheepvaart ſtremmen. Het land, door de *Zaïre* (die ook *Congo* heet) beſproeid, is ongemeen vruchtbaar, behalve in ſommige hooge ſtreken. *Angola* vooral is een heerlijk gewest, rijkelijk van rivieren en meren doorſneden, waar de edelſte vruchten in het wild groeijen; ook vindt men er koper, en in het zuidelijk gelegen *Benguela* zwavelmijnen. In den

omtrek der *Zambeze* is goud en zilver, en daar groeijen koffij, ſuikerriet, katoen, indigo en vele geneeskrachtige planten, doch alles wat ten Zuiden ligt, tot aan de groote *Oranjerivier*, is bijkans woest door gebrek aan water.

§ 180. De Kaap de Goede Hoop en de Kafferlanden.

Nu komen wij weder in de nabijheid onzer landgenooten, aan de Zuidpunt van *Afrika*, die uitloopt in de *Kaap de Goede Hoop*. Verheugt het u niet, zulke dappere, werkzame en ondernemende voorvaderen gehad te hebben, die hunnen naam en hunne taal en zeden naar alle oorden der bekende wereld hebben overgebragt? Wij hebben dit reeds in *Indië* op vele plaatſen gezien: nu vinden wij weder afſtammelingen van *Hollanders* en *Hollandsche* namen in *Afrika*, aan de *Kaap de Goede Hoop*; in *Amerika* zullen wij die ook niet misſen, en de namen van *Nieuw-Holland*, *Nieuw-Zeeland*, *van Diemensland*, *Amsterdam*, *Rotterdam*, *Middelburg*, enz., aan onderſcheidene landen in het vijfde wereiddeel gegeven, toonen, in weêrwil van de afgunst van ſommige vreemdelingen, dat de *Nederlanders* die groote landſtreken hebben ontdekt. De *Kaap de Goede Hoop* werd eigenlijk eerst door de *Portugezen* ontdekt, maar ongebruikt gelaten, tot dat ANTONI VAN RIEBEEK in 1651 hier eene *Nederlandsche* volkplanting aanleide op een ſchiereiland, hetwelk ten Zuidwesten in de *Kaap* of het voorgebergte uitloopt, en ten Noorden aan het vaste land van *Afrika* verbonden is, liggende tusſchen de baai *Fals* ten Oosten, en de *Tafelbaai* ten Noorden. Noordwaarts is nog de *Saldanha*-baai. In deze inhammen vinden de ſchepen veilige ſchuilplaatſen tegen de woedende ſtormen, die hieromtrent dikwijls plaats hebben, en het voorgebergte eerst de *Stormkaap* deden noemen. De Kaap is ook eene voortreffelijke, hoewel thans minder bezochte ververſchingsplaats voor de ſchepen, die naar *Indië* gaan, of van daar naar *Europa* terugkeeren. Op het ſchiereiland zijn drie

hooge bergen, de *Tafel-*, de *Leeuwen-*, en de *Duivels*-berg. Op eerstgemelden vond de kruidkundige reiziger BURCHELL *honderdenvijf* ſoorten van planten binnen het beſtek van een klein half uur. Door de engte van *Hottentotsch Holland* komt men uit het ſchiereiland in het eerſte gebergte, hetwelk onder allerlei namen (van *Witsenberg*, *Bokkeveld*, enz.) zich meest zuid- en noordwaarts uitſtrekt. Dan ontmoet men eene dorre woestijn, maar van harde aarde, niet van zand, de *Karroe* genaamd, en achter deze eene tweede rij bergen, genaamd *Roggevelden*, *Nieuwevelden*, en *Sneeuwbergen* (de tweede zijn wel 10,000 voet hoog. Achter deze zijn weder dorre landen, door de wilde *Boschjesmannen* bewoond, die echter thans door de zendelingen eenigzins beſchaafd en tot het Christendom gebragt worden, gelijk hunne ſtamgenooten, de *Hottentotten*, tot hetzelve reeds zijn overgehaald. De natuur is in deze landen zeer ſchoon; de *Kaapſtad* (20,000 inwoners) geniet bijna altijd eene heldere, gezonde en gematigde lucht: onder de planten munten vele *erica's* of heideſtruiken (bij ons zeer gemeen) door zeldzame ſchoonheid uit, en de reeds genoemde BURCHELL vond in eene reis door de binnenlanden niet minder dan *veertigduizend* plantſoorten. De edele *Constantia-* of *Kaapsche wijn* behoort tot de beste wijnen der wereld. Onder de dieren vindt men in de binnenlanden geheele troepen ſtruisvogels, *witte kraaijen*, of eigenlijk gieren, die het land van krengen zuiveren, *gazellen* of *antelopen*, een allerliefst en vlug dier, de *Zebra*, *Quagga*, en het wilde paard, drie ſoorten van hetzelfde diergeſlacht; (de *Zebra* is allerfraaist met bonte ſtreepen verſierd,) *giraffen* bij ganſche troepen, rhinocerosſen met twee horens, enz. De menſchelijke bewoners zijn behalve de *Nederlandsche* boeren en eenige *Engelsche* volkplanters, de *Hottentotten*, een leelijk maar goedaardig ſoort van menſchen, en de *Kaffers*, een herdersvolk,

dat veel ſchooner en ſterker is, en de grenzen der kolonie bewoont. Aan de oostzijde van het land der *Kaffers* ligt de *Natal*-kust, waarheen een aantal *Hollandsche* kolonisten (zoogenaamde boeren) uitgeweken zijn, en eene van de *Engelschen* onafhankelijke kolonie gevestigd hebben, die zich, in weerwil van vele wederwaardigheden en tegenkanting, tot nog toe ſtaande houdt. De voornaamſte rivieren zijn: de groote *Visch*-rivier, die ten Oosten de grenzen maakt met de *Kaffers*, gelijk de *Oranje*-rivier, die wel 300 uren verre loopt, ten Noorden der volkplanting. Ten Noorden daarvan wonen de *Griqua's* en *Beet-* of *Boetjuanen*, een vrij beſchaafde ſtam van *Kaffers*. Nog meer binnenslands heeft men koper- en ijzermijnen. Op de Oostkust van *Afrika* vindt men nog *Mosambique* op een eiland, thans een vervallen ſtadje van 4000 of 5000 zielen, het overblijfſel der oude *Portugeesche* magt in *Afrika*, in eene zeer ongezonde landſtreek. Die kust was oudtijds zeer rijk in goud. Het overige van de Oostkust van *Afrika* tot aan kaap *Guardafui* is weinig of niet bekend.

§ 181. Eilanden van Afrika.

De eilanden van *Afrika* zijn niet zoo talrijk als die van *Azië*. Men vindt op de oostkust het eiland *Zanzibar*, benevens een aantal kleinere eilandjes, als *Melinde*, *Mombaza* en *Quiloa*, voorts de *Comoro's*-eilanden, en zuidwaarts van daar het groote *Madagascar*, zich uitſtrekkende van 11 tot 25 Graden Zuiderbreedte, vruchtbaar in rijst en vee, doch ongezond, zoo het ſchijnt. Het land heeft verder tin, lood, ijzer, goud, granaten, agaten, grijze amber, rotskristal, eene heete bron, eene menigte planten, palmſoorten, en, in de naburige zeeën, veel walvischvangst. — Oostwaarts daarvan bezitten de *Franschen* het eiland *Bourbon*, waarop men vele ſporen van vuurbergen vindt, en de *Engelschen* het eiland *Mauritius* of *Ile de France*. Laatstgenoemde eiland is rijk aan *Indische* voortbrengſelen, en het eerſte aan koffij. Al deze eilanden liggen in de *Indische* zee.

In de *Atlantische* zee vindt men de hooge rots van *St. Helena*, die van buiten woester schijnt dan zij van binnen is; althans men heeft verscheidene aangename piekjes op de hoogte van deze rots. Ten Noorden van daar vindt men de vier eilanden *Fernando Po*, *Prinseneiland*, *St. Thomas* en *Annabon*, van welke het eerstgemelde schoon, vruchtbaar, welbebouwd en welgelegen is voor den handel met *Guinea*. Meer noordwaarts zijn de *Kaapverdische* (Groenekaaps-) eilanden; dat van *Porto Prayo* is aan het strand zeer dor, doch in de binnenlanden, op en omstreeks den berg *Antonio*, die 4500 voet hoog is, vochtig en vruchtbaar. De berg op het eiland *Fuego*, waaruit nog rook oprijst, is 7000 voet hoog. Men heeft op deze eilanden kokos-, banaan-, dadel-, vijgen-, citroen- en oranjeboomen, en zou er alle gewassen der keerkringsgewesten kunnen kweeken, zoo het bestuur slechts den landbouw en koophandel aanmoedigde. De noordelijkste eilanden van *Afrika* zijn de *Kanarische*, die zoo schoon zijn, dat men ze eertijds de *gelukkige*, of de *eilanden der zaligen* noemde, en er de *Elyseesche* velden (den Hemel der Heidenen) plaatste. Reeds voor achttien eeuwen waren de helderheid der lucht, de liefelijke winden, en de vruchtbaarheid van den grond beroemd, en indedaad geven de zeewinden eene aangename koelte; de eilanden brengen tarwe, gerst, *yams*, bananen, fijne vruchten, suiker, heerlijken wijn, bekend onder den naam van *kanarie*-sek, laurierboomen, enz. voort. De *cochenilje* is hier ingevoerd, en de bekende kanarievogel hoort op deze eilanden te huis. De hoogste berg is de bekende *piek van Teneriffa*, op het eiland van dien naam, die 12,138 voet boven de zee uitsteekt, waarom hij ook aan de zeelieden dient om te zien, op wat hoogte zij zich bevinden. De hoofdsteden van *Teneriffa* zijn: *Santa Cruz* en *Oretava*, die van *Groot-Canarië* is *Palma*. Van *Ferro* rekende men oudtijds algemeen de eerste middaglijn: thans trekken de *Franschen* die door

Parijs, de *Engelschen* door *Greenwich*, de *Noord-Amerikanen* door *Washington*.

Ten Noorden der *Kanarische* eilanden, doch in een ruimeren zin ook daartoe gerekend, liggen de beide eilanden *Porto Santo* en *Madéra*, waarvan het laatste algemeen beroemd is door zijn' wijn, die op de kale rotsen van het eiland wordt voortgebragt, welke, aan de zon blootgesteld, zeer veel hitte geven. De hoofdstad *Funchal* heeft 20,000 inwoners.

VIJF EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Westindië en Zuid-Amerika.

Uit de *Kanarische* eilanden is het de gereedste overtogt naar *Amerika*, of het vierde werelddeel, hetwelk de beroemde COLUMBUS, in 1492 uit deze eilanden afgevaren, het eerst ontdekte (*). Wij zullen ons dus ook verbeelden, dat wij met dien grooten zeeman medereizen, maar wij zullen er een geheel ander volk aantreffen, dan hij er toen vond: de oude inwoners zijn toch op de eilanden van *Amerika* bijna uitgeroeid, en *Spanjaarden*, *Franschen*, *Engelschen*, *Deenen* en *Nederlanders* hebben zich daar nedergezet, en bouwen op de eilanden, die wij het eerst zullen aantreffen, suiker, koffij, katoen (van een boom en struik), indigo (om blaauw te verwen), cacao (waarvan men de chocolade maakt), gember, *Spaansche* peper, *aloë*, een geneesmiddel, en eenige andere gewassen, waarvoor de grond bij uitstek geschikt is. Maar zij doen

§ 182. Westindië.

(*) Ook voor jongelieden is deze Geschiedenis uitmuntend door den beroemden *Duitschen* kindervriend CAMPE verhaald. Zeer waarschijnlijk is het wel, dat sommige deelen van *Amerika* reeds vroeger door anderen ontdekt zijn, maar dan toch zonder dat handel of wetenschap er vrucht van hebben geplukt.

dit niet zelf, maar laten dien arbeid over aan hunne *zwarte slaven*, *Negers* uit *Afrika*. Vroeger had hier dus algemeen een afschuwelijke menschenhandel plaats; het is echter thans, zoo als wij reeds vroeger aanmerkten, verboden, die arme menschen even als het vee op te koopen. Wij willen nu deze eilanden zelve met een enkel woord vermelden. De eersten, waar COLUMBUS aankwam, heeten de *Lucaische*, of *Bahama*-eilanden, en het eiland, dat hij het eerst zag, *Guanahani*; hij noemde het *St. Salvador*. Daarop vond hij de zoogenoemde *groote Antillen*, *Cuba* (*), *St. Domingo* (oudtijds en ook nu weder *Haïti*), *Jamaica* en *Porto-Rico*. Naderhand ontdekte men de zoogenaamde *kleine Antillen* of *Karaibische* eilanden, *St. Croix*, *St. Thomas*, *St. Jan*, de eilanden der 10,000 Maagden, *Anguilla*, *St. Martin*, *St. Barthelemy*, *St. Eustatius*, *St. Christoffel*, *Nevis*, *Barbuda*, *Antigua*, *Guadeloupe*, *Marie Galante*, *Dominique*, *Martinique*, *St. Lucia*, *Barbados*, *St. Vincent*, de 30 *Grenadines*-eilanden, *Grenada*, *Tabago*; op de kust van *Zuid-Amerika*, *Curaçao*, *Aruba*, *Bonaire* (die benevens *St. Eustatius* aan ons toebehooren), *Tortuga*, *Margarita* en *Trinidad*. Daar COLUMBUS dacht, dat hij langs dezen weg naar *Indië* zou komen, gaf hij of zijne tijdgenooten aan die eilanden den naam van *Westindië*, die daaraan, offchoon minder juist, is bijgebleven. Zij liggen allen vóór de invaart in de groote *golf van Mexico*, die *Noord-* en *Zuid-Amerika*, welke als 't ware twee verbazend groote *Schiereilanden* vormen, van elkander scheidt, weshalve *Westindië* eigenlijk tot geen van beide behoort. De grond is hier ongemeen vruchtbaar, daar

(*) Het vruchtbare *Cuba* is de belangrijkste onder de weinige bezittingen, die de *Spanjaarden* van hunne uitgebreide veroveringen in andere Werelddeelen hebben overgebonden. De hoofdstad *Havanna*, bloeijende door uitgestrekten handel, telt meer dan 100,000 inwoners.

het land in de heete luchtstreek ligt, en rijkelijk water ontvangt; het regent op vele dezer eilanden tweemaal in het jaar, eens in de lente, en eens in den herfst; in ééne week kan er zelfs meer regen vallen, dan bij ons in een jaar, en in den regentijd bederft er veel door de vochtigheid; ook kan men er geweldige stormen hebben, die alles dan op zulk een eiland vernielen. Des winters en zomers daarentegen is de hitte ondragelijk. Maar daartegen heeft de goede God aan de boomen een zwaar, dik en vetachtig loof gegeven, dat lang tegen de droogte kan, die anders alles zou doen verdorren. Behalve de reeds genoemde hoofdzakelijke voortbrengselen groeijen er op de *Westindische* eilanden nog verbazend dikke boomen, ceders van wel 30 voet in den omtrek, die 30,000 vierkante voeten hout geven; het kostbare mahagonyen ebbenhout, eene andere houtsoort, die de hop vervangt; — onder de fijne vruchten oranje- en granaatappelen, vijgen, *bananen*, *mango's*, de broodvrucht, meloenen en druiven (anders geene of weinig *Europische* vruchten); voorts eetbare wortelen, zoo als *yams*, aardappelen (die uit *Amerika* afkomstig zijn) en *maniok*, een wortel, die een vergiftig sap heeft, maar wanneer men er dit uitperst, is hij zeer smakelijk, voedzaam en gezond. Het suikerriet geeft suiker, stroop, rum (waarvan men *punch* maakt) en heerlijken azijn: het dient voorts tot beestenvoeder, tot dak voor de negerhutten, tot brandstof, en de asch nog tot bemesting. Maar (gelijk wij ook bij *Indië* gezien hebben) eetbaar dierlijk voedsel vindt men op deze eilanden weinig; er zijn op *Jamaica* slechts drie soorten van wilde viervoetige dieren, de wilde zwijnen, ratten en muizen, die zeer vernielend zijn. Van de vogelen is er een, die de krengen verteert, welke anders in deze heete landen de lucht zouden verpesten. Men eet er krabben en schildpadden. — Gezond zijn deze eilanden juist niet, maar de *Europeanen* leven

er ook niet naar, om gezond te blijven, maar zijn veelal onmatig in al hunne genietingen.

§ 183. Zuid-Amerika. De Andes-bergen.

Van *Westindië* ſteken wij naar *Zuid-Amerika* over. Hier ontmoeten wij terſtond een zeer hoog gebergte, de *Andes*, ook wel *Cordilléras* genaamd, die dit geheele werelddeel van het Zuiden naar het Noorden doortrekken, en wel langs de westelijke kust of de Zuidzee, die *Amerika* aan de West-, gelijk de *Atlantiſche* Zee het aan de Oostzijde beſpoelt. Door *Zuid-Amerika* heen loopen zij 1250, en in 't geheel, wanneer men die van *Noord-Amerika* er bij rekent, wel 2300 uren verre; en dit gebergte is het breedst en het hoogst vlak onder den Evenaar, waar het dus ongemeen de lucht tempert, zoodat er de menſchen bijkans altijd eene gematigde lucht, doch ook wel eens vorst hebben, hetwelk anders onder de *Linie* nooit plaats heeft.

§ 184. De hooge bergtoppen.

Men kan het land, op en vlak onder de *Andes*, bekend onder de namen van *Nieuw-Granada*, *Peru* en *Chili*, in vier deelen verdeelen. Vooreerst de allerhoogſte bergtoppen, zoo als de *Pichincha* (17,000), de *Cotopaxi* (17,700), de *Antiſana* en *Cayambe* (18,000), en de *Chimborazo*, ruim 20,000 voet hoog boven de zee (*). Eeuwige ſneeuw en ijs rusten hier overal op de toppen van het gebergte; doch uit dit ſneeuwdak breken dikwijls, althans uit de drie eerstgemelde hooge bergen, met een gebrul, dat de reiziger HUMBOLDT vijftig uren ver hoorde, verſchrikkelijke vlammen uit, of ook zwavel, asch, kokend water, en zelfs *viſſchen*. Daar de bodem van dit gedeelte van *Amerika* geheel van onderaardſche brandſtoffen doorwoeld is, die niet altijd door de *kraters* of monden der vuurſpuwende bergen eenen uitweg vinden, zoo hebben hier ook meermalen ontzettende aardbevingen plaats, onder anderen in 1797, in 1812 en in 1822. Door de eerſte kwamen meer dan 20,000 menſchen om het leven. Ten gevolge dezer aardbevingen zijn hier ganſche landſtreken eenige voeten opgeheven. Hier vliegt de *Condor*, miſſchien de grootſte vogel der wereld.

(*) De *Illimani* en de *Sorate*, beide in het zuiden van *Peru*, waarvan de eerſte, volgens ſommigen, 22,940, de tweede 23,640 voet hoog is, zouden nog hooger zijn.

2.) De bergvlakten, zoo als die van *Nieuw-Granada*, met de hoofdſtad *Santa Fé de Bogota* (30,000 à 35,000 inwoners), die van *Quito*, met de hoofdſtad van dien naam (60,000 inwoners), die een gematigd en doorgaans aangenaam klimaat, doch eene zeer fijne en drooge lucht heeft. Zuidwaarts is de hooge vlakte van *Cusco*, de oude hoofdſtad van *Peru* (40,000 inwoners), en het bergmeer *Titicaga*. Hier vindt men weinig boomen, maar overvloed van kostbare metalen, waarop de menſchen in 't algemeen zoo geſteld zijn, *goud* en *zilver*. Men wil, dat er in *Potosi* weleer een berg was, voor het grootſte gedeelte uit zilver beſtaande; doch deze moet door eene bewerking van bijna drie eeuwen al vrij wat uitgeput zijn, zoo als de 300 mijnen van *Peru* in 't algemeen. In *Chili*, ten Zuiden van *Peru*, is veel koper. De beste mijnen liggen in hooge, en dus gure ſtreken. Maar al deze metalen kunnen in kostbaarheid niet opwegen tegen twee andere voortbrengſelen dezer hooge vlakten, de *kinabast*, die zulk een krachtig geneesmiddel tegen de koorts is, en de aardappelen. Bij de ontdekking vonden er de *Spanjaarden* drie ſoorten van huisdieren, die men met elkander *kameel-schapen* noemt, omdat zij van deze beide dieren wel iets hebben, de *ljama*, *alpaga* en *viconja*, waarvan de laatſten ook eene heerlijke wol geven. Tegenwoordig echter gebruikt men die beesten niet meer als lastdieren, zoo als de oude *Peruanen* deden: men bedient zich tot dat einde van muilezels.

§ 185. De dalen of groeven.

3.) De dalen, groeven of ſpleten, die de rivieren tuſſchen de bergvlakten uithollen, zoodat de tegenoverſtaande rotsmuren in elkander paſſen. In deze

dalen, *quebradas* genaamd, die wel eens 4000 voet diep zijn, is het verstikkend heet, omdat de zonnestralen de warmte terugkaatsen; er groeijen dus alle planten der heete landen. Sommige rivieren vallen met een hoogen en breeden val naar beneden, zoo als de rivier *Funzha*, die bij *Tequendama* 495 voet afstort naar de *Magdalena*-rivier.

§ 186. De Zeekust. 4.) De voet der bergen aan de zeekust, waar ook alle gewassen der keerkringen groeijen. Hier is het juist in die maanden zomer, wanneer het winter is in de hooge landen, namelijk van November tot Mei, en omgekeerd. Doch op een groot gedeelte dezer kust valt nooit regen, omdat de oostewind, die tusschen de keerkringen heerscht, niet over de hooge bergtoppen en bergvlakten kan heenstrijken. Men heeft er dus ook zandwoestijnen, gelijk die van *Sechura*; doch elders geeft de rijkelijke dauw genoegzame vergoeding voor het gemis van den regen, en de nabijheid der zee tempert de sterke hitte. Er groeijen dus onder anderen ook palmboomen van 160 tot 180 voet hoog. — De hoofdstad van *Peru*, *Lima*, met 70,000 inwoners, ligt in dit lage land niet ver van de zee. Zij is dikwijls door aardbevingen verwoest geworden. Haar haven heet *Callao*. De hoofdstad van *Chili* heet *St. Jago*, en ligt in het overheerlijke en vruchtbare dal *Maypocho* aan den voet der *Andes*; zij wordt door rivieren, van die bergen afvloeijende, besproeid, en heeft een voortreffelijk uitzigt op dat trotsche gebergte. De bevolking wordt op 67,500 inwoners geschat; hare haven is *Valparaiso* (19,700 inwoners). Bovendien heeft men op de kust van *Peru* de steden *Guayaquil*, (de haven van *Quito*) en *Popayan* (25,000 inwoners) in een heerlijk oord, en in *Chili* de stad *Concepcion* (met 13,000 inwoners), almede dikwijls door aardbevingen verwoest.

§ 187. De bewoners. De oude bewoners dezer landen zijn de *Peruanen*, die in ouden tijd beschaafd werden door twee brave

menschen, met name MANCO-CAPAC en MAMA OZELLO. Deze schaften de bloedige eeredienst der Wilden af, en leerden hun, dat de zon God was, die zij door broederlijke liefde en werkzaamheid moesten dienen en eeren. Doch deze schoone inrigting werd door den goud- en bloeddorst der *Spanjaarden* afgeschaft, die vervolgens dit goede volk als slaven en mindere wezens beschouwden. Deze nieuwe aankomelingen hebben zich echter in dit heerlijke land aan eene weelde, pracht en wellust overgegeven, die bij de eenvoudige zeden der oude *Peruanen* zeer afsteekt, en vooral te *Lima* zigtbaar is.

§ 188. Het Oosten der Andes-Rivieren. Ten Oosten van het *Andes*-gebergte loopen de aanzienlijkste stroomen der wereld naar beneden, bij welke zelfs de *Indus* en *Ganges* moeten achterstaan. Voornamelijk zijn er *drie*, die onze aandacht in eene hooge mate verdienen. 1.) De *Orinoco*, ten Noorden, wiens oorsprong onbekend is, die eerst Westwaarts vloeit, alsdan de rivier *Atabapo*, wier water pikzwart schijnt, en de *Guaviare* opneemt, zich daarop door de ontzaggelijke watervallen van *Atoures* en *Maypoures*, waar de stroom van 8000 tot 20 voeten vernaauwd wordt, naar beneden stort, en noordwaarts vloeit, tusschen hooge rotsen en gebergten heen, tot hij de rivier *Apoure* heeft opgenomen, en alsdan oostwaarts loopt, om zich met een' ontzaggelijk breeden mond, tusschen welken groote eilanden liggen (een *Delta*) in de *Atlantische* Zee te storten. 2.) De *Amazonen*-stroom, die op de *Andes* ontspringt uit verscheidene groote rivieren, waarvan de voornaamste *Huallaga*, *Ucayal* en *Maranjon* heeten. Deze rivieren vloeijen alle noordelijk, doch na hare vereeniging loopt de *Amazonen*-stroom oostwaarts, dwars door het breedste van *Zuid-Amerika* heen, ontvangt uit het Noorden de *Rio Negro*, die ineenloopt met den *Cassiquiare* (welke in den *Orinoco* loopt, zoodat deze beide hoofdstroomen met elkander zamenhangen) en

uit het Zuiden de ontzaggelijk groote *Madeira*, de *Tapajou*, *Chinga* en *Tocantin*, en ſtroomt met eene breedte van wel 20 uren in den *Atlantiſchen* Oceaan uit. 3) De *Rio de la Plata* of *Zilvervloed*: deze heeft op de groote bergvlakte van *Parexis*, midden in *Zuid-Amerika*, zijnen oorſprong uit de groote rivieren *Paraguay* en *Parana*, die eerst een gedeelte van *Brazilië* beſproeijen, en zich dan, ten zuidwesten van hetzelve, vereenigen, waarop zij, na de opneming der rivier *Uraguay*, den naam aannemen van Zilverrivier, die tusſchen de ſtad *Buenos-Ayres* (met 60.000 inwoners) ten Zuiden, en de goede haven *Monte Video* ten Noorden, met eene breedte van 23 *Duitsche* mijlen of 40 uren in zee uitloopt.

§ 189. De grasvlakten. Men kan de ontzettend groote landen, die deze ſtroomen beſproeijen, gevoegelijk in vijf ſtreken verdeelen. 1.) De grasvlakten of *Pampas*, ten Zuiden, die zich aan weêrszijden, doch vooral aan den westeroever van den *Rio de la Plata* uitſtrekken. Dáár ziet men, zoo ver het oog reikt, en dagen reizens ver, niets dan hoog gras, geene boomen, geene huizen. Deze vlakten beginnen op den 15den Graad Zuiderbreedte, en ſtrekken zich uit tot digt bij het zuidelijkst gedeelte van *Zuid-Amerika*, de ſtraat van *Magellaan*. Hier hebben zich de paarden en runderen, die er de *Europeanen* gebragt hebben (want de oude inwoners dier landen hadden geene huisdieren) ongemeen ſterk vermenigvuldigd, zoodat er thans verſcheidene millioenen zijn, en de inwoners, van *Europische* afkomst niet alleen, maar ook de *Indianen* allen te paard rijden, en voornamelijk van rundvleesch leven, hetwelk nogtans zoo weinig geteld wordt, dat men eene koe wel eens de huid afſtroopt, om die te verkoopen, en het vleesch, behalve de beste ſtukken, liggen laat, als het te ver is, om het te vervoeren! Men vangt de runderen met lederen riemen, die men hun over het hoofd of tusſchen de beenen werpt. Ook

ſchapen zijn hier zoo menigvuldig, dat men wel eens de geſlagte ſchapen in de zon liet droogen, en als brandſtof verkocht, omdat er geen hout in deze vlakten is. — Een paard kost ſlechts drie piasters (nog geene acht guldens!) Maar door die zwervende levenswijze, altijd te paard, verwilderen de menſchen ook ontzettend, zoodat deze lieden, hoewel van Christelijke afkomst, zoo ruw en wreed zijn, als de inboorlingen, en misſchien nog woester. — Wanneer eenmaal de *Zuid-Amerikanen* door vrijheid van handel en landbouw (die voorheen, toen zij onder *Spanje* ſtonden, zeer belemmerd waren) aan een ſtil en huisſelijk leven gewend zijn, zal dat wel beter worden. Thans zijn er bijkans geene ſteden in deze vlakte, behalve *Cordova* en *Mendoza*, door welke men handel met *Peru* en *Chili* drijft op muilezels, die dan de *Andes* over moeten; en ten Noorden de ſtad *Assompcion*, de hoofdſtad van het landſchap *Paraguay*.

2.) Ten Noorden van deze vlakten heeft men eerst eene lage landſtreek, die in den regentijd onderloopt, alsdan een moeras is, en daarom op oude kaarten als een *meer* wordt voorgeſteld; vervolgens komt men aan het *Chiquitos*-gebergte, dat uit de *Andes* van het Noorden naar het Oosten dwars door *Zuid-Amerika* loopt, en zich verheft tot aan de *hooge bergvlakte* van *Parexis*, het westelijke gedeelte van *Brazilië*. Deze beſlaat het geheele *midden* van *Zuid-Amerika*, tusſchen de *Andes*, de grasvlakten en de *hooge bosschen*. Zij wordt door gebergten afgewisſeld, zoo als de gemelde *Chiquitos*, de gebergten *Matto Grosso* en *Minas Geraes* in *Brazilië*, enz. De hoogſte ſtreken zijn zandig en dor: als men lager komt, heeft men opgeſchoten ſpichtig gras en heesters; en hoe meer men afdaalt, hoe hooger de boomen worden (omdat het land dan warmer wordt), tot dat men, achter de velden van *Campos Geraes*, de hooge wouden en de kust bereikt. In deze barre vlakten zijn ook diepe § 190. De hooge bergvlakten.

kloven of scheuren, even als in de *Andes*, waar men plotselijk aankomt, en dan in de diepte eene rivier hoort ruischen. Hier vindt men dan ook, aan den zoom dier dalen, nog al redelijk geboomte. Het is in deze vlakten des winters zeer koud, en des zomers niet minder heet, doch over het algemeen gezonder dan op de kust. Zij zijn rijk aan *goud* en *diamanten*; het eerste wordt bij de *Braziliſche* ſteden *Villa Rica* met 20,000 en *Cuiaba* met 30,000 inwoners, gevonden; de tweeden bij *Tejuco* met 6000 inwoners. Maar, zoudt gij het wel gelooven? – de eigenaars van deze goud- en diamantmijnen zien er ſlordig en haveloos uit, en hebben niet half zoo vele gemakken des levens, als hier te lande gemeene burgerlieden. De arme menſchen hebben, te midden van al hun goud, naauwelijks brood! Het eenige, dat men heeft, is wat *Turksch* koren; doch de meesten behelpen zich met den *maniok*- of *cassava*-wortel.

§ 191. De digte bosſchen. 3.) De ſtreek der *digte bosſchen*, zoowel aan weêrszijde van den grooten *Amazonen*-ſtroom, als langs de zeekust van *Braziliê* en *Guyana*. De eerstgenoemde kust maakt een' ver vooruitſpringenden hoek uit, waarvan kaap *St. Augustijn* de oostelijkſte punt is; en ſtrekt zich uit tusſchen de *Plata*- en *Amazonen*-rivieren, gelijk de kust van *Guyana* tusſchen de laatstgenoemde en den *Orinoco*-ſtroom. Behalve deze loopen er nog verſcheidene groote rivieren in Zee, zoo als de *Rio Grande del Sul*, de *Rio de Janeiro*, die in de groote en ſchoone baai van die hoofdſtad (met 120,000 inwoners) uitloopt; de *Paraiba*, de *Rio Doce*, in den regentijd meer dan eens zoo breed als de *Waal* bij *Nijmegen*; de *Rio Grande del Belmonte*, de groote *St. Franciscus*-rivier, de *Rio Grande del Norte*, de *Maranjan* en de ontzaggelijk groote *Parâ*. Onder de baaijen is de *Allerheiligen*-baai (*Bahia de todos los Santos*) merkwaardig, waaraan de koopſtad *San Salvador* ligt, met 150,000 inwoners. Aan de

Noordzijde der *Amazonen*-rivier loopen de *Sinawary*-, *Suriname*-, *Berbice*-, *Essequebo*- en *Demerary*-rivieren in den Oceaan, aan welke de *Franschen*, *Nederlanders* en *Engelschen* volkplantingen van gelijken aard hebben aangelegd als de *Westindische* (met ſuiker, koffij, katoen, cacao, enz.) De hoofdſtad van *Suriname* is *Paramaribo* (15,000 inw.); die van *Demerary Stabroek* of *Georgetown*. Deze landen zijn geene paradijzen, want zij zijn, vooral aan de kust, zeer ongezond; in den regentijd kan men bijna niet reizen: alles bederft er, en men wordt er door de *moskieten*, witte mieren, en andere inſekten vreesſelijk geplaagd; maar daarentegen zijn zij ook misſchien de vruchtbaarſte der wereld. Wij kunnen ons hier te lande geen denkbeeld maken van de ſchoonheid der bosſchen, die nooit gekapt zijn, waar alles op den grond, en aan de boomen zelve tot de hoogſte toppen toe, vol kruipende en andere planten is, die zoo ſterk groeijen, dat men er genoegzaam niet door kan, terwijl elke boom als met een groen tapijt bedekt is. Daar heeft men allerhande vreemde dierſoorten, apen met lange ſtaarten, *Tapirs*, (een dik dier met een langen ſnuit), papegaaijen en andere vogels en vlinders, van de heerlijkſte kleuren, *Toukans* met een' monſterachtig grooten bek, den kleinen en allerliefſten *kolibri*, of vliegenvogel, enz. Onder de visſchen vindt men den merkwaardigen *Sidderaal*, wiens elektrieke ſchokken ſterk genoeg zijn om paarden, bij het doorwaden der rivieren, te dooden. Van fraaije houtſoorten heeft men hier het *mahony*-hout en het *Braziliſche* verwhout van allerlei kleuren. Sommige boomen leveren eetbare vruchten zoowel voor den mensch als voor het vee, een merg als het *sago* in den ſtam, bladeren, waarmede men de huizen dekt, en een was voor kaarſen in die bladeren; dit is de *carnauba*. De kokosboom, dien wij reeds uit *Indiê* kennen, is aan de kust zeer overvloedig: meer bin-

nenslands heeft men andere palmſoorten, gelijk de *Morichi* of *Mauritius*-palm, die alles geeft, voedſel en drank in zijne vrucht, kleederen in zijne bladeren, en huisvesting bij overſtrooming in zijne breede bladerkroon; de *piryao*-palm, 60 voet hoog, met troſſen van 70 of 80 meelrijke vruchten als perziken, die men als aardappelen eet, en die tot het voorname voedſel der inwoners dienen (er zijn in het geheel wel 80 ſoorten van palmboomen); — voorts de *koeboom*, die door eene inſnijding in den ſtam overvloedig melk geeft; de *juvia*, een boom, die ſmakelijke noten oplevert; ananaſſen, eene vrucht hier te lande zoo zeldzaam en duur, en waarmede men in *Brazilië* de varkens zou kunnen mesten; de zijdewol-, de katoen- en de zeepboom, *cochenille*, een inſekt, waarmede men rood verwt, enz. Alles is er vol van de heerlijkſte bloemen; met eene *Aristolochia*, vier voeten in den omtrek, dekken de knapen der Wilden al ſpelend hun hoofd. – De menſchen dezer gewesten echter zijn niet zoo voortreffelijk, als men bij zulk eene ſchoone natuur zou wenſchen. De inboorlingen zijn woest en zeer onbeſchaafd, ſommigen zelfs menſcheneters: de *Europeanen* zijn traag, en laten zich veelal door Negerſlaven bedienen.

§ 192. De Ljanos. 4) De *ljanos* of *grassteppen*, die in den zomer bijna zoo bar zijn als de *Afrikaansche* zandwoestijnen; doch, door den regentijd verkwikt, verandert deze dorre grond eensklaps in het heerlijkſte groen, en is vol leven en gewoel: de dieren, die er gedurende den droogen tijd verſtijfd waren, beginnen te herleven, de aarde ſplijt open, en er komt eene waterſlang of een krokodil uit. Weldra verandert de grasvlakte in een moeras door de geweldige regens, zoodat nu de dieren hun leven zoeken te bergen. Uren lang moeten de paarden en andere groote dieren rondzwerven, en in het drijvende gras hun voedſel zoeken.

Dáár leven kleine herten, de ſchubbige *armadil* of het ſchilddier, kleine *Amerikaansche* tijgers en leeuwen (*jaguar* en *cougouar*). Dan nemen ook de *Guaranies*, inboorlingen dezer vlakten, de toevlugt tot den reeds genoemden *Mauritius*-palmboom, in wiens kroon zij huisvesting vinden. Deze vlakten hebben geene ſteden, maar aan haren uiterſten zoom ligt de ſtad *Angustura* in *Guyana* aan den *Orinoco*-ſtroom.

5) De ***noordelijke bergachtige zeekust.*** Dit gebergte, genaamd dat van *Venezuela*, is over 't algemeen 4200 voeten hoog. Sommige bergen (die bij *Caraccas*) bereiken eene hoogte van 8000 voeten. Op de matige hoogten en op de kust groeijen heerlijke voortbrengſelen, zoo als ſuikerriet (de gewone ſoort, en die uit *O-Tahaïti*, die nog beter is); *cacao*, *Varinas*-tabak (beide de beste ſoorten, die bekend zijn), indigo, katoen, koffij, oranje-appelen, *bananen*, tarwe, kokosnoten, enz. Dit land was dan ook vóór de jongſte onlusten zeer ſterk bevolkt, en een aardsch paradijs, doch ſtaat veel aan aardbevingen bloot, waardoor de ſtad *Caraccas* (45,000 inwoners) nog in 1812 geheel is omvergeworpen. Voorts heeft men er de ſteden *Cumana*, *la Guayra* (4000 inwoners), *Maracaibo* (20,000 inwoners), aan een groot binnenmeer, dat met de zee gemeenſchap heeft, *Nieuw-Barcelona*, *Carthagena* (25,000 inwoners), enz. De bevolking beliep in het begin dezer eeuw ééne Millioen inwoners, en het land werd verdeeld in bouwland, weiland, en boschland. Hier vindt men ook, volgens HUMBOLDT, de overblijfſelen van de weleer talrijke natie der *Karaïben*, van welke de *Karaïbische* zee en eilanden den naam ontleenen.

§ 193. De noordelijke zeekust.

ZES EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Australië.

§ 194. Voortbrengfelen en inwoners.

Wij zouden nu naar *Noord-Amerika* moeten overgaan, doch eerst moeten wij eenen grooten uitstap maken naar de vele eilanden tusfchen *Azië* en *Amerika*, die namelijk ook meest in den heeten Aardgordel liggen. Deze eilanden, benevens *Nieuw-Holland*, 't welk men wegens zijne uitgebreidheid een vast land zou kunnen noemen, zijn gedeeltelijk door *Nederlanders*, vooral door den ondernemenden ABEL TASMAN, gedeeltelijk door de *Spanjaarden* of *Engelschen*, en voor een klein gedeelte door de *Franschen* ontdekt, en worden tot *Australië* of het *vijfde werelddeel* gerekend. Men vindt er flechts weinig dieren, en bijkans geene huisdieren, buiten het varken en den hond; doch des te overvloediger is het voedfel voor de inwoners uit het planteurijk. Zij hebben den broodboom, die hier vooral den weligften wasdom heeft, en wiens vruchten, zoowel versch als gegist of verzuurd, voornamelijk hun onderhoud uitmaken, terwijl ook het hout en de hars, die er uitvloeit, voor hunne fchuiten, de bast ter kleeding, en de bladeren tot fchotels dienen; de *pisang-* of banaan- en de kokosboom, de voedzame *taroe*-wortel, zoete aardappelen, kastanjes, pompelmoezen of groote oranjeappelen, en andere eetbare of lekkere vruchten, te veel om hier alle op te noemen. Er zijn ook vele fraaije land- en watervogels, en zeevisfchen, waar de inwoners mede hun voedfel in vinden. Tot kleeding gebruiken zij ook de fchors van den *papiermoerbezië*-boom, eene ligte ftof, doch voor dit warme klimaat voldoende. Deze menfchen zijn uit *Azië* afkomftig, en hunne taal, uitzigt, gedaante en levenswijze gelijken veel naar die der *Maleijers.*

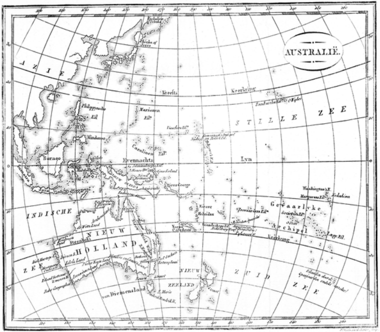

Meest allen beprikken zij hun geheele ligchaam, hetgeen zij *tatouëren* noemen. Sommigen zijn zeer goedaardig, doch ook zeer bijgeloovig: dezen zijn echter thans gedeeltelijk tot het Christendom bekeerd, gelijk op het eiland *O-Tahaïti*: — anderen zijn ongemeen woest, en zelfs menscheneters. Een tweede stam, doch minder talrijk, zijn de *Papuas* (*Papous*) of *eiland-Negers*, die veel zwakker en kleiner zijn dan de *Afrikaansche*. Deze zijn onbeschaafder dan de *Maleitsche* of blanke stam.

De oorsprong der kleine of oostelijke eilanden is merkwaardig. Deze zijn namelijk deels door vuurbergen ontstaan, deels door zeker diertje, het *koraal-insekt*, hetwelk alleen in de Zee groeit, en eene harde schaal heeft (waarvan men de *koralen* maakt): sterft het dier, zoo blijft de schaal over, dewelke, door de ontzaggelijke menigte dezer diertjes, geheele bosschen of liever *riffen* in zee vormt, die even boven de oppervlakte uitsteken. Daarop strooit vervolgens de zwervende zeevogel of de wind het zaad van planten of kokosnoten uit; zoo komen er gewassen en aarde op die banken, die doorgaans een' kring beslaan, welke al nauwer en nauwer wordt, en eindelijk slechts een binnenmeer (*lagune*) overlaat: de bank zelve is een eiland geworden. Deze noemt men de *lage*, de andere de *hooge* eilanden. Wij zullen nu de voornaamsten dezer eilanden of eilandgroepen kortelijk bezien. Eerst heeft men het onbewoonde eiland *Juan Fernandez*, niet ver van de kust van *Chili*, door den *Engelschen* zeevaarder ANSON zeer geprezen, en het rotsige *Masafuero*, vol wilde geiten; vervolgens het *Paasch-eiland*, door onzen zeevaarder ROGGEVEEN in 1722 ontdekt; dan op een grooteren afstand de *gevaarlijke* (lage) eilanden; de *Marquesas*, in 1595 door de *Spanjaarden* ontdekt, waartoe ook de *Washingtons-eilanden*, en onder dezen *Nukahiwa* behooren, door menschen-

§ 195. De eilanden ten zuiden. Nieuw-Holland.

eters bewoond; alsdan de *Gezelschaps-* of *Societeits-*eilanden, door goedaardige menschen bevolkt, die, even als de bewoners van het eiland *O-Tahaïti*, tot het Christendom zijn overgegaan; de andere hooge eilanden zijn *Ulietea*, *Eimeo*, *Huaheine*, *Otaha*, en *Bolabola*; ook heeft men er nog eenige lage. Op eenigen afstand volgen nu de *Vrienden*-eilanden, namelijk *Amsterdam*, *Rotterdam*, *Middelburg* en *Pijlstaart*, door TASMAN in 1642 ontdekt. Ten Zuiden van dezen liggen twee veel grootere eilanden, ook door TASMAN ontdekt, en *Nieuw-Zeeland* genoemd, doch sedert door COOK nader bekend geworden. Hier vindt men eene uitmuntende soort van vlas, geheel verschillende van en beter dan het onze, en heerlijke bosschen voor scheepstimmerhout. De op *Nieuw-Zeeland* gelegene *Egmonts*-berg is ruim 14,000 voet hoog. De inboorlingen zijn, of waren vroeger althans, woeste krijgslieden en menscheneters. Ten Noordwesten van daar ligt *Nieuw-Holland*, meer een vast land dan een eiland, zoo groot als *Europa*, doch alléén aan de kusten bekend. Het werd door onze zeevaarders in het begin der zeventiende eeuw ontdekt en aldus genoemd; ook de onderscheidene deelen der Noord- en Westkust ontvingen *Hollandsche* namen, zoo als *Carpentaria* (naar CARPENTIER), *Van Diemensland*, *De Wittsland*, *Eendragts-*, *Edels-*, *Leeuwinnen-*, *Pieter Nuyts*-land, enz. Doch de Oostkust is eerst in 1770 door den beroemden *Engelschman* COOK ontdekt, en daar hebben de *Engelschen* na dien tijd strafkoloniën opgerigt en hunne misdadigers heen gezonden, die reeds eene vrij aanzienlijke bevolking uitmaken, eerst aan de *Botany*-baai, daarna te *Sidney-Cove* bij de heerlijke haven *Port-Jackson*, en nog op verschillende andere plaatsen. De *Engelschen* zijn later ook de *blaauwe bergen* (4000 voet hoog), die met de kust evenwijdig loopen, overgetrokken, doch hebben aan de overzijde niet veel

anders dan moerassen gevonden. Later hebben zij ook aan de Westkust, bij de *Zwaan*-rivier, eene kolonie opgerigt, en men roemt zeer het werkhout, dat daar groeit. De Natuur levert in *Nieuw-Holland* verscheidene diersoorten op, die van de onze aanmerkelijk verschillen, zoo als den *kangaroe* of springhaas, een dier met zeer korte voor- en lange achterpooten, dat niet loopt, maar springt; een viervoetig dier met een' eendenbek; een' kasuaris, met hair in plaats van vederen, enz. De meeste *Europische* vruchten, ook de fijnere soorten, worden hier met goed gevolg geteeld; de wol is best, en wordt in aanzienlijke hoeveelheden uitgevoerd. De inboorlingen zijn zeer onbeschaafd, ja staan op den laagsten trap van het menschdom. Ten Zuiden ligt het aangename, gezonde en vruchtbare eiland *Van Diemensland*, met bergen ter hoogte van 6000 voet, en twee schoone rivieren. Ook hier heeft men eene *Engelsche* kolonie.

§ 196. De eilanden ten Noorden.

Noordoostwaarts van *Nieuw-Holland* strekt zich eene tweede reeks eilanden uit, gedeeltelijk door de zwarte *Papuas* of *Papous* bewoond, namelijk *Nieuw-Guinea*, *Louisiade*, *Nieuw-Brittannië*, *Nieuw-Ierland*, *Nieuw-Hanover*, de *Salomons-eilanden* of *Nieuw-Caledonië*, de nieuwe *Hebriden* (waarin op *Tanna* een groote vuurberg ligt) en de *Zeevaarders*-eilanden, in de nabijheid der *Vriendschaps*-eilanden. Ten Noorden is eene andere reeks of Provincie (gelijk zeker later Reiziger ze noemt), namelijk de *Marianen-* of *Dieven*-eilanden; de *Carolinen*; *Ralick*, *Radack* (waarvan de onschuldige inwoners meest van den *pandanus* leven); de *Romanzoffs-* en *Mulgraves* eilanden, en meer noordwaarts de *Sandwichs*-eilanden, met den hoogen berg *Mouna Roa* (14,000 of 15,000 voet hoog) op het eiland *Owyhee*, waarvan de inwoners, die den grooten COOK ombragten, door het drukke verkeer met *Europische* zeevaarders en de invoering van het Christendom, sedert in uiterlijke beschaa-

ving vrij wel gevorderd, doch nog altijd zeer bijgeloovig, en meestal flaven van den Koning of eenige groote Heeren zijn. (*)

ZEVEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Noord-Amerika.

§ 197. Het hooge gebergte en de westkust.

Thans fchiet ons nog alleen de noordelijke helft van *Amerika* ter befchouwing over. Wij kunnen uit de *Sandwich*-eilanden ons gemakkelijk derwaarts begeven, daar die eilanden thans drukke fcheepvaart en handel op de Westkust van *Noord-Amerika* hebben.

Noord-Amerika kan gevoegelijk in vier deelen worden verdeeld. 1) Het hooge gebergte, benevens de daarvoor liggende Westkust. Het gebergte is eene voortzetting der *Zuid-Amerikaansche Andes*, die tot hoog in het Noorden zich langs de Westkust blijven uitftrekken, en even als in *Peru* en *Chili* groote bergvlakten en diepe dalen bevatten. De *Andes* zijn wel vrij laag in de landengte van *Dariën* of *Panama*, tusfchen *Noord-* en *Zuid-Amerika*, maar verrijzen dan weder in het vruchtbare Koningrijk (thans de Republiek) van *Guatimala*, (hoofdftad *Guatimala*, met 30,000 inwoners) waar alle voortbrengfelen der heete luchtftreek uitnemend voortkomen, vooral echter de beste indigo, cacao, *vanille* (een gewas, dat geur aan de chocolade geeft), fuikerriet, katoen, enz. doch hetwelk ook zeer onderhevig is aan aardbevingen en vuurbrakingen uit de vele vulkanen, welke

(*) Omdat er niets naders van bekend is, en het voor alsnog tot geen der Werelddeelen bepaaldelijk gerekend wordt, ftipppen wij hier flechts aan, dat in 1840 fchier gelijktijdig door eenen *Franschman* en eenen *Noord-Amerikaan* bij den Zuider-poolkring een nieuw *vast land* ontdekt is, door den eerften (DUMONT D'URVILLE) *terre Adelie* genoemd.

het gebergte hier vooral bevat. Ook is de lage kust aan de Zuidzee, zoowel hier als in de meer noordelijke Republiek van *Mexiko*, brandend heet, en men ftaat er aan vele ziekten bloot. Hooger op is het fchoone *gematigde land*, van waar men naar de bergvlakte of het *koude land* opklimt, waar de luchtsgefteldheid niet veel warmer is dan bij ons in de lente en den voorzomer, gelijk er dan ook vele *Europische* gewassen zeer goed voortkomen. Ook is er helder water, en de lucht is zeer gezond, maar fijn, en fterken eetlust verwekkend. Op deze bergvlakte heeft men *Turksch* koren, waarvan de inwoners voornamelijk leven; allerlei fijne, en ook onze gewone vruchten; *cochenille*, om rood te verwen; *campêche*-hout, mede tot roodverwen gefchikt, terwijl het blad als artfenij dient, en de vrucht een' kruidigen fmaak heeft. Uit het delfftoffelijke Rijk heeft dit land de rijkste goud- en zilvermijnen der wereld, *Peru* zelfs tegenwoordig niet uitgezonderd, alsmede kwikzilver. Van dáár, dat deze vlakte zeer fterk bevolkt is, en de menfchen, de ongezonde zeekust bijna ledig latende, zich hier als op elkander gedrongen hebben. In het heerlijke dal van *Mexiko*, 't welk 7000 voet hoog ligt, vindt men dan ook de groote ftad *Mexiko*, tusfchen twee meren, met 150,000 zielen; voorts bevat de bergvlakte *Puebla de los Angelos* of *Tlascala* met 68,000, *Guanaxuato* (bij de rijkste goud- en zilvermijnen) met 35,000, *Oaxaca* met 38,000, *Guadalaxara* met 60,000 inwoners, enz. Boven de bergvlakte fteken hoogere fpitfen uit, namelijk de piek van *Orizaba*, en eenige andere, wel 16,000 voeten hoog, wier toppen altijd befneeuwd zijn, terwijl zij nogtans vuur braken, of zulks waarfchijnlijk eenmaal gedaan hebben. (Somtijds rijst de grond, ook op de kust, door het onderaardfche vuur omhoog, even als of hij werd opgeblazen, en begint dan vuur te braken.) De Oostkust aan de *Atlantische* Zee heeft

dezelfde eigenschappen als de Westkust aan de Zuidzee. Hier is de stad *Vera-Cruz* met eene reede, waarmede men zich ter berging van schepen behelpen moet, daar de geheele kust geene enkele goede haven heeft. — Ten Westen van *Mexiko* ligt het schiereiland *Californië*, meestal slecht bebouwd, rotsig en zonder goed water: ten Noorden *Nieuw-Californië*, veel vruchtbaarder, en dus ook iets meer, hoewel altijd nog slecht bevolkt.

§ 198. Nieuw-Mexiko en de Noordwestkust. Ten Noorden van *Mexiko* is de koude bergvlakte van *Nieuw-Mexiko*, door den vloed *Rio Bravo del Norte* besproeid, waar het nog wel eens in Mei vriest. Doch diezelfde koude, vooral in het middelste, bergachtige gedeelte, gaf den inwoneren gezondheid en eene hooge mate van veêrkracht, om zich tegen de *Europeanen*, die hun land kwamen veroveren, moedig te verzetten. Ook is de koude niet overal zoo hevig, of er zijn ook heerlijke, vruchtbare streken, waar men gewone en Turksche tarwe, wijn en goede vruchten kweekt. Inzonderheid munt door zijne vruchtbaarheid uit het aan de golf van *Mexiko* en aan de *Vereenigde Staten* grenzende landschap *Texas*. Nog meer noordelijk snijdt het hooge gebergte, aldaar bekend onder den *Engelschen* naam van *Rocky-Mountains*, *Rots-* of *steenbergen*, de *Noordwestkust* van het overige *Amerika* af. Deze kust was voorheen bij de *Europeanen* zoo goed als onbekend; eerst de beroemde COOK ontdekte haar in 1778, en zij werd nog nader onderzocht door zijnen landgenoot VANCOUVER in 1791. — Het is merkwaardig, dat zij eene veel zachtere lucht geniet, dan de Oostkusten van *Amerika* of van *Azië* op dezelfde breedte. Het land is bedekt met hoogstammen; men vindt er groenten, rozen, en zelfs den *kolibri*, dat allerliefste vogeltje, 't welk men dacht, dat alleen in heete landen t'huis was. Heeft de tegenoverliggende Oostkust van *Azië* weinig of geene havens, de Westkust van *Amerika* daarentegen

is geheel doorsneden met baaijen, inhammen, zeeëngten, en de Zee als bezaaid met grootere en kleinere eilanden. Daar heeft men het groote *Quadra's* of *Vancouvers*-eiland, de haven *Nootka*, die der *Franschen*, door den ongelukkigen *Franschen* zeevaarder, LA PEYROUSE ontdekt, het *Koningin Charlotte's*-eiland, de eilandgroepen *Prins van Wales* en *Koning George*, *Norfolk-Sund*, enz. In zee stort zich van het gebergte de groote *Columbia*-rivier, wel twee uren breed, op den 46sten Gr. N. B., waarin weder de *Maltnomaha* in twee armen (de een 1500 voet breed) en de *Lewis- en Clarke*-rivieren uitloopen. Aan den mond der *Columbia* leven de inwoners van visch of van eenen wortel, dien zij uit den grond graven. Men ziet er boomen, wel 35 en 47 voet in den omtrek, en 250 of 300 voet hoog, die als bekranst zijn met fraai bloeijende wijngaarden en allerlei roode vruchten. Het is eene zonderlinge gewoonte der inboorlingen, (die anders zeer schrander zijn in allerlei handwerken) de hoofden hunner kinderen tusschen twee plankjes plat te knijpen. Er zijn ontzaggelijk vele kleine meren. Nog meer noordelijk is de *Zalm*-rivier, waar de inwoners ongeloofelijk veel zalm vangen, van welke zij ook meestal leven, hetzij versch of gedroogd. — Het lange Schiereiland *Unalaschka* steekt ver naar het Westen vooruit, tot bij de *Aleutische* eilanden; hier vindt men de bezittingen der *Russen* op het eiland *Kodjak* en verder op, en eindelijk komt men aan de *Behrings*-straat tusschen *Amerika* en *Azië*, en aan de nieuw ontdekte baai *Kotzebuë's-sond*. Hooger op wordt de scheepvaart door het ijs belemmerd. Op het gebergte, waar men rijke bronwellen, grasvelden, vele pijnboomen en bloeijende planten vindt, steekt de *Elias*-berg wel 16,700 voet boven de Zee uit.

2.) Wanneer men dit gebergte nu (met groote § 199. De binnenvlakte.
moeite) is overgekomen, komt men aan de ontzagge-

lijk groote ***binnenvlakte*** van ***Noord-Amerika*** tusschen de ***Rotsbergen*** en het ***Apalachische*** gebergte. Zij heeft veel van de ***steppen*** van ***Azië***, en is ook eene onoverzienbare grasvlakte, waar de ***Noord-Amerikaansche*** bultösfen of ***bisons***, verkeerdelijk ***buffels*** genaamd, in groote troepen grazen, waar men herten, elanden, beeren, bevers, en ander wild vindt, en waar, naar het Westen en Zuiden, eene menigte paarden weiden, van welke zich de daar omstreeks wonende ***Indianen*** tot rijden bedienen. Deze vlakte wordt door eenige der grootste rivieren besproeid, namelijk: 1.) den ***Mississipi***, die op 47 Gr. op het hoogste gedeelte der vlakte ontspringt, van waar andere rivieren oostwaarts naar de ***Atlantische*** Zee en noordwaarts naar de ***Hudsonsbaai*** loopen. De ***Mississipi*** vloeit zuidwaarts, en ontvangt aan de westzijde 2.) den ***Missouri***, die nog een' verderen loop heeft dan de ***Mississipi*** zelf; hij ontspringt op het Rotsgebergte, loopt eerst noord-, dan oost-, en vervolgens zuidoostwaarts, en ontvangt de groote rivieren ***Yellowstone*** of ***Geelsteen***, den kleinen ***Missouri***, de ***Platte***, ***Kansas*** en ***Osage***, waarop hij met deze ontzaggelijke watermassa den ***Mississipi*** vergroot. Kort daarna neemt deze nog in zijnen schoot op 3.) den ***Ohio***, die, uit het Oosten komende, uit den zamenloop der beide rivieren ***Alleghany*** en ***Monongahela*** bij de fabriekstad ***Pittsburg*** ontstaat, en zich, na eenen loop van bijna 300 uren door de vruchtbaarste en schoonste gewesten, in den ***Mississipi*** ontlast. Daarop vloeit deze door het landschap ***Louisiana***, tusschen grasvlakten en hooge bosschen, vol van de heerlijkste boomen, zelfs veeltijds met bloemen versierd, gelijk de ***magnolia***, den tulpenboom, verscheidene palmsoorten, enz., waar de fraaiste vogelen door de takken zweven. Zoo kronkelt de ***Mississipi*** in vele bogten, die meermalen van loop veranderen, en met een aantal zijarmen, die dikwijls geheele hoeken uit de bosschen met zich

slepen, en als 't ware drijvende eilanden uitmaken, naar de golf van ***Mexiko***, in welke hij met verscheidene armen uitstroomt, die het eiland insluiten, waarop de koopstad ***Nieuw-Orleans*** gebouwd is. Hij neemt, benevens vele andere, onder weg de ***Witte-***, de ***Arkansas-***, de ***Roode-*** en ***Zwarte-***rivieren op. Voorts heeft deze groote vlakte, behalve die bosschen, heerlijke meren en vruchtbare korenlanden, die door het vette slijk der rivieren gemest worden, alsmede rijke lood- en steenkolenmijnen, salpeter, enz. Men heeft er vele merkwaardige beenderen van een thans uitgestorven soort van olifanten (maar veel grooter, dan de thans bestaande), den ***Mammouth***, gevonden. Ook ziet men er vele kunstige vestingwerken der oude inboorlingen, die echter veel beschaafder moeten geweest zijn, dan de tegenwoordige, bij welke men wel sommige deugden, als dapperheid, standvastigheid en opregtheid, doch ook wraakzucht en wreedheid ontdekt, ondeugden, die zij meermalen op eene afgrijselijke wijze door het mishandelen en pijnigen hunner gevangenen, het aftrekken van de huid der harsenpan (het ***scalpéren***) en andere barbaarschheden aan den dag leggen. Deze Wilden sterven nogtans hoe langer zoo meer uit, en worden naar het Westen verdrongen, of genoodzaakt zich op den landbouw toe te leggen, doordien de Blanken, namelijk de ***Noord-Amerikanen*** van ***Europische*** afkomst, gedurig meer en in geheele troepen naar deze vruchtbare streken vooruitdringen, waar jaarlijks nieuwe steden verrijzen, die spoedig in grootte en bevolking toenemen.

§ 200. De Apalachische bergen en de Oostkust.

3.) De genoemde vlakte wordt ten Oosten door het zeer boschrijke ***Apalachische*** gebergte bepaald, waarvan een gedeelte de ***blaauwe*** en de ***witte*** bergen heet. Dit is op verre na zoo hoog niet als het ***Rotsgebergte***; ook is de vlakte tusschen hetzelve en de ***Atlantische*** Zee veel smaller dan de vorige. Zij wordt nogtans door vele aanzienlijke rivieren besproeid,

voornamelijk de *Hudsons*-rivier, aan wier mond de groote, nog gedurig in aanzien toenemende koopſtad *Nieuw-Tork*, voorheen *Nieuw-Amsterdam*, met 220,000 zielen op een eiland gebouwd is; de *Connecticut* en de *Delaware*, aan welke de ſtad *Philadelphia* ligt. Deze naam beteekent *Broederliefde*. De ſtad is gebouwd door eenen menſchenvriend, eenen *kwaker*, met name PENN, die met de Wilden, die men tot hiertoe altijd vervolgd en verongelijkt had, een minnelijk verdrag ſloot, en hun een ſtuk lands afkocht, waarop hij zijne nieuwe ſtad bouwde, waarin elk *vrijheid had*, *God op zijne wijze te dienen*; (dat was toen nog iets zeldzaams!) Van daar, dat ook de Wilden zoowel als zijne landslieden hem als hunnen vader eerden, en dat nog zijne gedachtenis in zegen is bij de 163,000 inwoners zijner ſtad. Wie zoudt gij denken, dat meer eere waardig was, de grootſte oorlogsheld, of deze vreedzame kwaker? — Aan de groote rivier *Potomack* ligt *Washington* (28,000 inwoners), de zetel der regering van de Vereenigde Staten, door *Engelschen* van afkomst bewoond, maar die zich vrijgevochten hebben onder den held WASHINGTON, naar wien de ſtad genoemd is. Dat was ook een groot man, mijne jonge vrienden! want ſchoon hij oorlog voerde, het was voor de regtvaardigſte zaak: *tot bevrijding en verdediging van zijn Vaderland*. Voorts heeft deze kust vele baaijen en inhammen, gelijk de *Fundy*-baai, die van *Boston*, (waaraan de ſtad *Boston* met 61,000 inwoners), de *Nanangusetts*-baai, de baaijen *Delaware* en *Chesapeak* (de laatſte wel 100 uren lang, waarin zich vijf aanzienlijke ſtroomen ſtorten), de *Zwarte*-baai, enz. Daarom is deze kust dan ook zoo ongemeen voordeelig voor den handel gelegen, dat de *Amerikanen* thans nevens de *Engelschen* de grootſte kooplieden der wereld geworden zijn. Jammer, dat dit Volk, dat zich veelal door vlijt, braafheid en godsdienſtigheid onder-

ſcheidt, in de zuidelijke Provinciën *Virginië*, *Maryland* (hoofdſtad *Baltimore* met 90,000 inwoners), *Noord*- en *Zuid-Carolina* en *Georgië* nog zoo vele zwarte ſlaven heeft, die bijkans als dieren behandeld worden, en onder allerlei *koloniale* voortbrengſelen ook *rijst* moeten kweeken, die uit *Carolina* (hoofdſtad *Charlestown* met 30,000 inwoners,) komt, en voor de beste der wereld gehouden wordt. Het land is in het zuiden moerasſig en ongezond, doch ongemeen vruchtbaar. Over het algemeen levert het ijzer, ſteenkolen, koper, lood, houtgewas in den ruimſten overvloed, wild van allerlei aard, runderen, paarden, en eene menigte ſoorten van visch op, zoo uit de rivieren als uit zee.

4.) De tot nu toe beſchouwde gedeelten van *Noord-Amerika* worden door eene reeks van groote *meren* van het noordelijkſte, namelijk *Kanada* en de *Poollanden*, afgeſcheiden. Deze meren zijn voornamelijk het *Slaven*-meer, de meren *Athapuscow*, *Winnipig*, het *Boven*-meer, 500 uren in den omtrek, waarin 40 rivieren vallen en vijf groote eilanden liggen; de meren *Huron*, *Michigan*, *Erié* en *Ontario*. Tusſchen de twee laatſten is de rivier *Niagara* met een' ontzettenden waterval, waarvan men het gedruisch *vier uren* ver kan hooren, terwijl men den damp van het ſchuimend neërſtortende water *twaalf uren* ver ziet. Uit het meer *Ontario* komt de *St. Laurens*-rivier te voorſchijn, die door vele kleinere meren heenloopt, (in een van welke men wel *zeventienhonderd* eilandjes telt) en eindelijk door een' breeden mond of baai in de noordelijke *Atlantische* Zee uitloopt. Aan deze rivier liggen de beide hoofdſteden van *Kanada*; *Quebec* met 30,000 en *Montreal* met 25,000 inwoners, en voor haren mond het groote eiland *Newfoundland* of *Terre Neuve*, omringd door banken, waar *Fransche* en *Engelsche* viſchers eene ongeloofelijke menigte kabeljaauw vangen, dien zij tot ſtokvisch laten droo- § 201. Kanada.

gen. Ook *Kanada* zelve, 't welk zich van den 42sten tot den 52sten Gr. uitstrekt, doch veel kouder is dan *Europa*, is uitnemend rijk aan eetbare visschen en vogelen: men ziet hier soms **duizend** patrijzen bij elkander. Een *Indiaan* doodde eens in één jaargetij 1200 sneeuwganzen, en er zijn buitendien nog acht soorten van ganzen. Ook vindt men hier in overvloed den bever, wiens kunstige woningen onze bewondering wekken; witte vossen en andere pelsdieren; herten, elanden, rendieren, muskusdieren, *bisons*, beeren, walrussen en robben: zoo rijk is in deze noordelijke streken weder het dierenrijk. Doch ook het plantenrijk is niet arm: het land is met ontzaggelijk groote bosschen bedekt, die de *Europeanen* kappen en waarvan zij huizen bouwen, terwijl zij in den schoongemaakten grond uitmuntende granen telen. In den omtrek van *Montreal*, door heuvels tegen den wind beschut, tieren vele groenten en vruchten zeer goed. Aan het meer *Erié* vindt men alle gewassen der gematigde luchtstreek reeds in overvloed; men heeft er zelfs rijst en perziken.

§ 202. Labrador, het Noordwesten en Groenland. Dit heeft echter geen plaats in het *Noorden* des lands bij de groote *Hudsons*-baai, die het land in twee deelen scheidt, *Labrador*, en het *Noordwesten* van den 52sten tot den 63sten Graad. Beide zijn vreesselijk koud, en niet geschikt om vele planten te kweeken; vooral *Labrador* niet, een bar, en bijna altijd bevrozen gewest. Doch hier heeft ook de goede Voorzienigheid weder voor de menschen gezorgd; in het zuiden heeft men aardbeziën en aalbessen, in het Noorden het rendier, doch vooral in de zee robben en zeekoeijen of walrussen, waarvan zich de inwoners (de kleine *Eskimo's*) tot voedsel en kleeding bedienen, hoe walgelijk ons ook de lucht en smaak van traan zou voorkomen. Aan de overzijde der *Hudsons*-baai is het land rotsig, en brengt bijna niets voort: de menschen leven er van vogelen en ander wild. *Labrador*

wordt door de *Davis*-straat van *Groenland* gescheiden, en is, zoo mogelijk, een nog akeliger land. De inwoners zijn er ook eene soort van *Eskimo's*, kleine ineengedrongene menschen, die echter even als in *IJsland*, door **drijfhout** brandstof bekomen. Ook zij leven bijkans alleen van den zeehond. Sterke dranken bevriezen hier in de vaten, de bedden in de bedsteden, en de kagchel wil niet branden, door het vele ijs, dat er in zit. En toch zijn deze menschen met hunne visschen en zeehonden zoo wel te vreden, dat zij volstrekt geen ander land zouden verkiezen! Nog noordelijker, op 76 Graden, wonen weder andere *Eskimo's*, die denken, dat zij het eenige volk op de wereld zijn, en ten Westen der *Baffins*-baai (ten noorden der *Hudsons*-baai) hebben de *Engelschen* in 1819 eenen doortogt gevonden, maar door het vele ijs niet tot aan de andere Zee kunnen doordringen. Hier moesten zij, even als onze *Hollanders* op *Nova Zembla* in 1596, overwinteren, en het was er niet minder koud en akelig. En toch vonden zij zelfs hier nog eenige kruiden in den zomer, en den kleinen *muskusös*, het rendier, hazen, vossen en korhanen. Later (1825—1827) zijn FRANKLIN en RICHARDSON (almede *Engelschen*) westwaarts door het *Slaven*-meer de rivier *Mackenzie* afgevaren, en in Zee gekomen op 69 Gr. N. Breedte, waar zij bij het eiland *Gary* eene zee zonder ijs vonden, terwijl bij de kust zich enkelde bloeijende heesters vertoonden. Eindelijk zijn DEASE en SIMPSON in 1837, de *Mackenzie* door, ten Westen van den mond dier rivier, en aan de noordelijke opening van de *Behring*-straat gekomen, en mag men dus het werkelijk bestaan van eenen Noordwestelijken doortogt om *Amerika* voor bewezen achten. —

Zoo hebben wij dan, lieve jeugd! gezamenlijk den aardbol rondgereisd, om Gods onbegrijpelijke wijsheid en goedheid omtrent de menschen, en de § 203. Besluit.

verschillende ligging en voortbrengselen der landen te beschouwen. Wij hebben gezien, dat geen land *partijdig bevoordeeld*, of van alles voorzien, maar dat er ook niet een, zelfs niet in het hooge en barre Noorden, van *alles ontbloot* is; zoodat de menschen overal kunnen leven, en zich zelfs verheugen in hun bestaan, ja de levenswijs, waaraan zij gewoon zijn, met die van meer beschaafde volken niet zouden willen ruilen. Zijt gij dan ook vooral dankbaar en tevreden, lieve jeugd! gij, die onder eene gematigde luchtstreek, in een vruchtbaar land, te midden van beschaafde en Christelijke menschen geboren, in alles wat u voor dit en het volgende leven noodig en nuttig is, zoo liefderijk voorziening, onderwijs en opleiding vindt!

INHOUD.

	bl.
EERSTE HOOFDSTUK.	
Inleiding	1
TWEEDE HOOFDSTUK.	
De Dampkring, het Water, Rivieren, de Zee	9
DERDE HOOFDSTUK.	
Het land met gebergten, ijsbergen en zandwoestijnen	15
VIERDE HOOFDSTUK.	
Overeenkomst van Aarde en Zee. Winden, Baaijen, Eilanden	24
VIJFDE HOOFDSTUK.	
Bijzondere beschouwing der onderscheidene Gewesten	33
ZESDE HOOFDSTUK.	
Het Schiereiland Spanje en Portugal	34
ZEVENDE HOOFDSTUK.	
Zuidelijk Frankrijk	40
ACHTSTE HOOFDSTUK.	
Italië	44
NEGENDE HOOFDSTUK.	
Griekenland	51
TIENDE HOOFDSTUK.	
De Alpen	60
ELFDE HOOFDSTUK.	
De vallei van den Donau	64
TWAALFDE HOOFDSTUK.	
Noordelijk Duitschland, de Nederlanden, België en Denemarken	69
DERTIENDE HOOFDSTUK.	
Noordelijk Frankrijk	79
VEERTIENDE HOOFDSTUK.	
De Britsche Eilanden	83

bl.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.

Polen, Pruisſen, Zuidelijk Rusland . . . 89

ZESTIENDE HOOFDSTUK.

Het Noorden van Europa. (Noordelijk Rusland, Scandinavië, of Zweden en Noorwegen, en Ysland) . 93

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.

Noordelijk en Middel-Azië . . 102

ACHTTIENDE HOOFDSTUK.

Westelijk Azië . . . 107

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

Zuidelijk Azië . . . 118

TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Oostelijk Azië 130

EEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

De Eilanden . . . 136

TWEE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Oostelijk Afrika . . . 147

DRIE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Noorden en Westen van Afrika en de Binnenlanden 156

VIER EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Zuidelijk Afrika en de Eilanden . . 162

VIJF EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Westindië en Zuid-Amerika . . 167

ZES EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Auſtralië 180

ZEVEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Noord - Amerika . . . 184

BERIGT VOOR DEN BINDER.

De Wereldkaart te plaatſen tegen over . Bladz. 1
Europa 53
Azië 103
Afrika 147
Amerika 167
Auſtralië 181

Bij de Uitgevers dezes zijn mede g…
en alom verkrijgbaar gestel…

ANSLIJN NZ. (N.) Schets der Ned… Geschiedenis, ten dienste der Schole… *vermeerderde druk* . . . . . .

—————— Schets van de G… der Nederlandsche Letterkunde van d… leeraar M. SIEGENBEEK, ten dienste … jon . . . .

BECKER (K. F.) Algemeene Geschied… kort door A. DIJER TZ., 4 Deelen 5 S…

Bloemlezing uit het Handboek der … sche Letterkunde van den Hoogleeraar … KAMPEN; met Levensberigten en opl… Aanteekeningen, ten dienste der Sc… Poëzy . . . .

Chronologisch Handboek der Algem… schiedenis . . . .

EWALD (J. L.) Handleiding voor het … der Jeugd op de lagere Scholen, gekozel on… vermeerderd en verbeterd door P. J. P… N. ANSLIJN NZ. *Vierde Druk* . . . .

MENZEL (K. A.) Geschiedenis van d… verloopen tijd (1830—1840) naar h… duitsch . . . .

PRINSEN (P. J.) Wegwijzer tot he… aanleeren der Algemeene Geschiedenis, … komstig de Geschiedkundige Kaart van … STRASS . . . .

—————— Natuurkunde voor … der hoogste Klasse eener lagere School …

—————— Uitgekozene Lees… verschillende soort en onderscheiden … dienste van de verstgevorderde Kinde… lagere Scholen, en bepaaldelijk van he… voorbereiden om tot Schoolonderwijze… den opgeleid . . . .

—————— Zangoefeningen, … leiding van VAN DAPPEREN's onderw… Muzijk . . . .